

თვიური ჟურნალი

დიდება შენის ქვეყნისა
იგივე შენი დიდებაა . . .

ველიწადი პირველი.

№ IV

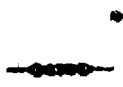
აპრილი 1901

თბილისი

სტამბა მ. შარაძისა და ამხანაგობისა, ნიკოლ. ქ., № 21

1901

1. რ. ერისთავის ხსოვნას (სურათით, ლექსი) ვ. ყიფიანისა 291.
2. საქართველოს (ლექსი), მ. სიმონიძისა 293.
3. ქ. თბილისის აღწერა (ოთხი სურათით) 295.
4. ნარიყალა (ლექსი), ლ. მეტრეველისა 309.
5. სოფელი ფოკა და მისი ნაშთნი (ორი სურათით და სამი წარწერით მე-XI საუკუნისა, რომლებშიაც მოიხსენებიან მეფე ბაგრატ მეოთხე და კათალიკოსი ოქროპირი 311.
6. ქართული მატიაწის ძველი სომხური თარგმანი, ი. აბულაძისა ~~317.~~
7. ანაწარა (ისტორიული დრამა ნ მოქმედებად), ლ. ნახუცრიშვილისა 328.
8. საქართველოს ექსარხოსები, ი. ფერაძისა 353.
9. მოკლე აღწერა თბილისის ნაწილისა (Тифлис. участка), ე. გუგუშვილისა 363.
10. გეოგრაფიული და ისტორიული აღწერა ჰერეთისა, ინგილო ჯანაშვილისა 372.
11. სამხრეთი საქართველო (დასასრული), ზ. კ. 377.
12. აკოელების ხმალი (ძველი გარდმოცემა), ქართველი ოსებში 387.
13. დამატება: სახალხო ისტორია საქართველოსი 25.
14. განცხადება ზატარა კასის სურათის შესახებ.

აპრილი № 1 1901 წელი.

მ ო მ ზ ა უ რ ი

ასტორაულ-ანქელოლოგაურა და გეოგრაფიულ-ეტიმოლოგრაფიულ სურათებასა ჟურნალა, გამოვა ყოველისთვის პირველს რიცხვებში.

წლადურა ფასა ჟურნალ „მოგზაურა“-სა გაგზავნით არის 5 მანეთი. მისაც 2 ან 3 მანეთი აქვს შემოტანილი, დანარჩენი აპრილის გასვლამდის უნდა გამოგზავნონ, წინააღმდეგ შემთხვევაში ჟურნალი აღარ გაეგზავნებათ.

რადგანაც მეტად ბევრი გვთხოვენ ჟურნალის გზავნას უფასოდ ანუ ნასყიდვად ფასად, რედაქცია ამით აცხადებს, რომ ჟურნალი უფასოდ და ნაკლებ ფასად არავის გაეგზავნება, რადგანაც თვით ინტერესი ჟურნალისა მოითხოვს, რომ ჩვენ დასაწყისშივე გაუფრთხილდეთ მის გამოცემის თანხის უზრუნველად ყოფის საქმეს.

ხელის მოწერა მიიღება „წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების მალაზიაში, ი. იმედაშვილის წიგნის მალაზიაში და თვით რედაქტორთან, დავითის ვიწრო ქუჩაზედ, № 20. აქვე შეიძლება ნახვა რედაქტორისა ყოველ დღე შუადღის შემდეგ 1 საათიდან 7 საათამდე.

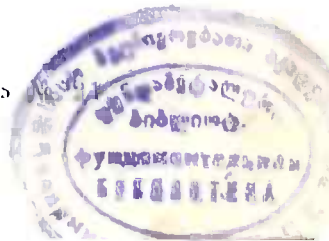
ადრესი: Тифлисъ, въ редакцію „МОГЗАУРИИ“.

რედაქტორ-გამომცემელი ავსენ ზ. დასტოვასყალა.

თბილისი

სტამბა მ. შარაძისა და ამხანაგობისა, ნიკოლოზის ქუჩა

1901

Доволено цензурою. Тифлисъ, 10 Марта 1901 года.

თავ. რ. ღ. მრისთავი, დ. 9 აპ.1824, გ.19 თებ. 1901 წ.

მხსოვან პოეტიკის რ. მრისთავის ხსოვნას.

ბერი ბერუა წვერს იგლეჯს,
მთის ხინჩლა მწარედ სტრისაო,

თინია*) ოქროს თქას იძლის,
 იკაწრის ცსვირსა, ჰიწსნაო;
 მათთანა სრულიად ქართლი
 გლოვობს მამულის შვილსაო,
 რომ მისებრ ვიღა მოუთსრობს
 გლესების გასაჭირსაო.

სიცოცხლეძივე, მოხუცო,
 იუაგი დარწმუნებული,
 რომ შენი ნაღვანწ-ნაძრომი
 ხვენ გვექანდა დაფასებული;
 აწა სან შკვდარი, ჰოეტო,
 როცა გსტირს მთელი სღვა გული,
 მკვდრად იგი მითქვამს ვინც აქვე
 გულსა ჰქვას დაუწუებული.

გ. უიფიანი.

*) ბერეა, ჩინსლა და თინია ჰოეტის ნაწერებიდამ არის ამო-
 ლებული.

საქართველოს.

აუ საქართველოს გადაჰხედია
ოხვრა, დაბზევა, განსაცდელია,
ისტორიასაც არ ძალოუს სრულად
იმის აღწერა, ისე ძნელია.

—
შველა სცდილობდა მის დაღუბვასა,
დედა-მიწასთან გასწორებასა,
დაწვას, დაბუგვას, ნაცრად ქცევასა,
ლამობდა ყველა მის მოსპობასა.

—
ურჯულო მტერი არ ასვენებდა
ქართველსა ერსა, ქრისტეს მლოცველსა,
უნდოდათ იმათ ივერიისა
უღვთოთ ჩაგდება ქირ-განსაცდელსა.

—
მაგრამ ქართველი თვის მამულისთვის
თავსა სწირავდა, მტლედ ეღებოდა,
კრიქაში ედგა უთვალავ მტერსა,
მამულს დაცვისთვის თავს ევლებოდა.

—
ძართველთა სისხლი ვით ნაკადული,
ქრისტეს რჯულისთვის აქ იღვრებოდა,
მთა, ველი, ბარი, არაგვი, მტკვარი,
მათის სისხლითა იღვებოდა.

აქ წამებულან წმიდა მამანი—
 ღვით, კონსტანტინ, მიხეილ წმინდა,
 რაყდენ, მლიზბარ, აბო, მსტატე,
 თამარ, ძეთევან და ნინო წმინდა;

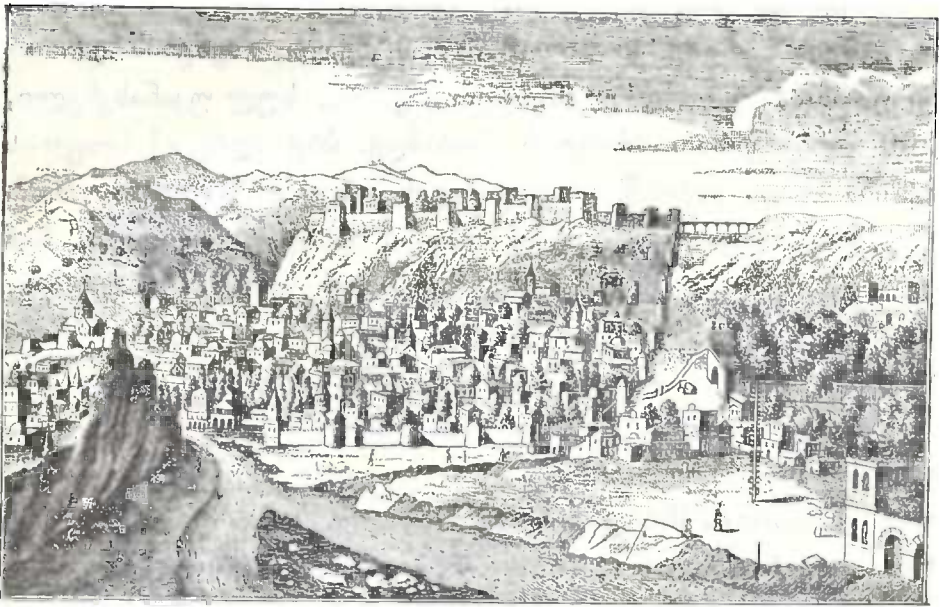
შალვა, ნეკრესელ, ალავერდელი,
 ივანე, ანტონ, პიროსი ღვთისა,
 მამა-დედანი ქართლ-ქახეთისა
 მსხვერპლნი არიან ივერიისა.

ამ მოწამეთა მეოხებითა
 ხელ-ახლათ ყველა განახლდებოდა,
 ციხე, ტაძარნი მიუვალ კლდეზე
 სწრაფათ ქვითკირით აშენდებოდა;

მისი არენი დიდ-ბუნოვანი
 კეკლუცათ, ტურფათ დამშვენდებოდა-
 და საქართველო საუცხოვოთა
 ძვირფას უნობით გაბრწყინდებოდა;

ერი მშრომელი ქრისტეს რჯულისა
 ღვთის შემწეობით გამრავლდებოდა
 და ძაგასისა ქალაქ-სოფლები
 სდულდა სიცოცხლით, აჰყვავდებოდა...

მ. სიმონიძე.

ჟ. თბილისი 1700 წლის ნახატიდამ.

თბილისი უძველესი ქალაქია მთელს დედა-მიწის ზურგზედ. ბევრს ცნობილს ისტორიულს ერს ჰსურდა სამუდამოდ დაეპყრო იგი, ვითარცა ბერძნებს, რომაელებს, არაბებს, მონგოლებს, სპარსებს და ოსმალებს, მაგრამ ამაოდ: ყოველი სიმრავლე მათი, ყოველი მძვინვარებანი მათი თბილისისა და საქართველოს მრავალ-წამებულ მცხოვრებლებზედ და ერზედ როს მიმავლობაში, ყოველად უნაყოფოდ რჩებოდა და თბილისი, ვითარცა ფენიქსი *), კვლავ ქართველ ქალაქად უენ-

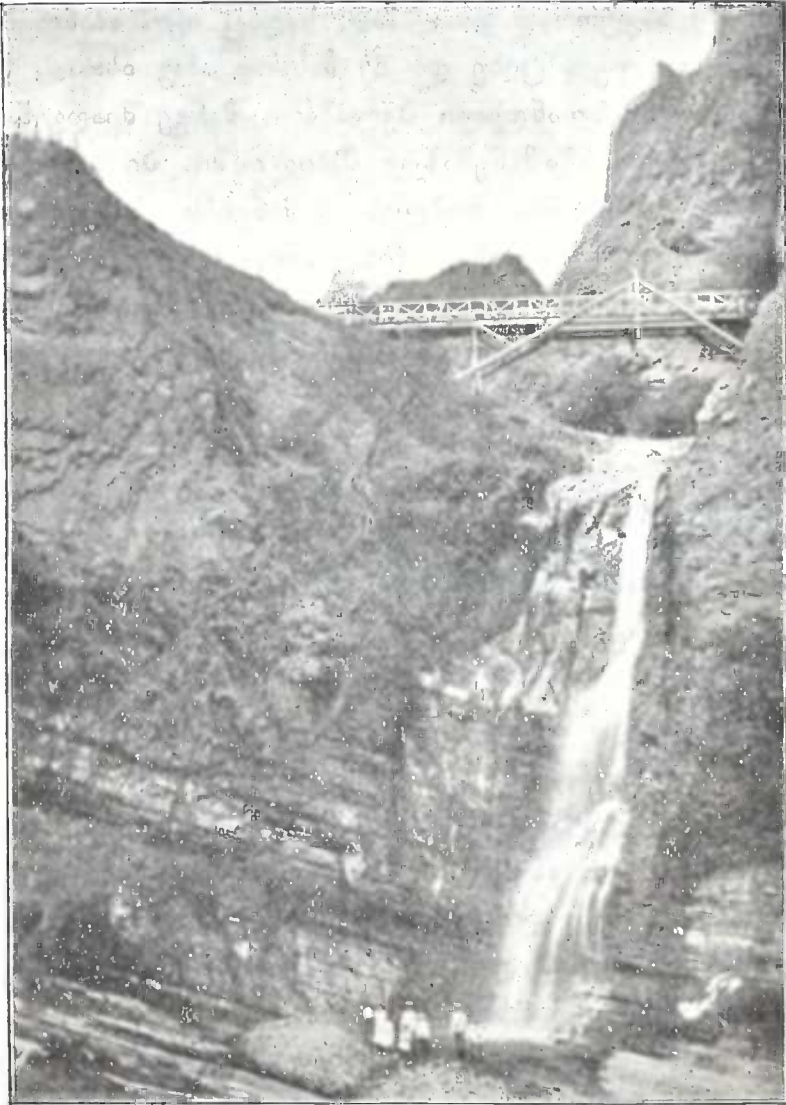
*) ფენიქსი (ბერძნ.) — ძველის ეგვიპტელების თქმულებით, ფენიქსი იყო ფრინველი, რომელიც იგრძნობდა რა სიკვდილის მოახლოებას, მოამზადებდა კაცონს (ცეცხლს), დაიწვამდა მასზედ თავს და შემდეგ კვლავ კაცონს ღებოდა ფერფლად ქრეულ ძვალ-ხორციდგან, რის გამოც ფენიქსი მათში ითვლებოდა უკვდავების სიმბოლად, ნიშნად.

დებოდა და განახლდებოდა. როდის და ვისგან არის ობილი-სი პირველად დაფუძნებული, ნამდვილად არ იცის ისტორიამ. მქვეს გარეშე კია, რომ იგი მცხეთის აშენების დროიდანვე უნდა იყოს დაფუძნებული, ე. ი., სულ უკანასკნელი, 1500 წლის წინად შრისტეს შობამდე. ასე ადრე აქ სოფლის აშენება უნდა გამოეწვია გოგირდის ცხელს წყლებსა, რომლისგანაც მიიღო კიდევ მან თავისი სახელი თბილისი. ვინ იყვნენ პირველნი დამფუძნებელნი ობილისისა? თქმა არ უნდა ქართველები, რადგანაც თვით სახელი მისი თბილისი წარმოსდგება სიტყვა თბილი-საგან, რომელიც ქართულია. მის დაარსებაზედ არსებობს შემდეგი გარდმოცემა: ერთს რომელღაც მეფეს თუ დიდებულს, რომლის სახელი გარდმოცემას აღარ ახსოვს, უნადირონია ობილისის ახლო-მახლო მინდორ-ტყეებში და ირემი თუ ხოხობი დაუჭრია. ღაჭრილი ნადირი გაქცეულა და ცხელს წყლებში გაბანებულა; გაბანება და განკურნებულის ირმის თუ ხოხობის გაქცევა და თავის შველა ერთი ყოფილა; მეფე მისულა სამკურნალო წყალთან და რა უნახავს, რომ იგი თბილია, ღიდად ნასიამოვნები დარჩენილა და უბრძანებია აქ აბანოსი და რამდენიმე სახლის აშენება. მაგრამ ჯერ კიდევ ბევრმა ხანმა განვლო, სანამ ობილისი ქალაქად გახდებოდა. მს მოხდა ცნობილის მახტანგ ზორგასლანის დროს, მაგრამ აი ერთი ამბავი, რომელიც მოთხრობილია ჩვენს ისტორიაში და შეეხება ობილისში პირველად ციხის აშენებას, მახტანგ ზორგასლანზე ადრე: მეფე შარზა-ბაქარის დროს (379—394 წლებში), საქართველოს შემოესივნენ სპარსნი და მცხეთა რომ ვერ აიღეს, ობილისის კლდეზედ ააგეს ციხე და ჩააყენეს შიგ თავისი ჯარები, რათა აქედამ მარად მტრონ მცხეთას, რის გამოც ქართველებმა ამ ციხეს დაარქვეს შურის-ციხე, ე. ი. მცხეთისა და მართლის შურის საგებელი ციხე. შარზა-ბაქარი შეურიგდა სპარსებს, დაჰპირდა მათ ხარკსა და ამით კვლავ დაიბრუნა ობილისი, ამბობს მახუშტი თავისს ისტორიაში (გვ. 82).

მაგრამ ნამდვილი მაშენებელი და განქადიდებელი თბილისისა იყო დიდებული ვახტანგ მეფე პირველი, ზორგასლანად წოდებული. ზანდიდებული და განძლიერებული მრავალის გამარჯვებით საქართველოს მტოებზედ, ვახტანგმა იგიწროვა მცხეთა და ჩინ წლებში მხნედ შეუდგა თბილისის აშენება-გამშვენებას, რათა ჰყოს იგი საქართველოს სატახტო ქალაქად. ამისათვის ბრძენმა მეფემ თბილისი გაჰყო სამ ნაწილად: 1) საკუთრად აბიჯისად, სადაც იყო აბანოები; 2) კაჯისად, სადაც იყო ციხე და 3) ნისისად ანუ ისასად, სადაც იყო მეტეხი და ეხლანდელი ავლაბარი. მანვე შეადგინა გეგმა ხუთის ეკლესიის აშენებაზედ თბილისში. აი სახელები ამ ეკლესიებასა: 1) ღვთის-მშობლის მიძინების სახელობაზედ, წოდებული მისგან სიონად (იხ. „მოგზაური“, № 2, გვ. 200); 2) მეტეხისა, კარის ეკლესიად; 3) წმ. ჯვრისა ანუ ზოლგოათისა; 4) ბეთლემისა, რომელიც ახლა უქირავთ სომხებს და ეწოდება ფეთხანიის ეკლესია და 5) წმ. მთავარ-ანგელოზისა მიხეილისა, აწინდელი წმ. ზიორგისა, ყოფილი კარის ეკლესია, ანჩისხატის ეკლესიის ახლო. დასასრულ, ვახტანგმა იწყო თავისთვის დიდ-მშვენიერის სასახლის აშენება მეტეხზე, მაგრამ სიკვდილმა აღარ აცალა. როგორც ვიცით, 499 წელს, ვახტანგი დაქრილი იქმნა უჯარმის ბრძოლაში სპარსელებთან (იხ. „მოგზაური“, № 2, გვ. 218) და იმავე წელს გარდაიცვალა. ტახტზე დაჯდა შვილი მისი დაჩა (499 — 514), რომელმაც არა თუ მართო ოდენ გადმოიტანა სამეფო ტახტი თბილისში და მით შეასრულა აზრი და ანდერძი სახელოვანის მამისა, არამედ თავისს მხრითაც მრავალი შეჰმატა ქალაქსა: განამტკიცა სიმაგრენი თბილისისა ახალის შენობებით და გალავან-კედლებით, ააგო სასახლე და სხვ.

574 წელს საქართველოში გამეფდა ზურამ ბაგრატიდი, კაცი დიდად განთქმული და მოღვაწე. მან შემოავლო ქალაქს ქვით-კირის გალავანი, განაგრცო ციხე, შეაკეთა და

განაახლა ძველი სიმაგრენი, ტაძარნი და სასახლენი. თუ სა-
დამდის განდიდებული იყო თბილისი მის დროს, სჩანს სო-
მეხთ მემატიანის უხტანესის სიტყვებიდამ, რომელიც ამბობს:
„თბილისი არის დიდებული სატახტო ქალაქი საქართველო-
სიო, საკვირვლად აშენებული, საკვირველი და შესანიშნა-
ვიო“.

ჩანჩქერი თბილისის ლუდუთა-ბადში (ბოტანიკურში).

მაგრამ დიდს ხანს არ გაგრძელებულა თბილისის ბედნიერება: სტეფანოს მთავრის დროს (600—619), თბილისს თავს დაესხნენ ხაზარნი და ბიზანტიელნი ირაკლი იმპერატორის წინამძღოლობით და პირველს წელს თუმცა ვერ აიღეს, ისე მაგრად იღვა ქალაქი, მეორე წელს კი ველარ გაუძლო თბილისმა მკალსავით მოსეულს მტერსა და აღებულ იქმნა. მს პირველი გამარჯვება იყო საქართველოს მტრებისა თბილისზე მისს დაარსებიდგან სატახტო ქალაქად, და ამიტომ, ნამდვილი უნდა იყოს თქმულება მათიანისა, რომელიც ამბობს, რომ ხაზარნი აღივსნენ ოქრო-ვერცხლის ჭურჭლეულითა, რომელიც მათ აფორიაქებულ თბილისიდან გამოიტანესო. ამის შემდეგ ხომ სრულიად აღარ შეუსვენია თბილისს: მტერი მტერზედ მოდიოდა ამ სვე-უბედურ ქალაქზე და ანგრევდა და სცარცვავდა მას. აი მაგალითებიც: 731 წ. თბილისი ააოხრა მურვან-ყრუმ; 744 წ. კვლავ ააოხრეს იგი არაბებმა; რამდენიმე წლის შემდეგ არაგვის-კარით კვლავ შემოესივნენ საქართველოს ხაზარნი და სხვათა შორის ააფორიაქეს თბილისიც; მათ კვლავ მოჰყვნენ არაბნი, რომელთაც აიღეს იგი და გახადეს თავიანთ ემირების (მმართველების) სატახტო ქალაქად. 1042 წელს მეფე ბაგრატ მეოთხემ წარსტაცა თბილისი არაბებს და ნელ-ნელა მოაკეთა იგი, მაგრამ 1073 წელს საქართველოს თავს დაესხნენ თურქნი და სხვათა შორის თბილისიც ააფორიაქეს. 1122 წელს თბილისი აიღო მეფე ღავით აღმაშენებელმა, რომელმაც ბევრი იზრუნა ქალაქის კეთილ-დღეობისათვის და სხვა-და-სხვა შეღავათებით და საშუალებით დიდ-ძალი ქართველობა და სომხობა მიიზიდა ქალაქში დასასახლებლად. მაგრამ უმაღლეს დიდებას და სიმდიდრეს თბილისმა მიაღწია თამარ მეფის დროს (1184—1212), რომლის დროს საქართველოს ექვემდებარებოდა მთელი ქავკასია, სომხეთი, შარსი და ადირბეჯანი, ვიდრე თავრიზამდე. მის შემდეგ-კი, განსაკუთრებით, რუსუდან მეფის დროს (თამარ მეფის ქალიშვილის დროს,

1223—1247) მთელი საუკუნის განმავლობაში შესვენებულს და აყვავებული თბილისი აიღო ხორასნის სულთანმა ჯალალ-ედინმა (იხ. „მოგზაური“, № 2, გვ. 204) და საშინლად ააფორიაქა და ააოხრა იგი.

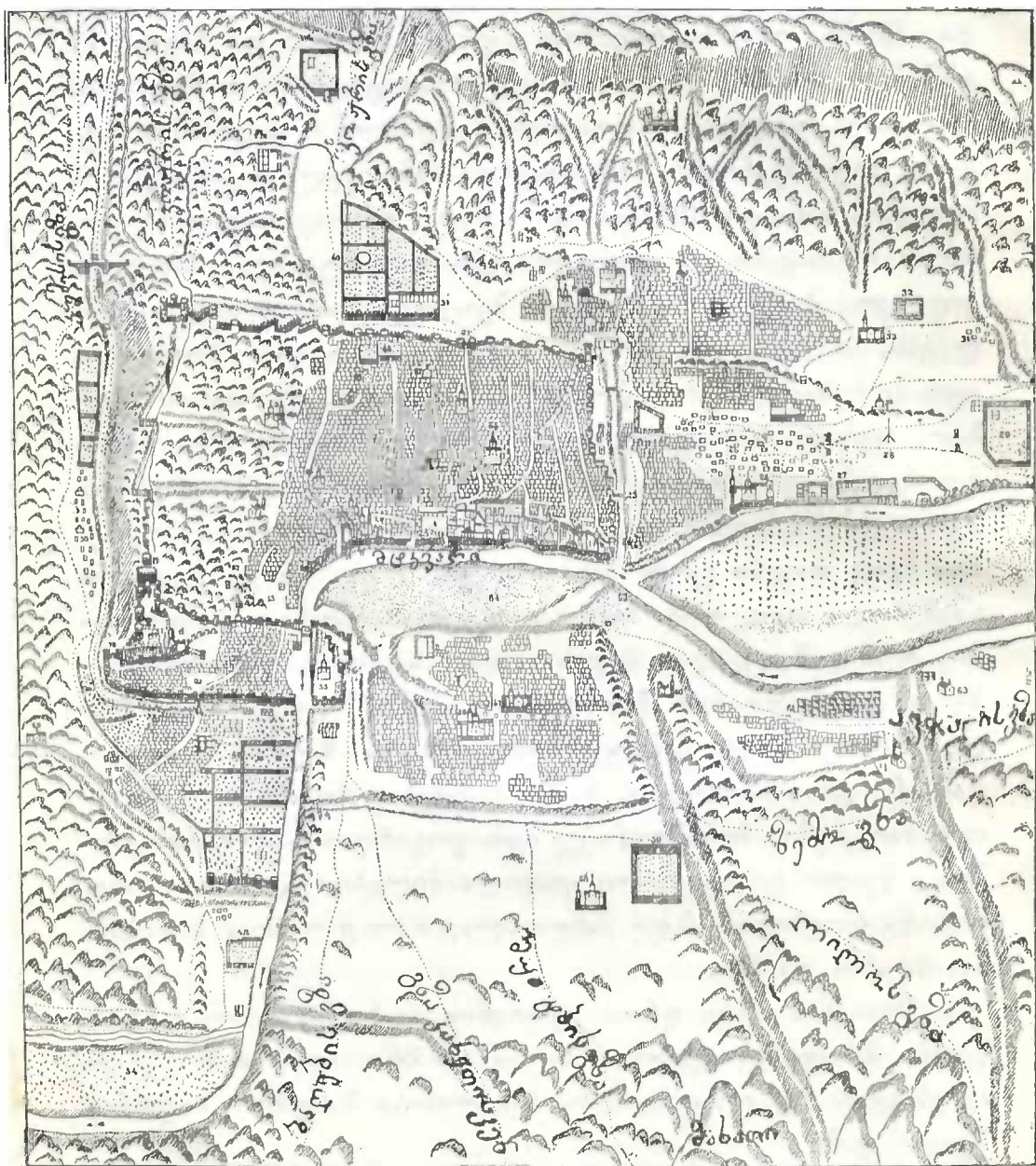
1238 წელს მას მოჰყვნენ მონგოლები, აიღეს თბილისი და ჩადგნენ მასში თითქმის მთელი საუკუნით, ვიდრე მეფე ბიორგი ბრწყინვალემ (1318—1346) მთლად არ განსწმინდა თბილისი და საქართველო მონგოლთაგან; მაგრამ 1388 წელს თბილისი აიღო ლენგ-თემურმა და სულ მიწასთან გაასწორა იგი. თბილისი კვლავ აღადგინა და განაახლა მეფე ალექსანდრე I-მა (1414—1442), რომელმაც ააგო მასში ბევრი ახალი შენობა და შემოავლო მას ახალი ციხის კედლები. 1518 წ. თბილისი აიღო ქრთამით სპარსეთის შაჰ-ისმაილმა, ააფორიაქა იგი, ააშენა აქ მეჩითი და ჩააყენა თავისი ჯარი, მაგრამ მეფე ლავით VIII (1505—1525) მალე კვლავ დაიბრუნა ქალაქი და მაჰმადიანნიც ერთიან გარეკა ქართლიდამ. 1536 წელს თბილისი აიღო შაჰ-თამაზმა, ხოლო 1578 წელს ოსმალებმა, მაგრამ სიმონ მეფემ კვლავ წარსტაცა მათ.

1636 წელს საქართველოში გაბეფდა მეფე როსტომი, რომლის დროს თბილისი კვლავ მოცოცხლდა და მოკეთდა. მან ააგო აქ მშვენიერი სასახლე ანჩის-ხატსა და სიონს შუა, მოზღლუდა მეტეხი, გააშენა მშვენიერი ბაღები და სხვ. 1670 წელს თბილისში ჩამოვიდა საფრანგეთის ცნობილი მოგზაური შარდენი, რომელმაც დაგვიტოვა ვრცელი აღწერა როგორც თბილისისა, ისე თითქმის მთელის საქართველოსი. აი ზოგიერთი ადგილი მის თბილისის აღწერიდამ: „თბილისი მოზღლუდულია ლამაზი და მტკიცე კედლებითა, აქვს მშვენიერი შენობები და ვრცელი ბაზარ-ქარვასლები, რომლებსაც სუფთად ინახავენო. უკეთესი შენობა თბილისში არის მეფის სასახლე, მრავალ პალატებიანი და ბაღებიანიო და ძახეთის მეფის მოადგილისა, ქალაქის განაპირად, სადაც აგრეთვე ბევრია მშვენიერი ბაღები და სახლებიო“. შარდენი სხვათა შო-

რის ყოფილა მეფესთან, რომელსაც მიუღია იგი თავისს ვრცელს დარბაზში. შარდენი დიდად აქებს მეფის დარბაზს და ამბობს, რომ სიგრძე მისი იყო 47 არშინი და სიგანე 17 არშინიო, მშვენიერის მოვარაყებულის სვეტებითა და მრავალის ძვირფასის ორბუებით მორთულიო. პლატონ იოსელიანის სიტყვით, დიდ-მშვენიერი რამ ყოფილა მაშინდელი საქართველოს მეფეების სასახლე თბილისში: მთელი სიგრძე სასახლისა ყოფილა 65 საჟენი და აგებული იყო ზედ მტკვრის მარჯვენა კიდებზეო. პირველი სართული შეიცავდა სარდაფებს, საყინულეებს, საკუქნაოებს და სხვ. მეორე სართული მორთული იყო აღმოსავლეთურ გემოვნებაზე მრავალის ძვირფასის ქვებით, ფერადი სარკეებით, ორბუებით და სხვა, ეს იყო სალარო მეფისა (ერმიტაჟი). მესამე სართული იყო უმთავრესი და შეიცავდა 32 დიდსა და პატარა სრა-პალატსაო; აქ ცხოვრობდა მეფე თავისი ცოლ-შვილით; სასახლის ორივე გვერდით აშენებული იყო ორი შენობა, ოც-ოცი ოთახით თვითეულში, რომელშიაც იდგა მეფის ამაღა. სასახლის წინ, მეიდანზე, გაკეთებული იყო მარმარილოს აუზი შადრევანით, რომლისთვისაც წყალი გამოყვანილი ყოფილა წავკისის მთებიდან. იმ დროის მიწების ნაშთნი დღესაც მოჩანს მამა ლავითის მარცხენე მთებზედ; აქვე იყო გოგირდის აბანო, რომელშიაც წყალი გამოყვანილი ყოფილა მიწებით გოგირდის აბანოს წყაროებიდან. აქვე მახლობლად იყო ეკლესია, ზარაფხანა, სტამბა და სხვ.

თითქმის ამავე დროს ეკუთვნის ვახუშტისაგან, 1735 წელს, თბილისის გეგმის დახატვა და მისი აღწერა. მოგვყავს აქ ეს გეგმა და თვით აღწერა თბილისისა ვახუშტი ბატონი-შვილისაგან.

„ხოლო ტფილისი არს სამი ქალაქი: ტფილისი, კალა და ისნა. ჰყოფს მტკვარი ძალას, ტფილისს და ისნს. ძალას უდის ჩრდილოთ-აღმოსავლით, ტფილისს ჩრდილოთ და ისნს — დასავლით და სამხრით. ხოლო ძალასა და ტფილისს

გზგმა თბილისისა, დახატული ვახუშტის-მიერ 1735 წლებში.

ჰყოფს საჯაჯაკის-წყალი, რომელი გამოდის წავკისისა და ძო-
ურის მთებსა, სამხრით და აღმოსავლით უდის ძალას და და-
სავლით ტფილისს; არამედ პირველ იყო დაბა. 27 მეფის
მარზა ბაკურის ჟამსა აღაშენა შურის-ცხე, მცხეთისათვის,
ერისთავმან სპარსთამან. შემდგომად ბორგასლან დადგა სა-
ფუძველი. ღაჩიმ, 34 მეფემან, ქმნა ქალაქად და ტახტად მე-
ფეთა. ღა მურვან-ყრუს შემდგომად შემუსრეს ხაზართა, და
აღაშენა ამირ-აგარიანმან. შემდგომად შემცირებისა მცხეთი-
სასა და აოხრებისა მისისა, უმეტეს ტახტი იქმნა ბაგრატო-
ვანთა. ტფილისს დის ცხელი წყალი კლდიდამ, არს მით აბა-
ნონი ექვსნი, და დიდ-შენნი, ავაზიანნი. მოდის მომდინარე
ცხელი წყალი. აქ თაბორს ყოფილა ციხე, არამედ აწ შე-
მუსვრილი არს. აქ დასხნა შაჰ-სეფიმ სეიდნი, მის გამო სპარ-
სნი უწოდებენ სეიდაზადს. შოფილან ეკლესიანი დიდ-შენნი,
არამედ აწ შემუსვრილნი არიან.

კაღა არს ციხე ნაშენი მაღალს კლდესა ზედა და ჩამო-
ზღუდვილი სალალაკის-ხევი მტკვრამდე. სალალაკის-ხევის
კარს უწოდებენ ბანჯის კარად. მაღალს ციხეში არს ეკლე-
სია გუნბათიანი, წმიდის ნიკოლოზისა, და სასახლე მეფის,
პალატნი დიდ-დიდნი და შვენიერნი. არამედ დაუტევა 89
მეფემან როსტომ, ჩამოზღუდა ძალა, ციხიდამ ხიდის ყურამ-
დე, და მისცა სპარსთა, მიერთ-გან უპყრავთ მათ, და თავისა
თვისისათვის სამეფოდ აღაშენა სიფნსა და ანჩის-ხატს შუა სა-
სახლე, მტკვრის გარდაკიდებით, ყიზილბაშთა რიგისა. 94
მეფემან მახტანგ აღაშენა სახლი შვენიერი, სრულიად სარკი-
თა და მოოქროვილი, დიდ-მხატვრობითა, ლაჟვარდითა და
მარმარილოს კედლითა. შემუსრეს ოსმალთა. არს ძალას
ეკლესია გუნბათიანი, დიდი, დიდად შვენიერი, სიფნი, წო-
დებული ღვთის-მშობლისა, რომლისა საფუძველი დასდგა 39
მეფემან ბურამ, შემდგომად შეასრულა ქვრივმან ვინმე და
მოქალაქეთა, და 41 მთავარმან ადარნასემ, ხოლო აწ დარ-
ღვევასა ზედა მიხდილი განაახლა და აღაშენა ძირიდამ გუნ-

ბათითურთ 94 მეფემან **ვახტანგ**. ზის ეპისკოპოზი მწყემსი-
 ტფილისის სამხრით ძციისამდე. არს კვალად ეკლესია ჯგარისა,
 გუნბათიანი, შვენეირი. ბანაახლა აწ იმერლის-შვილმან. არს
 კვალად ანჩის-ხატი, დიდი, უგუნბათო, კათალიკოზისა, შე-
 მუსვრილი აღაშენა კათალიკოზმან ლომენტიმ, ძემან ძაიხო-
 სროსამან. არს ნათჯის-მცემჯისა, გუნბათი მოარღვია 89 მე-
 ფემან როსტომ, სხვით განაახლა 94 მეფემან **ვახტანგ**. არს
 კვალად, დაბალს ციხესა შინა, ეკლესია გუნბათიანი და აწ
 ცარიელი, და სხვანი გუნბათიანი არიან. სამი უპყრავთ სო-
 მეხთა. უგუნბათო აღაშენა კარის საყდრად 89 დედოფალმან
 მარიამ. ძვალად აღაშენა 94 მეფემან **ვახტანგ** ორი უგუნ-
 ბათო. 90 დედოფალმან როდამ აღაშენა ერთი უგუნბათო,
 კვალად უგუნბათო ოთხი, აწ უპყრავთ სომეხთა; ხოლო ხი-
 დის-უუკს აღაშენა მეჩითი შაჰ-ისმაილ. 89 მეფემან როსტომ,
 აღაშენა ციხეს გარეთ ერთი, სასახლესა შინა ერთი, და ბან-
 ჯის კართან ერთი. შრუმთ, ქორონიკონსა 1727 აღაშენეს
 სამი, არამედ შემუსრნა შაჰ-ნადირ.

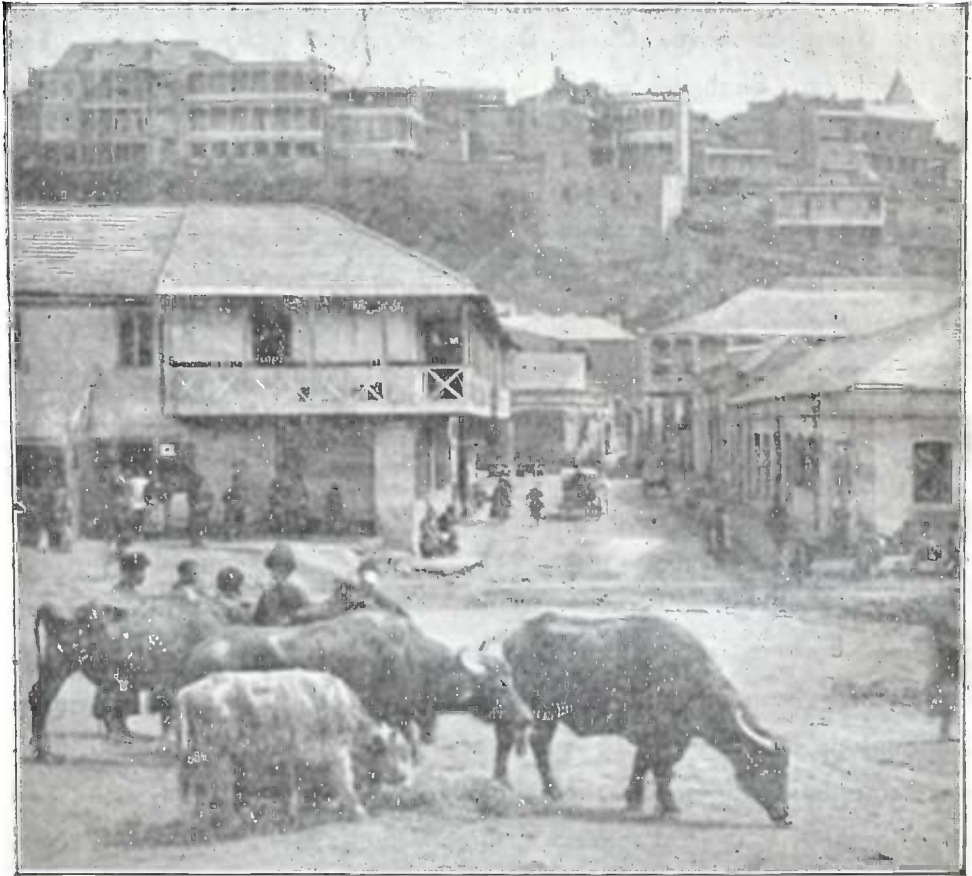
ისნს არს, კიდესა ზედა მტკვრისასა, კლდესა ზედა ცი-
 ხესა შინა, ეკლესია მეტეხი ღვთის-მშობლისა, გუნბათიანი,
 დიდ-შვენეირ ნაშენი, საარქიმანდრიტო. შემუსრვილი აღა-
 შენა 66 მეფემან დიმიტრიმ. 92 მეფემან მრეკლემ მისცა
 სპარსთა, და არს უქმად. აქ განვალს ხიდი ძალიდამ ისნს,
 ციხილამ ციხესა: ხოლო ხიდის ყურის სამხრით არს საფლა-
 ვი წმიდის აბოსი, რომელი იწამა სპმრსთაგან ტფილისს. ხო-
 ლო ისნის-ციხე ყოფილ არს დიდი, რომელსა განაახლებ-
 დნენ ოსმალნი ქორონიკონსა 1728, და დაშთათ უსრულნი.
 ისნს არს ეკლესია ერთი უგუნბათო, არამედ გუნბათიანი
 ორი, და უგუნბათო ერთი უპყრავთ სომეხთა. ყოფილან ძვე-
 ლად მრავალნი ეკლესიანი ტფილისსა, ძალასა და ისნს, არა-
 მედ აწ შემუსრვილნი არიან.

ძალა მოზღლდა მეორე შაჰ-აბაზ პირველ შემუსრვილი.
 სამხრით მოავლო, სალალაკის კლდეზედ. ღასავლით იქმნეს

ორი კარი: ზღუდეს გარედ უხმობენ აწ გარეთ-უბანს, სა-
დაც არს ასპარეზი. აქა არს ეკლესია გუნბათიანი ორი,
უგუნბათო ორი, და უპყრავთ სომეხთა, ხოლო უგუნბათო
ორი უპყრავთ ქართველთა. ძალას არს რომაელთა ეკლესია
ერთი, და მონოზონნი, ხოლო აწ უწოდებენ ოთხთავ ქა-
ლაქთა ტფილისს, და განყოფით ძალას ტფილისსა, ტფი-
ლისს სეიდაბათს და ისნს ავლაბარს, და გარეთ-უბანი არს
ტფილისისა. მსახლობელნი არიან ციხესა და სეიდაბადს სპარ-
სნი მოჰმადიანნი, ხოლო ციხეს გარეთ უფრო სომეხნი და
მცირედ ქართველნი, ქცევა-ზნით ქართულითა. სახლნი ნა-
შენნი არიან ქვა-ტალახითა და გაღესილი გაჯითა, ზოგთა
სპარსთ რიგისა, ზოგთა ქართული, არამედ ციხე, ეკლესიანი
და ზღუდენი ქვიტ-კირისანი არიან, ჰავითა არს მშვენი და
მხიარული, ერნი მშვენიერნი და მშვიდნი, ქალნი ფრიად
კეკლუცნი. ზარემო ქალაქისა წალკოტნი და სავარდენი მრავალნი,
ყოვლის ხილითა და ყვაფილითა სავსე, განა ქალაქი
ვიწრო, ფოლორცნი (მეიდნები) უშვერნი ზაფხულს ცხელი და
არაგაუძლისი, ზამთარ ცივი. ბაზაფხულ-შემოდგომა მშვენი და
სატრფო. სანადირონი მრავალნი, ახლოს ფრინველთა და ნა-
დირთა. ხოლო კვალად დასავლით, იშიტუტრუქის კლდესა
შინა, არს მონასტერი მთა-წმიდისა, და აწ ცალიერი. ხოლო
ტფილისის სამხრ-აღმოსავლით არს ნათლუხი. მუნ დის ნავ-
თი, კიდესა მტკვრისასა, არამედ წყლის სიახლოვით მრავალი
არ აიღების. აღმოსავლით ტფილისისა არს ლილო. არა
არს მუნ ვენახნი და ხილნი, მთობისაგან, და არს უმდინარო
წყაროებითა; და ნაყოფიერებს მთურად, ტბანი არიან მცი-
რენი და უთევზონი, მყვრითა სავსე. სხდების წერო და ბა-
ტი მრავალი. ტფილისის ჩრდილოდ არს მინდორი ღიდ-უბისა,
რომელსა პირველ ეწოდა ცხენის-ტერფი. ტფილისიდან მცხე-
თამდე უწყლო, არამედ მოსავლიანი: კვალად ტფილისის
ჩდილოთ არს ჯურჯ-მხანასტერი, ეკლესია წმიდის ბიორგისა,
უგუნბათო, დიდი, აწ ხუცის სამარ. მერესა ზედა არს ხილი.

P-2383

დიდი ქვიტკირისა, განა პერე წყნეთამდე წალკოტითა შემკული და მრავალნი მის სამხრით არს ეელი საბურთალისა. ამას შინა ყოფილა რუ შერიდამ მოტანილი, და აწ უმისოდ უნაყოფო არს. მას ზეით არს ტბა ჭისისა, და მის დასავლით მთა სხაჯ-დიდისა, კეთილი აგარაკი და შვენიერი ყოვლითა“.

ქ. თბილისის რიეზუდ.

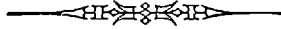
1786 წელს, მეფე ირაკლის დროს თბილისში ყოფილა მოგზაური ღელაპორტი, რომელიც სწერს შემდეგსა: „თბილისი არა დიდი, მაგრამ ლამაზი ქალაქია. მასში არის ფრიად კარგი სახლები, საზოგადო და კერძო, თამამად შემიძლია ვსთქვა ნამდვილი სრა-პალატნიო. უკეთესი მათში მეფის სა-

სახლებია, ბაზრები აშენებულია ქვით და წმინდად ინახება, მაშინ, როდესაც საფრანგეთში ბაზრები აუშნოებენ მის უკეთეს და უმთავრეს ქალაქებსაო. ძართველთა სახლებში სისუფთავეა დაცულიო. მკლესიათა რიცხვი არისო: ბერძნთ აღსარებისა 13, სომეხთა 7, კათოლიკეთა 1-ო. საქართველო არის ის ქვეყანა, სადაც ხალხი დიდის სიამოვნებით ატარებს თავისს სიცოცხლეს სულ მცირის ხარჯითაო. მასში უხვად მოდის პური, ბოსტნეული და ხილიო. პური და ხორცი ფრიად გემრიელიაო, განსაკუთრებით ნადირის ხორციო. ძასპიის ზღვა და მტკვარი, რომელიც მომდინარეობს მთელს საქართველოზედ, უხვად აწვდის მისს მცხოვრებთ ზღვისა და მდინარის თევზსაო. აქაური ღორის ხორცი ფრიად გემრიელიაო. ზარეული ღორი აუარებელია და ხორცი მისი თვით შინაურ ღორის ხორცზედაც გემრიელიაო. ლვინო კარგია და არ მოიპოვება ხალხი, რომ ქართველებზე მეტსა სვამდესო.

აქაურ ქალებზე უმშვენიერესი მე არაფერი მინახავსო, მე მარად განცვიფრებით ვუზიერდი მათო. ამ ქვეყანას თამამად შეიძლება ვუწოდოთ მშვენიერების, სილამაზის საცხოვრებელ ადგილათაო. აქ ისევე იშვიათია არა ლამაზი ქალის შეხვედრა, როგორც სხვა ქვეყანაში ლამაზისაო. ოითქმის ყოველ ნაბიჯზე გხვდებიან ასეთებო. მე ამას, რასაკვირველია, არ ვაზვიადებო. ძნელია წარმოიდგინო უკეთესი მოყვანილობა სახისა, წერწეტი ტანისა და მის სასიამოვნო რხევისა, რომლითაც განთქმულნი არიან ქართველნი ქალებო. ამბობენო, რომ ასეთმა განსაცვიფრებელმა სიტურფემ აქაურ ქალებისა დაუშალა მაჰმადს აქ მოსულიყოვო. საქართველოში სრული თავისუფლებაა სარწმუნოების კითხვების განსჯაგანმარტებაშიო. არიან აქ სომხებიც, ბერძნებიც, ურიებიც, ოსმალნი, ინდოელნი, თათრები, რუსები და სხვა ევროპიელნი, მაგრამ სომხები ყველაზე მეტნი არიანო. ძართველთა და სომეხთ შორის სიძულვილი არსებობსო, ეს აიხსნე-

ბა მათის ჩვეულებების განსხვავებითაო. თბილისში ასხამენ ზარბაზნებს, მარტირებს და ყუმბარებს, მაგრამ ოსმალეთისაზე ცუდებსაო; აკეთებენ თოფის წამალსაც, მაგრამ ცუდსაო. შეკეთესი ღვინო აქ კახურიაო, რომელიც არ ჩამოუვარდება პონტაკუსა“-ო.

ასეთი იყო თბილისი 1795 წლამდის, როდესაც ცნობილ პრწანისის ბრძოლის შემდეგ, სადაც მოხუცებულმა ირაკლიმ ზედ შეაკლა მტერს თავისი უკანასკნელნი მეომარნი, 12 ენკენისთვეს, სამშაბათს დღეს, იგი აიღო პლამაჰმად-ხანმა, ჯერ გაცარცვა და მერე დაანგრია და ერთიან ფერფლად აქცია. მაგრამ თბილისი კვლავინდებურად ფენიქსებრ აღვა და დღეს რაც არის იგი, კარგად ვუწყით...

ნარიყალა*)

(გუძღვნი რ. ერისთავის ხსოვნას).

ჰ, ნარიყალავ, როს შემოგხედავ,
გლახ გული იწყებს ოხვრას და გმინვას,
კრემლები მომდის ბეჩავ თვალეზზე,
წუთი სოფელი რომ ეგრე გწირავს.

როს შემოგხედავ, გული არ დგება,
ფოთვასა იწყებს შავს ოცნებაში,
და ვითა ნავი ღელვიანს ზღვაში
იწყებს ტრიალსა ობოლსა გულში.

ბევრი სიკეთე მიგიძღვის ქართლთან
და ბევრიც ადევს მას უენი ვალი...
უენში სცხოვრებდა ამაღლებული
ქართველთა მეფე, დიდი შამარი...

უენ იყავ მუდამ ჩვენი საფარი,
მუდამ დარაჯი მთელის ქართლისა,
აწ ვით გიყურო გულ-გრილად უენა
კედლებ დაყრილსა და დანგრეულსა...

შაგრამ ვის მკერდშიც სდულს ცეცხლი ღვთისა,
ქართული სისხლი სჩქევს ვის გულშია,

*) ნარი-ყალა, ნარი-კალა—ქ. თბილისის ის ნაწილია, სა-
დაც ამ უამად ძველი ციხეა.

ის მოგიგონებს, მამულის მცველო,
ცრემლ-მორეული შემდეგს დროშიაც;

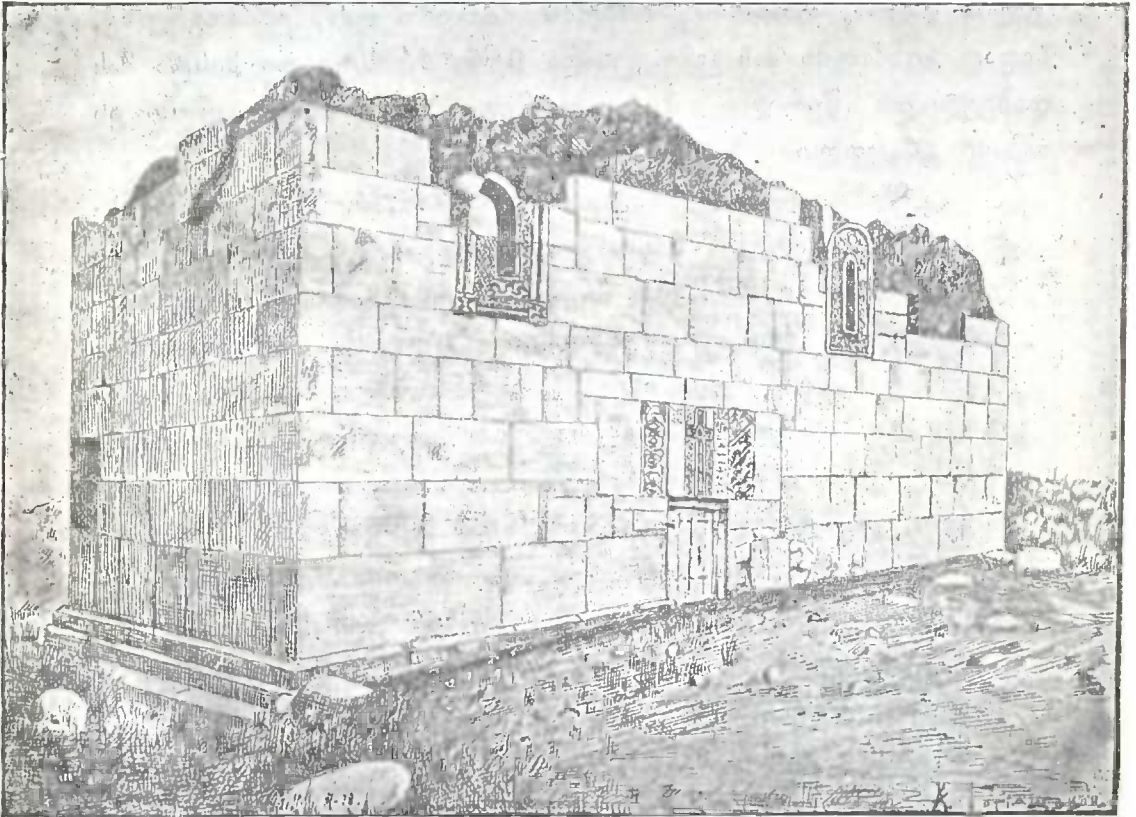
ის მოგიგონებს, ჰე, ნარიყალავ,
ის დაგისვენებს გულზე ხატადა
და დანგრეულსა შენსა კედლებსა
დაჰსახავს იგი წმიდა ტაძრადა...

ლევან მეტრეველი.

სოფელი ფოკა და მისი ნაშთნი.

სოფელი ფოკა ძვეს ქ. ახალ-ქალაქის აღმოსავლით. 25 ვერსზე მისგან, სამხრეთ კიდებედ საქართველოს წმიდა ტბისა — შარაგენისა და მარცხენა კილით ჯავახეთის-მტკვრის სათავისა, რომელიც სულ რამდენიმე ნაბიჯზე სოფლიდამ გამომდინარეობს მოხსენებულ ტბიდამ. ამ ჟამად აქ ცხოვრობენ მარტო სომხები, უწინ კი, როგორც ცხადათ სჩანს დღევანდლამდე დარჩენილ ნაშთებიდგან, აქ სულ ქართველები ცხოვრობდნენ.

ფოკის წმ. ნინოს ძველი საყდარი.

სოფელი შოკა იხსენება ჩვენს მატრიანეში მეფე ბაგრატ მეოთხის მეფობაში (1026 — 1072), სადაც ნათქვამია შემდეგი:

„და განვიდა ბაგრატ ჯავახეთს. ბამოიყვანა ძაწყვერელმან მესხნი, განძითა, ბაგრატიისათვის შველად, და მეფე სდგას ხრტილასა. ხოლო ლიპარიტ შეპკრიბნა კახნი, და მოადგა ფუკათა. ბამოექცა ძაწყვერელი ბაგრატ მეფესა, და შეეზრახა ლიპარიტს ცნა ესე მეფემან ბაგრატ, ზამთრისა ბუქთა საშინელთა, გარდაიარა შავ-შეთი და ჩავიდა ქართლს“ (გვ. 326).

ქართველთა აქ მოსახლობის დროიდან დაშთენილია ძველი ეკლესია წმ. ნინოსი და ციხე, მაგრამ ეს უკანასკნელი ამჟამად წარმოადგენს მხოლოდ ნანგრევთა გროვას. მკლესია-კი ჯერაც საკმაოდ კარგად არის შენახული და სდგას ტბის კიდის ახლო, როგორც ამბობს გარდმოცემა, იმ ადგილზე, სადაც სიზმარში მას გამოეცხადა იესო ძრისტე და მისცა მას დაბეჭდილი წერილი მცხეთის მეფესთან. მოვიყვანოთ ეს ამბავი „ქართლის-ცხოვრებინამ“.

„და თთვისა მეოთხესა მარტით-გან, რომელ არს ივინისი, წარმოემართა ნინო სომხითიდგან და მოიწია მათთა ჯავახეთისა, სადა იგი მიემთხვია ტბასა დიდსა გარდმოდინარესა, რომელსა ეწოდების ზარავანა. ხოლო მიხედნა-რამი მუნ თ და იხილნა მთანი ჩრდილოსანი, დღეთა მათ ზათხულისათა სავსენი თოვლითა და ჰაერითა სასტიკისათა, შესძრწუნდა წმიდაჲ ნინო და სთქვა: „უფალო, უფალო! მიიღე სული ჩემი ჩემ-გან“.

და დაჰყო მუნ ორ დღე, და ითხოვა საზრდელი მე-თევზურთაგან, ტბასა მას შინა მონადირეთასა, და რამეთუ მწყემსნიცა იყვნეს ადგილსა მასვე და ხმილვიდეს (დარა-ჯობდნენ) რაჲ სახმილავსა ღამისასა სამწყსოსა ზედა მათსა, ხადოდნენ ივინი შემწეთ და მფარველად მათდა ღმერთთა მათთა არმაზს და ზადენს და აღუთქმიდეს მათ შესაწირავთა, ოდეს მოვიდეთ წინაშე თქუცნსა მშვიდობითო...

მართ ჩვენ დაბით მლარბინით და საფურცლით, და ძინძარელნი, რაბატელნი, და დიდისა ქალაქისა მცხეთისანი, სადა ღმერთნი ღმერთობენ და მეფენი მეფობენ“ და ჰკითხა: „სადა არს მცხეთა“! ხოლო მან მიუგო და ჰრქვა: „გარდამდინარე ესე ტბისა თანა წარვლის ქალაქსა მას მცხეთასა“.

ხოლო წმიდასა ნინოს შეუძნდა სიგრძე გზისა მის და სიბრტყე მათა მათ, რომელი იხილა და ამისთვის, შეძრწუნებულ-მან სულთ-ითქუნა და დაიდვა ლოდი ერთი სასთუნალ (ბალიში) და ესრეთ მიიძინა გარდასადინელსა მას ტბისასა და ვითარ ეძინა, მოვიდა კაცი ერთი ჩვენებით, ჰასაკითა ზომიერ, ხოლო თმითა ნახევარ თმოსანი და მისცა მან წიგნი დაბეჭდილი წმიდასა ნინოს და ჰრქვა: „მიართვი ესე მსწრაფლ ქალაქსა შინა მცხეთას, მეფესა მას წარმართასა“. ხოლო წმიდამან ნინო იწყო ტირილად და ჰრქვა მას ვედრებით, ვითარმედ მე, უფალო, დედა-კაცი ვარ უცხო და უმეცარი, არღა მრავლის მეტყვედ მეცნიერ, ვითარ მივიდე უცხოსა ქვეყანასა და კაცთა მათ უცხო-თესლთა“. მაშინ კაცმან მან განუხსნა წიგნი იგი, და იყო წერილი რომაელებრ, რომელსა ზედა იყო ბეჭედი იესო ქრისტესი, და წერილ იყვნეს მათ შინა ათნი ესე სიტყვანი:

„სადაცა იქადაგოს სახარება ესე, მუნცა ითქმოდეს დედა-კაცი ესე; არცა მამა-კაცება არს, არცა დედა-კაცება, არამედ თქვენ ყოველნი ერთ ხართ; წარვედით და მოიწაფენით ყოველნი წარმართნი, და ნათელს-სცემდით სახელითა მამისათა, და ძისათა, და სულისა წმიდისათა; და იქადაგოს სახარება ესე სასუფეველისა ყოველსა სოფელსა“ და სხვ.

მოსაგონებლად წმიდა ნინოს აქ ყოფნისა. ჩვენ წინაპართ მე-XI საუკუნეში აუგიათ აქ ფრიად მშვენიერი თლილის-ქვის საყდარი, რომელიც ჯერაც კარგად არის დაცუ-

ლი, თუმცა კამარა სულ ჩამონგრეულა. (სურათი გვ. 311).

მკლესიის სამხრეთ კარებზედ აღსანიშნია ერთი დიდი ბრტყელი ქვა, სიგრძით $5\frac{1}{2}$ არშინი და სიგანით 2 არშინი, მშვენიერის ჩუქურთმებით და წარწერით. აი ამ ქვის ფოტოგრაფიული სურათიც. (იხ. შემდეგ გვერდზედ).

ამ ქვაზედ, ჯვრის მარცხნივ არის ეს მშვენიერი წარწერა:

† 𐌆𐌗𐌆 𐌕𐌆𐌔𐌆 𐌕𐌆𐌔𐌆 𐌕𐌆𐌔𐌆 𐌕𐌆𐌔𐌆 𐌕𐌆𐌔𐌆

„ქრისტე, ადიდე ბაკრატ კუროპალატი“,

ხოლო ჯვრის მარჯვნივ ეს წარწერაა:

† 𐌔𐌆 𐌔𐌆 𐌔𐌆 𐌔𐌆 𐌔𐌆 𐌔𐌆 𐌔𐌆 𐌔𐌆 𐌔𐌆 𐌔𐌆
𐌔𐌆 𐌔𐌆 𐌔𐌆 𐌔𐌆 𐌔𐌆 𐌔𐌆 𐌔𐌆 𐌔𐌆 𐌔𐌆 𐌔𐌆
𐌔𐌆 𐌔𐌆 𐌔𐌆 𐌔𐌆 𐌔𐌆 𐌔𐌆 𐌔𐌆 𐌔𐌆 𐌔𐌆 𐌔𐌆

„ქრისტე, ძეო და სიტყუაო ღვთისაო, ადლოვნე ოქროპირი ქართლისა კათალიკოზი ორთავე შინა ცხოვრებათა, ამინ“. *)

*) აქ მოხსენებული ბაკრატ-კუროპალატი არის ბაკრატ მეოთხე, რომელიც მეფობდა საქართველოში 1027-დამ 1072 წლამდის, ხოლო ოქროპირი იყო კათალიკოსად მის დროს. ოქროპირი კათალიკოსი იხსენიება უაურმის საუღარზედაც, რომლის წარწერა მოყვანილი გვქონდა „მოგზაურთა“-ს № 3-ში (გვ. 210).

ერთიანი ქვა შოკის საყდრის სამხრეთ კარების თავზე.

შოკის საყდარზე დაცულია კიდევ ჰევრი სხვა წარწერა, მაგრამ ჩვენ მოვიყვანთ აქ მხოლოდ შემდეგსა:

+ სსჲთს ოთს მუ ყლ ქ
 უნ ოსს ოუთბნ ყუყსს ჩუსს
 ლმს ოხსსსს ფაზ ოსო ოს
 მუ ოინ ოზყჲ ყუზსინ ოყუ
 ოქჲსსსს + ხზსს.

„სახელითა ღვთისათა მე ბაკრატი, რამელი დირს ვიქმენ შენებასა წმიდისა ამის ეკლესიისა, საფუძველი დაიდვა, მე თანა დავშეკრი, ხელისანი ვიყავ ოქრობიჩისა კათალიკოზისა“.

ქართული მატიანის ძველი სომხურის თარგმნის-გამო.

მეთერთმეტე თუ მეთორმეტე საუკუნეში, ჩვენი ჯუან-შერის მატიანე ვინმე სომეხს უთარგმნია სომხურად. ეს თარგმანი ბ-ნს იუსტინე აბულაძეს, პეტერბურლის უნივერსიტეტში აღმოსავლეთის ფაკულტეტზე სწავლა-დამთავრებულს კარგა ო შეუსწავლია, შეუდარებია აწ არსებულ ჯუან-შერის მატიანესთან ქართულს ენაზედ და რა უნახავს, რომ ეს ორი წყარო ჩვენის ისტორიისა საკმაოდ განსხვავდება ერთი-ერთისაგან, შრომა მიუღია და სომხურიდამ კვლავ ქართულად უთარგმნია მე-IX—X საუკუნის ენით, რათა, რამდენადაც შესაძლებელი იქნებოდა, ზედ-მიწევნით აღედგინა იმ ქართულის დედნის ტექსტი, საიდანაც სომეხს იგი სომხურად უთარგმნია. მაგრამ ჩვენ უმჯობესად ვსთვლით თვით ბ-ნი აბულაძე ვალაპარაკოთ ამ საგნის შესახებ და ამიტომ მოგვყავს აქ თვით მისი წერილი.

ქართული მატიანის ძველი სომხური თარგმანი *).

ქართული მატიანეების შედგენა დაიწყო ძლიერ ადრე. გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ, რომ ჩვენში ნამდვილი მატიანე არსებობდა მერვე საუკუნეში და თითქმის საქართველოს ქრისტიანობის პირველ საუკუნოებშიაც-კი. რასაკვირველია, ჩვენ არა გვაქვს ნამდვილი და განსაზღვრული ჩვენებები, თუ როდის იყო შედგენილი პირველი ქართული მატიანე, რადგან არ გვაქვს ხელთ არც დედანი და არც მისი პირი, მაგრამ, სამაგიეროდ, ჩვენ გვაქვს მატიანური შრომა ძველ სო-

*) იხ. სომხური ტექსტი, ვენეციაში გამოცემული 1884 წ.

მხურ ენაზე, რომელიც წარმოადგენს ქართულ მატრიანის თარგმანს. ეს შრომა არის „საქართველოს მოკლე ისტორია“ ამ სათაურით: „Համառոտ պատմութիւն վրաց“. მიეწერება იგი ჯოვანშერ ჯოვანშერიანსა.

ავტორის ვინაობის და ამ ძეგლის შექმნის დროის შესახებ ჩვენ არა გვაქვს არავითარი თქმულება, თვით ამ შრომის ერთ ადგილს გარეშე. ეს, სახელდობრ, ის ადგილია, სადაც მოთხრობილია მეფე არჩილ მეორის (688 — 718) მოწამებრივ სიკვდილზე. აქ არის ნათქვამი: „და პოვნილ იყო მოთხრობაჲ ესე მცირედ აღწერილი ჟამსა შინა შფოთისასა და დასხმულ წიგნსა შინა, რომელსა ჰრქვიან „ქართლის ცხოვრება“ და რომელ არს მოთხრობაჲ ქართლისაჲ. და პოვა იგი ჯოვანშერ წერილი ვიდრე მახტანგ მეფისადმდე. და აქჳომდე თავით თვისით ჰმატა ჯოვანშერ, ხოლო რაჲცა ჯერ იყო ყოფად მისცნა მათ აღწერად, რომელნი თვით მხილველ იყონ და გარდამკდელ ჟამსა შინა მათსა“.

ამ ადგილის მიხედვით შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ ის უნახავთ საქართველოსათვის ფრიად სამძიმო დროს, სახელდობრ, შემოსევის დროს სარკინოს—არაბებისა, რომლებიც საქართველოს სრულ განადგურებას უქადოდენ. თუ რომ ეს ასეა, ის არსებობდა, რასაკვირველია, მისი ის ნაწილი, რომელიც უწევს მახტანგ მეფის ეპოქას, ჯერ კიდევ მერვე საუკუნის დასაწყისში. მართლაც ავტორი მისი ჯოვანშერი, „ქართლის ცხოვრების“ ჩვენებით არჩილ მე-II-ის ერთი მახლობელი ნათესავთაგანი, სახელდობრ, მისი ძმის სიძე ყოფილა.

თუ ჩვენ შევეუთანასწორებთ ამ ძეგლს ქართულ მატრიანების არსებულ რედაქციებს, ვპოვებთ მისი აღრინდელი შედგენის უტყუარ მოწმობებს. ჯოვანშერის მატრიანე „ქართლის ცხოვრებისაგან“, ყოვლის უპირველესად, განსხვავდება, როგორც უფრო ძირეული ანუ ნამდვილი ხასიათის მატრიანე, ე. ი., როგორც ქვეყნის მსხვილმან შემთხვევებზე უმთავრესი

ცნობების წყობილი ჯარი. ზოგანშერის მატეანე საკვირვლად მოგვაგონებს „ქართლის ცხოვრების“ მატეანეს, ნამეტურ თავისს პირველ ნაწილში, მაგრამ თუ უფრო ქვემოთ ჩაეყვებით კვალში, დაინახავთ, რომ „ქართლის ცხოვრებას“ აქვს ხასიათი ნამდვილი მატეანური კრებულის, კომპილაციის, სადაც მოზღვავებულია ფაქტები სხვა-და-სხვა დროის შედგენილი წყაროებიდგან და დაწყობილია ხრონოლოგიურ რიგზე. ამიტომაც „ქართლის ცხოვრება“ უფრო ვრცლად მოგვითხრობს ამა თუ იმ ფაქტებზე, მაშინ როდესაც ზოგანშერი გარდმოგვცემს მათზე მოკლედ და კონსპექტიურად. ზოგანშერს ჩვენ ვერ ვუპოვით ცხოვრებებს, ვრცელ ცნობებს იმის შესახებ, თუ სად ან რა დროს ვრცელდებოდა ქრისტიანობა; არა აქვს წმ. მოციქულების ანდრია და სიმონ ძანანელის მოქალაქობისა და ქადაგების შესახები ისეთი ვრცელი ცნობები, როგორც იპოვება „ქართლის ცხოვრებაში“; არა აქვს მას არც ერთის წმიდანის ცხოვრება, წმ. ნინოს ცხოვრებას გარეშე, რომელზედაც „ქართლის-ცხოვრებასთან“ შედარებით ძალიან მცირედ არის მოთხრობილი. ქართველების განმანათლებელის მამისაგან ბრანჯების მოქცევის შესახებ ნათქვამია მხოლოდ, რომ მან მოაქცია ისინი ქრისტეს რჯულზე, მაშინ როდესაც „ქართლის ცხოვრება“ ამის შესახებ ძალიან ვრცლად გვიამბობს.

ამ ნაირად ჩვენ ვხედავთ, რომ „ქართლის ცხოვრება“ შეიცავს მრავალ მოზღვავებულს და შეკეთებულ, ზოგჯერ ლეგენდარულ ფანტაზიით გამშვენებულ, ზოგჯერ-კი სხვა-და-სხვა კერძო ქრონიკებიდგან ამოკრებილ, როგორც უცხო, ისე ქართულ მოთხრობებს. ამის შესახებ ჩვენ ხშირად მოგვაგონებს თვით „ქართლის ცხოვრება“ ამ გვარი სიტყვებით: „მითარცა წერაილ არს ცხოვრებასა სპარსთასა“... „მითარცა წერილ არს ცხოვრებასა ბერძენთასა“. „მითარცა წერილ არს ცხოვრებასა მათსა“, „ვითარცა წერილ არს წიგნსა შინა წამებისა მათისასა“, „მოქცევასა მათსა“ და სხვ. ამ გვარ ფა-

ქტების მიხედვით ჩვენ შეგვიძლია ვიქონიოთ ის მოსაზრება, რომ ძველ სომხურ თარგმანს შემოუნახავს ჩვენთვის უძველესი ქართული მატიანის სახე; ეს მატიანე წარმოადგენდა უფრო ძირეულსა და ნამდვილი ხასიათის მატიანეს, ვიდრე ქართული მატიანების აწ არსებული რედაქციები. ამ უკანასკნელებში ცხადათ სჩანს სხვა-და-სხვა, როგორც ქართული, ისე უცხო წყაროებით სარგებლობა, როგორიც არიან ძველი ქართული მატიანე (რომელიც წარმოადგენდა ჯოვანშერის მატიანესაგან ძალიან ნაკლებად გასხვავებულს რედაქციას), გამოჩენილი პირების და შემთხვევების შესახები ცალკე მოთხრობები და პოეტური ზეპირ-გარდმოცემები.

მაგრამ ჯოვანშერის მატიანე რომ ყოფილა მისგან ნახული შფოთის დროს და ჩაკრული წიგნში, რომელსაც „მართლის-ცხოვრება ეწოდება? აქედან ცხადია „მართლის-ცხოვრება“ აგრეთვე არსებობდა მერვე საუკუნის დასაწყისში, მაგრამ შესაძლებელია რომ ის არსებობდა ცალკე წიგნებად, ბევრად უფრო ადრე და ამ ცალკე წიგნებიდან შესაძლოა შემდგარიყო მთელი კრებული. ეს ძალიან ადვილი დასაჯერებელია. მართლაც, თვით სათაური „მართლის ცხოვრება“ ნიშნავს ხომ ცხოვრებას მართლისას ანუ საქართველოსას. აქედან საფიქროა, რომ იმას მიუღია თავისი სახელ-წოდება ანალოგიური, მატიანური კრებულებისგან, უცხოელი ქრონიკებისგან და სხვა ამ გვარებისგან, რომლებიც დიდხმარებაში იყო უცხო და მოსაზღვრე ქვეყნებშიაც კი. როგორც „მართლის ცხოვრების“ წიგნიდან სჩანს, ეს წიგნები ქართულს ენაზე ამ გვარ სახელებს ატარებდნენ: „ცხოვრება სპარსთა“, „ცხოვრება ბერძენთა“, „ცხოვრება წმ. ნინოსისა“, „ცხოვრება წმ. მამათა“ და სუყველა ამ გვარი წიგნებიდან შეიძლება ბოდა შემდგარიყო საერთო წიგნი, რომელმაც შემდეგში მიიღო სათაური „მართლისცხოვრება“. ხოლო, რაც შეეხება ძველ ქართულ მატიანეს, ყოველგვარ გამშვენება-შეკეთება-მოკლებულს და ქვეყნის მსხვილმანი შემთხვევების შესახები

ამბების მომთხრობელს, იმას შეიძლებოდა მიეღო ისეთი სა-
თაური, როგორც დაცულია სომხურ თარგმანში, ე. ი. „მცირე-
რედა მთხრობაჲ ქართლისათვის“. ამ გვარი სათაური ბევრად
უფრო მოხერხებულია.

ზემოხსენებული მოსაზრებები გვაძლევს ნებას ვიფიქ-
როთ, რომ ძველი ქართული მატეანე იწერებოდა დაბადები-
დგან, სპარსული, ბერძნული და სომხური ქრონიკებიდგან
და შესდგებოდა საქართველოს მოქრისტიანების შესახებ მო-
თხრობებიდგან, წმ. მოციქულების ანდრია და სიმონ კანა-
ნელის შესახები უცხო ლეგენდებიდგან, როგორც, მაგ., მო-
თხრობებიდგან, რომლებიც წარმოადგენენ ყველა სამხრეთელ
მართლ-მადიდებელ ეროვნებების საერთო სამკვიდრებელს. ეს
მატეანე, შესაძლოა, დაიწყო ჯერ კიდევ საქართველოს მო-
ქრისტიანების პირველ საუკუნოებში და შემდეგ თანდათან
ემატებოდა ქვეყნის მსხვილმანი შემთხვევების შესახები ყო-
ველ დროული ამბები. ამას ცხადათ უჩვენებს ის ადგილი,
რომელიც მართულია არჩილ მეორის მოწამებრივი სიკვდი-
ლის მოთხრობის ბოლოზე; ამ ადგილიდან სჩანს, რომ ეს
მატეანე ჰოვანშერისაგან ყოფილა დაწერილი, და რომ იმას
შეეძლო ის გაეგრძელებინა მხოლოდ „მართლის ცხოვრე-
ბის“ კრებულში და, მაშასადამე, მაშინ უკვე არსებულში,
საკმაოდ მოგროვილი მასალებიდგან; შენდეგი ემატეანეები,
რომლებსაც უწერიათ მეფე არჩილ მეორის მეფობიდან, ბა-
გრატების მესამე და მეოთხე და ღავით აღმაშენებელის (980
— 1125) მეფობამდე, უკვე ამ უკანასკნელების თანამედრო-
ვეები და, მაშასადამე, ამ მეფეების მეფობის შემთხვევების
თვით-მხილველები ყოფილან *). ეს ცხადათ გამონათს იმ
მხურვალე გრძნობაში, ღირიულ სულის მოძრაობაში და ცხა-
რე სურვილში, რომლებითაც ისინი მოუთხრობენ თავიანთ

*) მე აქ, რასაკვირველია, ვაშობ ჰოვანშერის ხრანიკაზე და
არა „ქართლის ცხოვრება“-ზე. 3

მეფეებზე ღავითის მეორე თანამედროვე უნდა იყოს აგრეთ-
ვე ზოვანშერის მატიანის სომხურად მთარგმნელი; უკანასკ-
ნელი, ექვს გარეშეა, უნდა ყოფილიყო ერთი მისი დაახლო-
ვებული სომეხთაგანი, ნამეტურ თუ სახეში ვიქონიებთ იმ
გარემოებას, რომ ღავითი სცდილობდა სომხების დაახლოვე-
ბას და მათთან სულიერი კავშირის დაჭერას, რასაც ცხადათ
ღაღადებენ თვით მისი თანამედროვე სომხების მემატიანები.
ზარდა სწორი ძველი სომხური ენის, რომლითაც თარგმნი-
ლია ეს შრომა და რომელიც არ შეიძლებოდა ყოფილიყო
მეთორმეტე საუკუნის უგვიანეს, ამას მოწმობს ის ჩამატებუ-
ლი ადგილიც, რომელიც მოსალოდნელი იყო მთარგმნელი-
საგან. მომადლა რა მეფე ღავითი სიმპატიებით და კეთილ-
განწყობილებით სომეხი ერისადმი, მთარგმნელმა, რასაკვირ-
ველია, საჭიროდ ჩასთვალა აგრეთვე, მოეხსენებია თავისი
სამსახურიც. მაგალითად ის ამბობს: „განიხარებდა მეფე და
აქებდა კეთილსა თარგმანებასა სომეხთასა“-ო (იხ. სომხური
ტექსტი გვ. 122 ვენეცია, 1884 წ.).

იმ ჩემი აზრის დასამტკიცებლად, რომ სომხური მატია-
ნე არ არის დამოუკიდებელი შრომა, არამედ ძველის ქართუ-
ლი მატიანის თარგმანია, მე მოვიყვან ფრიად დამახასიათე-
ბელ ნიშნებს, რომლებიც აშკარად დავინახე ამ ძველის ქარ-
თულ მატაანებთან შედარების დროს. მე არ შევეხები იმ
სომხურ ძველის ფრაზეოლოგიას, არც მის სტილსა, ვიწუებ ისე-
თი ორფოგრაფიული ნიშნების გარდაშლას, რომლების მიხედ-
ვით, შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ ეს ძველი არის თარგმანი
და თარგმანი, სახელდობრ, ისეთი ძველისა, რომელიც ხუ-
ცური წიგნით წერებულა.

მაგალითად, საკუთარი სახელების „არშაკ, შიუაშ,
სამშვილდეს“-ს მაგიერად ვკითხულობთ: არბაკ, ბიუაზ,
შამშუჰტე და სხვებს. ეს მით აიხსნება, რომ ასოე-
ბის ყ (შ) და ყ (ბ)-ის მოხაზულობა ძალიან ჰგავს ერთ-
მანეთს და გაკრული ხელით წერილში მათი ერთმანეთში შე-

ცვლა ადვილია; აგრეთვე ჰგავს ერთმანეთს ასოები უა (ჰ) უა (ლ); ამიტომ მათი ქართული სწორი გამოთქმა ამ გვარია: „არშაკ, შიჟაშ, შივაშ, შიოშ. უკანასკნელი გამოთქმა და-
ცულია ქართულ მატეანებში. ქართულად სამშვილდე—სომ. სამშუჰტე*), სომხ. აბებურა—ქართულად აბეშურა. ამ გვარ მოვლენასავე ვხედავთ სიტყვა: *արդբիւրդ*—ში ერთი სიტყვის *արդաշիրდ*-ის (მეფეების დინასტია) მაგიერად; წინააღმდეგ შემთხვევაში ჩვენ ეს უნდა ვსცნოთ ორ სიტყვად *არდ* (არდ) —აწ, და *բիւրդ* მრავალი, რაც შეეცდომაა; უნდა წავიკითხოთ: *արդաշիրდ*—არდაშირიანნი. სომხურ თარგმანს შემოუნახავს ძველი ქართული ორფოგრაფიის მამხილებელი საკუთარი სა-
ხელები მაგ., შივაშის მაგიერად შიუაშ, ე. ი. უ ვ-ნის მა-
გიერად. ქართულს მატეანეში შიუაშის მაგიერად გვაქვს შიო-
ში, ე. ი. ახალი ფორმა, იმის მსგავსად, როგორც, მაგალი., ჩვენ გვაქვს ახლა შარნაოზი, შარნავაზის მაგიერად, ბივარ-
გის მაგიერად ბიორგი **) და სხვ. „ქართლის ცხოვრებაში“
ორფოგრაფია სიტყვა „სამშვილდე“-სი სრულიად ახალია, ე.
ი. ის იწერება ვ ნით უ-ს მაგიერად, სომხურ ტექსტს-კი შე-
მოუნახავს ჩვენთვის ამ სიტყვის სწორი ძველი ქართული ორ-
ფოგრაფია *շամշուրդ* ***)—სამშუილდე და სხვ.

რადგანაც ჩემგან შენიშნული ამ გვარი ფაქტები ცხა-
დად გარდაგვიშლიან ძველის ქართულის ტექსტის უტყუარს
ნიშნებს, ამიტომ მე, იმ მიზნით, რომ აღმედგინა ძველი ქა-
რთული დედანი, განვიზრახე მეთარგმნა ეს ძველი; ამასთან
მე ვსთარგმნე იგი იმ ენაზე, რომელიც დაცულია (IX X)
საუკუნეების ქართულ მწიგნობრობის ძეგლებში. თარგმნას-
თან ერთად მე შევასწორე სომხური ტექსტის გარყვნილი ად-
გილები და აგრეთვე ვუჩვენე ის შეცდომები, რომლებიც
მოჰსვლია აკადემიკოსს ბროსეტს, რომელმაც სთარგმნა ეს

*) შენიშვნა იხილეთ სტატიის ბოლოში.

**) სვანურ და სხვა მთიულ დიალექტებში აქამომდე დაცულია.
ეს ძველი ფორმები.

***) ზოგ ადგილას ასეა.

თხზულება თავის დედა ენაზედ (იხ. Additions et eclercicement à l'histoire de la Géorgie. Chronique arménienne. S. Petersbourg. 1851.

აქ მე გარდავში იმ შესწორებებს, რომლებიც შევიტანე მე სომხურს ტექსტში და აგრეთვე იმ შეცდომებს, რომლებიც ხვდება აკადემიკოსი ბროსეტის თარგმანში.

23 გვ. ჯოვანშერის მატიანეში ვკითხულობთ: „**և ես նამ 'ի Գերიւրիւն Յիւրիանայ, միջնաճովէն մինչև ցլեսուն մեծ, որոյ ներքոյ կան եգերայիք և Սինք.**

აქ არის საუბარი იმ სამფლობელოებზე, რომლებიც მიეცა ძუჯის, სამეგრელოს ერისთავს, საქართველოს პირველი მეფის შარნავაზისგან, მაშინ როდესაც სიტყვა სიტყვით რომესთარგმნოთ სომხური ტექსტი, მივიღებთ: „და მისცა მან (შარნავაზმან) მას (ძუჯის) ბერო ჯრუიდან იურივანამდი (ბროსეტით მირივანამდი), ხმელთა-შუა ზღვიდგან დიდ მთამდი“ და სხვ.

ამ ადგილას ტექსტია გარყენილი ან და სანახების უმსგავსო შერევაა და, მაშასადამე, მატიანის გარდაწერელის გეოგრაფიული უვიცობაა. აქ სრულიად არ არის ქუაში მოსასვლელი არც რაღაც გერჯრუი, არც ერივანი, არცა ხმელთა-შუა ზღვა. ეს სრულიად ცხადი ხდება მაშინ, თუ ამ ადგილს „**ქართლის-ცხოვრების**“ შესაბამ ადგილს შევადარებთ, სადაც ნათქვამია: „და მისცა მგრისის წყალსა და რიონს შუა და ზღვითგან მთამდე“, რომელსა შუა არს მგრისი და სვანეთი; აქედან ცხადია, რომ „**ი գერიւրიւն**“-ის მაგიერად უნდა იყოს „**იხგერი ურიւն**“—მგრისის-წყლითგან, „**իւրիւն**“-ის მაგიერად—„**რქან**“, მაშასადამე, სომხური ფრაზა ასე უნდა გასწორდეს: „**იხგერი ურიւն մինչև րիւն և 'ի ճովէն մինչև ցլեսուն մեծ, որոյ ներքոյ կան եգերայիք և Սինք**“, ე. ი. „**მგრისითგან რიონამდე და ზღვითგან მთამდე დიდად, რომლისა ქვეშე არნ ეგრისელნი და სოვანნი**“.

24. ჯოვანშერის მატიანეში თითქო აკლიაო მეშვიდე

ერისთავი, რომელიც „მართლის-ცხოვრებით“ ხვდება ძლარჯეთს: საქმე იმაშია, რომ სომხურს თარგმანში ა), გარყვნილია ტექსტი; ბ), არ არის ნათქვამი, სად გაგზავნა შარნავაზმან მეშვიდე ერისთავი, ნათქვამი კია, რომ მან გაგზავნა მერვე ერისთავი ქუჯაეთს და მგერს.

ბროსეტი სთარგმნის: „un huitieme dans le Koudchaeth et l'Eger i. e. le pays de kondchi“; *) მაგრამ ქუჯის ქვეყნისთვის ჩვენ გვაქვს სახელწოდება მგერი (მგრისი), რომელიც იქვე ახლავს სიტყვას „ქუჯაეთ“ და სრულიად არ არის საჭირო კიდევ ქუჯაეთის გამოგონება. უფრო აქ არის დამახინჯებული სახელ-წოდება „ძლარჯეთი“: როგორც სჩანს სიტყვა „მგერ“-ის წინ ყოფილა საკუთარი სახელი ქუჯი, სახელწოდების ძლარჯეთის წინ კი სიტყვა *გხოცხერიძე* მეშვიდე (ერისთავი). ამანების მიხედვით, რომ შევასწოროთ ეს ადგილი, მივიღებთ: *„გხოცხერიძე აოაქსაყ 'ხ კსაძხეცხ ლ გჟილუხ ქცხერ“*, ე. ი. „მეშვიდე წარავლინა ძლარჯეთად, ხოლო ქუჯი მგერად“. წინააღმდეგ შემთხვევაში ვლებულობთ ამ გვარ სურათს: არის მეექვსე ერისთავი, მერვეც, მაგრამ მეშვიდე კი არ არსებობს. მერვე ხვდება მგრისს, მეშვიდე კი ძლარჯეთს, მაშასადამე, აქაც ტექსტია გარყვნილი ან და სანახების უმსგავსო შერევაა, მაშასადამე, აქაც მატთანის გარდამწერელის გეოგრაფიული უვიცობა.

ბვ. 27. *„ს გჟილღნ კრადმ, ირ კაყრ ანგაფაქცაქსა —უნდა იყოს: „ს გჟილღნ კადმქაფენ, ირ კაყრ ანგ გაქილქაქსა“* ამ გვერდზედვე: *„ს მილსაღალ გჟალსათი მარე ქლრიე ლ აქაჯიქ გჟაყრენსქ კრინა“*.

ბროსეტი სთარგმნის: „Oubliant la foi de son pays ne suit plus la religion paternelle“, აქ-კი ნათქვამია „მან დაივიწყა თავისი დედების რჯული და თაყვანს სცემს

*) მერვე (გაგზავნა) ქუჯაეთს და ეგერს, ე. ი. ქუჯის ქვეყანას.

რჯულსა მამეულსა“-ო, როგორც უნდა, დარჩეს, ამიტომ რომ აქ მოთხრობილია შარნაჯუმზე, რომელმაც დაივიწყა თავისი დედა-რჯული და აღიარა თავისი მამის—სპარსელის რჯული, რისათვის „მოიძულეზღეს მას ქართველნი“.

ბვ. 36 „აყაყანაჲ 'ი სიყანაჲ საყაყანაჲ“-ის მაგიერად უნდა იყოს: „აყაყანა სოს 'ი სიყანაჲ საყაყანაჲ“.

შმავე გვერდზე: ჴათილაძე (ყათანაძი **) ბროსეტს ვერ გაუგია ეს ადგილი, რომელიც სრულიად ადვილია: მე ვსთარგმნი: „რეცა თუ განდგომილი“ ანუ მიზეზითა განდგომილისათა“.

ბვ. 46 „აჲ ხეყანაჲ: ჳი რნჳ ხეყანაჲ ხა აი ჳიყანაჲ“ ბროსეტს ვერ გაუჩვენია „ჳიყანა“ უკანონო ბრუნვება, აკკუზატივი, მრავლობითი რიცხვი სიტყვისაგან ჳიყ და სთარგმნის ასე: „tu entreras avec celles-cie—უნდა იყოს: „tu entreras avec tes soeurs .“

ბვ. 51: ხეყანაჲ — უნდა იყოს: ხეყანაჲ — ემბაზი.

ბვ. 106: კანაჲ ძამანასჲ ჳხირჳი [ძამანასჲს ს.ჳიჳაჲ] და ჳხირჳი ჳხირჳი — ჳემეტრე მახტანგით იყო ძე და არა სიძე ჳეონისი ჩემის აზრით ეს შეცდომა წარმოსდგა იმის გამო, რომ ქართულ ორიგინალში სიტყვები არ იყო ერთი-მეორისაგან საკმაოდ დაშორებული. ეს ფრაზა მთლად დაცულია „ქართლ. ცხოვრებაში“, სადაც ვკითხულობთ: „მას ჳამსა შინა გამოვიდა მეფე ბიორგი ძმა თევდორესი და ჳემეტრესი, ძე ჳეონისი“. თუ ჩვენ ამ ფრაზის უკანასკნელ სამ სიტყვაში მოვახდენთ ისეთ ცვლილებას, რომ პირველი მათგანის მარცვალს სი—ს ვაკუთვნებთ მეორეს, მა-

**) იხილეთ ამ გამოთქმის ამგვარივე ხმაკება მსგე ხორენჯლის ისტორიისაში: (Моисей Хоренский. История Армении. Тифлисъ 1881 г. 2 книга, 74 глава) „და ჴათილაძე (ყათანაძი) ჳაჳათანასჲს ჳხირჳი (სხირჳი) კ.ჳართაჲრჳი“.

შინ, მართლად, მივიღებთ სიტყვა „სიძე“-ს და სწორი წაკითხვის მაგიერად „მეფე ბიორგი, ძმა თევდორესი და ლემეტრესი ძე ლეონისი, წავიკითხავთ: „ბიორგიძმა თევდორესი და ლემეტრე, სიძე ლეონისი“; ამას გარდა გამოჩენილია ორი სიტყვა: „*ღუმსორტ*“-ს წინ, სახელდობრ: „*ხედაყრ ლხინხ*“ — სიტყვა-სიტყვით და იმავე რიგზე, რომ გადავსთარგმნოთ ეს ქართული ფრაზა, მივიღებთ: „*კაჲსჲმ ქამანსასქ რხირღქ, ქადასორნ ს.ქსადაყ, ხედაყრ რხიფიასღ ლ რუმსორტქ, ირღქ ლხინხ*“.

ბვ. 88: „*ღუმხი აყიორქღ ხღ ქადასორნ სხნდაყ 'ჩ აყარაყს*“, უფრო „*აყარაყს*“, როგორც შეიძლება კიდევ იყო ეს სიტყვა ქართულ ტექსტში. ეს სიტყვა იხმარება ძველ ქართულში ამ სახით: ჰაჭრაკი და ნიშნავს მცველს, სიმაგრეს (იხ. სახარება მათესი, თავი 27 გვ. 32).

ბვ. 39. *არღქღღრიღ*-ის მაგიერად უნდა იყოს *არღაღქღღ* — არდაშირიანნი.

ამით ვათავებ ჩემ შესწორებებს და შენიშვნებს.

მე ხელმძღვანელობდა სურვილი დამედგინა ქვეშარიტება და ეს უფრო მაქვსებდა ჩავკვირვებოდი ამ სომხურ ძეგლს და მომენახა ისეთი მხარეები, რომლებიც დარჩენილათ ჩემზე ადრე მისს მკვლევარებს.

რომ უფრო ნაყოფიერი იქმნას ჩემი ამგვარ მიმართულებაზე შრომა, მე ვამზადებ ჯოვანშერის მატრიანის ძველ ქართულ ენაზე თარგმანს დასაბეჭდათ მე IX—X საუკუნოების ძეგლებში დაცული ენით იმ შესწორებებით, რომლებიც ჩემზე ადრე მოეხდინათ და რომლებიც მე მოვახდინე ჩემი მუშაობის დროს.

ი. აბულაძე.

*) თუმცა აქ უნდა შევნიშნო, რომ სომხური მხლელად სი, უვის თავში გამოითქმის, როგორც ჭ, შუაში კი, როგორც ი-ნი. ამას გარდა ზოგ ადგილას იმ ნაბეჭდ ტექსტში, რომლითაც მხლელად ვსარგებლობდი მე, გვაქვს *ღამჯიყს* — შამშუილდე, ანუ სამშუილდე (ღ(ღ), ე. ი. ჟ — ცა და ლ-ც, ამიტომ შესაძლებელია ეს ასო ხმარებული იყოს ჟ(ღ)-ის მაგიერად. თუ ეს ასეა, მაშინ კიდევ უკეთესი მაგალითი გვქონია ძველი ქართული ორფორგრაფიის.

ი ა ნ ი ჩ ა რ ი *)

ისტორიული დრამა 5 მოქმედებად.

*) იანიჩარი, იანიჩრები (ოსმ., ნიშნავს „ახალს ჯარს“) იუვენს ერთგვარი ჯარის-კაცნი ოსმალეთში. იანიჩართა ჯარი ჰერველად შემოიღო სულთან-ჰურა-ხანმა 1328 წელს. იანიჩრების ჯარისათვის საგანგებოდ ჰკრეფდნენ ქრისტიან მცირე-წლოვან უმაწვილებს, აბარებდნენ მაჰმადიანთ ოჯახებში და ამ გზად ზრდიდნენ თავ-დადებულ მაჰმადიან ჯარის-კაცებს. იანიჩრები შეადგენდნენ მუდმივ ჯარს ოსმალეთში რიცხვით 40,000 და ითვლებოდნენ მის უმატეს, მაგრამ იმავე დროს უჩნდა უწესურ ჯარად, რის გამოც ზოგიერთნი სულთნები ცდილობდნენ სრულიად მოეხშოთ ეს ჯარი, მაგრამ ამაღ: იანიჩრები იარადით ხელში უძლიანდებოდნენ მათს განძრახვას და მხოლოდ სულთანმა მაჰმუდ მეორემ 1832 წ. შეჭსძლო მათი მოსხობა და ამოწევეტა. მათ მაგივრად სულთნებმა შემოიღეს ევროპიულად განწყობილი ჯარი, წოდებული ნიზამად. იანიჩრებად ოსმალები ზრდიდნენ ქართველთ ბავშვებსაც და, როგორც მეისტორიენი გვარწმუნებენ, საშინელი ჯარის-კაცნი იზრდებოდნენ ამათგან. აი ერთ ასეთ იანიჩრებად გამოვჩანილია ამ დრამაში ორი ქართველი, თავადი და აზნაური, რომელებიც წაუყვანიათ კახეთიდან შემოსეულ მტრებს, ერთი 4 წლისა, ხოლო მეორე 7 წლისა. დროს მიმავლობაში ამ ორს გვირს დრამისას მოუხდებათ სამშობლოში ომი და აქ მოძმე ხალხის უღეტ-დამხობა. მაგრამ აქ ესენი ნელ-ნელა მოდიან გონს, იცნობენ სამშობლო

მომქმედნი პირნი:

ჯიმშერი-თავადი.	არმაზან, საფარ და სხვა ჯართ- უფროსნი.
გოდერძი.	
რობიტი.	ფაშის სამი მსახური.
ქიტა და სხვა ქართველნი თავადნი.	მეზვრე და ხაზუა. ჯიმშერის მსახური.
ანნა—ჯიმშერის ცოლი.	ორი მზირი.
სალომე.	გლები და ოსმალო.
ნინო—ჯიმშერის ქალი.	ორი იანიჩარი.
ქალთამზე—სალომეს ქალი.	აზნაური.
ფეფელა—გლების ცოლი.	შიკრიკი.
ფაშა.	სამი თურქი.
ასლან	ორი ქართველი.
ისკანდერ	სხვა მეომარნი—ქართველნი და ოსმალნი, ქართველი ხალხი.
ისაყ-ბეი.	

მომქმედება სწარმოებს მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისში თელავში (ქახეთში).

მიწა-წყალს, ხალხს და თავს გამოიღებენ თავანთის ქვეყნის დას-
სნისთვის უწყალო მტრისაგან. ეს არის უმთავრესი ნასკვი და ძარ-
ღვი დრამისა. რამდენად ნიჭიერად შესძლო ახალ-გაზდა ავტორმა
მათთვის ძვალ-ხორცის მოსხმა და სულის ჩადგმა, ამის თქმა
ჩვენთვის პირუთუნელების მკითხველისთვის მიგვინდვია.

რედ.

პირველი მოქმედება

სცენა I.

ასმალთ ბანაკი. სცენის ცაღს მხარეზედ მოსჩანს მადლი-
ლი მთები ტუით დაფენილი და ცაღს მხარეზედ ციხე-
აქა-იქ კარავები. ორი მეომარი შეხვდება ერთმანეთს.

ზარგელი. საით მისდინხარ, ჩემო უსუფავ?
ფაშისგან ახალს რას გამაგონებ?
არ ემზადება ამ ჯარის აყრას
და იერიშით გურჯებზედ მისვლას?
ხომ სულ გავცივდით ამდენის ცდითა;
დასვენებაცა ამასა ჰქვიან!..
დღეს შეუსრულდა მზეს სამი გზობა,
რაც აღარ გვესმის ხმლის ხმაურობა.

მეორე. მივეშურები ჯართ-უფროსების
შესაკრებელად სწორედ ამ ალაგს,
რომ ფაშამ მისცეს იმათ ბრძანება
ახლო მომავალს გურჯთა ჟღერაზედ.

ზარგელი. მაშ, შენი სიტყვით, მალე იქნება,
როცა ჩემს ხურჯინს და საცალოსა
გავავსებ გურჯთა მე ქონებითა
და მომღიმარი ბედით წავალ შინ!..

მეორე. შენ საწადელი აგისრულდება. (გადის)

ზარგელი. ძარგა ხანია ვთელავთ გურჯებსა,
რავდენი სისხლის ღვარი ვადინეთ...
ბევრი სიმღიდრე ჩვენ შევიძინეთ
და კვლავ ვინ იცის რამდენს შევიძინეთ...
(?ემოდის ისკანდერი)

მეომარი და ისკანდერ.

ისკანდერ. მითი მითხარი, რომელს ეკუთვნი—
იანიჩართა, თუ ოსმალთ გუნდსა?

ზიგ. მეომარი. ორივე ერთია ჩემის ფიქრითა;
გინდა ერთი სთქვი, გინდა მეორე,
რადგან ეკუთვნის ორივე ერთსა.

ისკანდერ. შე ბრიყვო, რასაც მე გეკითხები,
იმის პასუხი გამე საჩქაროდ,
თიარემ ხომ ჰხედავ ამ ბასრს მახვილსა,
შუა გაგიპობ მაგ სულელ თავსა.

ზ. მეომ. მე მართალს ვამბობ, შენ რად გეწყინა?..

ისკანდერ. მიტომ, უზრდელო, რომ კარგად ვიცი,
ორივე ჯარია ერთის კაცისა,
მაგრამ კი მათში განსხვავებაა,
ვით განსხვავდება ჩუგლუგი ხმლისგან!..
იანიჩარი სულ სხვა ჯარია,
მბრძავი უებრო, გულადი, მარდი...
საკუთრივე ოსმალთ და იმათს ჯარსა
სულ არ ვიყიდი მე ცალ ფულადა.

მეომარი. რა ძლიერ აქებ იანიჩრებსა,
გან• არ ვიცი, რანიც არიან!
ამპარტავანი, ყარტან-ყურტანა,
შეკრებილია ხალხი უგვანო...

ისკანდერ. შენ როგორ ჰხედავ, ბრიყვ-არამზადავ,
ძლიერის ჯარის შეგინებასა!..
შენ თუ ვგ ენა არ ამოგგლიჯე,
კიდევ გაჰხედავ სხვა რისმე თქმასა!

ზიგ. მეომარი. შენს მამაცობას მეც მალე ვნაზავ,
გურჯი რომ შენს თავს მეფეს მიართმევს
ძღვნად, მაშინ მითხარ ეგ თილისმები.

ისკანდერ. შენს თავზედ იყოს, რაც ბედმა გიყოს...
(გამოეკიდება, მაგრამ ისევ მალე შემობრუნდება)

ისკანდერ. მისსა დევნაში ტყვილად დროს ვკარგავ...

უნდა მეკითხნა: ხომ არ იცნობდა
იგი ასლანსა, იანიჩართა

უსწორო მებრძოლს, მათს წინამძღოლსა,
მაგრამ სულელმა არ დამაცალა...

აქ გამომგზავნეს ფაშის საშველად,
რადგან მთლად ქართლის დაპყრობა უნდათ;
გუშინ საღამოს მოველ აქ ჯარით. .

მას აქეთ ვსცდილობ ასლანის პოვნას,
მაგრამ ვერ მივწვდი მე საწადელსა.

ვიცი, აქ არის, ამ ჯარში სცხოვრობს:

მაინც ვერ შევხვდი პირის-პირ ცალკე.

დროთა ბრუნვითა სხვა მხარეს დადის,
იბრძვის სულთნისთვის, ქვეყნებს აოხრებს;

მეც სულ სხვა გზასა მათ გამისტუმრეს,
აღარ გვინახავს ჩვენ ერთმანერთი...

დიდი ხანია, რაც ივერიას

ორნივ ერთს დღესა მოგვწყვიტეს მტარვალთ...

(განა ჩვენ მარტო! ბევრნი სხვანიცა!)

ჩვენი მშობლები ჩვენით დაობლდნენ,

ჩვენი ტირილი ზეცას სწვდებოდა,

მაგრამ გულ-ქვა მტერს ის არ ესმოდა...

მათ გამოგვზარდეს თვისს წეს-რჯულზედა,

„იანიჩართა“ ჯარად წოდებულ,

ფიცით შეკრულნი მტარვლისთვის ვიბრძვით.

მე უფრო ვიყავ მაზედ უფროსი

და მიტომ ხსოვნამ ბევრი მიშველა...

მიტომ ვარ ისევ გულით ქართველი,

თუმცა სხვის ქურჭი მაქვს წამოსხმული.

ვინ იცის, ასლანს სულ დაავიწყდა
 სამშობლოც, ქრისტეც და თვითენაცა?
 აგერ თვით ფაშა თავისს ამალით —
 აქეთკენ მოდის ჩქარის ნაბიჯით,
 ეტყობა, უნდა, ჩვენ გვამცნოს რამე
 საბრალო ქართველთ მომავალს ბედზედ.

(შემოდის ფაშა, ამალით, მეორე მხრითგან ჯართ-
 უფროსები, რომელნიც მას სალამს მისცემენ და
 დადგებიან რიგზედ).

ფაშა. მოგიწოდეთ თქვენ აქ იმისთვისა,
 რომ შევასრულო დიდებულ სულთნის
 ბრძანება წმინდა, დიდი კანონი;
 გამოგიცხადოთ, რომ დილით ადრე, [ნოს,
 როცა იქ (ციხისკენ უჩვენებს) ისევ ყველას ეძი-
 ჩვენ უნდა მედგრად ციხეს მივადგეთ
 და აღვასრულოთ გულად მეომრის
 მოვალეობა ციხის აღებით.
 აბა რას იტყვით, როგორ სჯობია
 ციხეზედ მისვლა, გურჯთა დამხობა?
 მი, ჯერ შენ სთქვი, ჩემო არმაზან.

არმაზან. მე რა უნდა ვსთქვა... თქვენს ბრძანებასა-
 ისე მივიღებ, როგორც კანონსა,
 თავსაც გავსწირავ სულთნის გულისთვის...

ფაშა. შენ ერთგულებას მხოლოდ მეფიცვი,
 რაზეც, მერწმუნე, დიდად გაფასებ,
 თვით საქმეზე-კი სიტყვაც არა სთქვი!
 აბა შენ, ასლან-იანიჩარო,
 შენს მხნე გულადს ჯარს რაღას უპირებ,
 ციხეში შესვლის გზას არ უჩვენებ?

ასლანი. მე, დიღო ფაშა, ჩემს რაზმთან ერთად
 თქვენს ჯარსაც მინდა მივსცე თათბირი

ჩემი ნაწრობი, თუ გამოდგება!
 კარგად გავსინჯე იგი სიმაგრე,
 როგორც შემეძლო შორი-ახლოდან,
 და შევიტყე, რომ მისი აღება
 არ არის ძნელი, თუ ხერხს ვიხმარებთ.

ფაშა. თუ იცი რამე მაგის წამალი,
 აბა, გვასწავლე და გაგვამხნევე.

ასლან. მე შევიტყევი, რომ მაგ ციხესა
 სამი კარი აქვს შესავალადა;
 თუმც ციხე არის ძლიერ მაგარი,
 მაგრამ ჯარი-კი ციხის დამცველი
 ფრიად მცირეა—სამას კაცამდე.
 სამის კარისა დაცვას იგინი
 ვერ შეიძლებენ, დამერწმუნებით.
 დილით მივიდეთ იერიშითა
 თითო კარზედა თითო ათასი,
 დავკრათ, დავლეწოთ, შევმუსროთ კარნი,
 გადავერივნეთ ქორისებურად.
 გუშაგთ სიმცირე, იმათი ძილი
 შეგვიწყობს ხელსა, ციხეს ავიღებთ.

ფაშა. (გახარებული) იყავნ წყალობა დიდ-აღლახისა
 შენზედა, ჩემო მარჯვენა მკლავო!
 შენსა გმირულსა და მხნე ბრძოლასა
 ზედ დაემატა ჭკვა გამჭრიახი.
 მმედიცა მაქვს, სულთანნი დიდი
 პატივისცემას შენ მოგიმატებს,
 აგავსებს ფულით და სხვა წყალობით.

ასლან. ღირსი არა ვარ მაგ ნაირ ქების...

ჯერ ღმერთმა ბრძანოს, საქმე ასრულდეს...

ფაშა. მე დიდად მომწონს ასლანის სიტყვა...

თქვენ რაღას იტყვით, გაქვთა ყაბული?

ჯან. უფრ. ჩვენც თანახმა ვართ, დიახ კარგია.

ფაშა. მაშ, აბა, ხალხო, გაისარჯენით,
 მოამზადევით თქვენი ჯარები;
 და ხვალ დილითა მამლის ყივილზედ
 გამოდით რაზმად გამოწყობილნი.
 აღვასრულოთ ჩვენ ასლანის თქმული,
 ცეცხლებრ მოვედნეთ ამ ჯიუტს ხალხსა.
 (გავა, სხვებიც გაჰყვებიან).

ისკანდერ მარტო.

ისკანდ. ასლანის სახე კი დავისწავლე...
 მაგრამ როგორა, რა მოვახერხო,
 რომ მას გადავსცე ჩემი სურვილი?..
 ეხლა, მგონი, რომ არ მოხერხდება,
 რადგანაც გვიმზერს თვალი ათასი.
 მაშ როდემდისინ უნდა დავფარო
 ტკბილი, ნეტარი ეს საიდუმლო?
 ნეტავ შემთხვევა როდის მექნება,
 ქეშმარიტს გზაზედ ეგ დავაბრუნო!..
 ვის ასწავლი გზას, ვის დასაღუბად?
 მგონი, არც ჰფიქრობ ამაზედ შენა!
 მაგრამ, მოვა დრო, რომ გაგრძნობინო
 შენი შეცდომა და შეგანანო!

ს ც ე ნ ა II.

ფიხეში. დიდი არეულობაა ქუჩებში, ნამძინარევი ქარ-
 თველი შეომრები და ხალხი მიჩბიან თავადებით.

ერთი ძეგმ. აგერ ორმოცის წლისა ვსრულდები,
 ბევრი მინახავს ქარ-ცეცხლი ბრძოლის,

მაგრამ ანაზღათ — მუხანათობით
 ჯერ არ მინახავს ასე თავ-დასხმა...

მეორე მეომ. ჩვენზე ბრალია... ხომ ვიცოდით, რომ
 ეგ ურჯულონი გარშემო გვერტყენ,
 რაღას მივეციოთ თავი განცხრომას,
 არ ვუღარაჯეთ, არ ვუგდეთ ყური?!

ზარეული. ჩვენც თავს ვუშველოთ, თორემ აგერა —
 თათრები ჩვენებს ჟღეტით მოსდევენ... (გავლენ).

(შემოდის კვლავ ბრბო ქართველებისა, ზოგი ნა-
 ხევრად ჩაცმული და ზოგი როგორ; უკან მოს-
 დევს ასლანი ოსმალოებით)

ხაღხა. ბეიშველეთ, გველვტენ! შაჰ ჩვენ უბედურთ!..

ასლან. მიჰყევით უკან, სულ გაამტვერეთ,

მაგათი სისხლიც მარგებელია...

ნამძინარევენი თუმცა არიან,

მაინც ჰბედავენ წინ დადგომასა.

მაგრამ ჩვენც კარგი საქმე დავმართეთ:

ვინც კი ხელთ ვიგდეთ, არვინ დავინდეთ,

დიდი, პატარა ჩვენთვის ერთია.

(კიდევ ხმაურობაა)

ჰა, ეგრე მაგათ! დაჰკათ ყოჩაღათ!..

(შემორბიან სცენაზედ რამდენიმე ქართველი, უკან
 ოსმალოები მოსდევენ; წინ ასლანი დაუხვდება და
 შეუტევს)

ასლან. ეს ერთი შენა, ბედით ჩაგრულა...

შენც არ გაჩვენებ მზიანს დილასა...

ეს რაღასა ჰგავს? სად მიეშურვი?

ვერც შენ მიაღწევ შენსა ბინასა.. (გავლენ)

(შემოდის ჩქარის ნაბიჯით რამდენიმე წარჩინებულ-
 ლი ქართველი)

გოდუნძია. მაინც რას ჰფიქრობ, როგორ აპირობ?

სულ გაგვმუსრავენ თუ არ ვეცადეთ.

ჯამშუკია. რომ წამხდარ საქმეს რითმე ვუშველოთ,

აი ამაზედ მე რასა ვჰფიქრობ:

ჯერ სჯობს, ყველანი დავემოწილნეთ,

ვეცადნეთ თავის გადარჩენასა,

რადგან სხვა ღონე ჩვენ აღარა გვაქვს!

მერე მალულად ვუწყოთ ძირის თხრა,

ძალი მოვიცეთ, ჯარი შევჰკრიბოთ,

შევატყობინოთ გაღმა-მხარშიაც ..

და ოსმალთ როცა ვეგონოთ ძილად,

დავსცეთ მათ რისხვა ღვთის შეწევნითა...

მოკლეთ ეს არის, რასაც მე ვარჩევ,

ამაზედ მეტი გზა აღარა გვაქვს.

(გავლენ, ორნი დარჩებიან).

ნობიტი. მე არის რალა თქვენი ბიჭობა,

როცა ხალხს უჭირს, დავიმაღლნეთო!

და როცა ყველას გაგვამტვერებენ,

მაშინ აპირებს ომის დაწყობას!

როგორც მან მიგვცა ეხლა მტრებს ხელში,

ეგრეთვე იზამს მომავალშია,

თუ ჯიმშერს ეგ ხმა არ ჩამოვართვით.

ჭიჭა. ბამოცდილია ეგ კაცი საქმით,

აღბათ ეხლა სჯობს, რომ თავს ვუშველოთ;

მერე კი დროზედ ხმაღს მივჰყოთ ხელი

და ოსმალთ დროშა მიწას გავართხოთ.

ნობიტი. შენებრ მრჩეველსა კაცი მიენდოს! [ღევ.

შენც სხვის ჰკვით სცხოვრობ, საქმეს ბრძად მის-

(შემოდინან რავდენიმე ოსმალთა ნადავლით)

ერ. მათგ. თუმც კარგებს ჰგვანან, გაუჭრით მკლავი,

მაგრამ დამფრთხალს დათვს მგელი და ტურა

დაჰრევინ ხელსა შესაბოქავად...

მეორე მაშ მივჭყოთ ხელი სიმდიდრის წყაროს.

(გარს შემოეხვევიან რობ-ტს და ძიტას)

პირველი. აბა თუ ქვეას ხართ, არ გასძალადდეთ.

გთხოვოთ, მოგვეცით, თორემ თქვენს თავებს
გავაძიძგნინებთ კაჭკაჭს და ყვავებს.

მესამე. ჰო, მართალს ამბობს, ქაბასა ფფიცავ,

ჩვენ უნდა მოგვეცეთ, რაც გაბადიათ.

რობიტი. ჰაი, თქვე ბილწნო, რაებს გვიბედავთ!

ხომ არ გგონივართ ვიღაც უბრალო,

რომ არ შეგვეძლოს პასუხი გაგცეთ;

ჩვენა ვართ შვილნი მედგარ ბრძოლისა, [ობთ...

ბრძოლა გვშობს ხოლმე, ბრძოლით ვსაზრდო-

მაშ, თუ თქვენ ჩვენგან წაიღოთ რამე,

იქ თქვენ სულთანთან დაიტრაბახეთ.

ქიტა. ჰა, თქვე ურჯულო, მყრალო ცხოველნო...

(შეუტევენ ორნივე, ოსმალნი გაიბნევიან, გავლენ)

შემოდის ისკანდერი.

ისკანდერი რომ არ ვერიო ამ წყეულს ჯარში,

ან რომ არ იყოს ადრე ჩემ-მიერ

განზრახულ აზრის საქმედ ჩინება,

მაშინვე ამათ, ქვეყნის მღუპავებს

მივეტეოდი, როგორც რომ ვეფხვი

და უკანასკნელ სისხლის წვეთამდის

თავს არ დავზოგდი ქართველთ სახსნელად.

მაგრამ რა ვუყო, ადრეა ჯერა;

მთელი აზრები სულ ჩამეშლება,

თუ მაინც არის შემნიშნეს რითმე

და უფრო დიდი საქმე წახდება.

ის კი — ასლანი — მხეცივით იბრძვის,

თითქოს არ ჰქონდეს კაცური გრძნობა!..

მე გული მიწუხს, სული მიშფოთავს,

ქართველთ ამნაირ ტანჯვის მნახველსა!

ოჰ, რად არ ძალმიძს მეც მიშველება,
ამ გასაწუსრავთ სისხლით გაძლომა...

(ამ დროს დაინახავს, ერთი ოსმალო მოათრევს
ერთს ახალ-გაზდა ქალს)

ოსკან. (თავისთვის) ოჰ, საზიზღარო ძალ-მომრეობავ!
(ოსმალს) საითკენ მიგყავს, შე უმსგავსო თხავ?
რას ერჩი მაგ ქალს, უნდა წაჰბილწო?
ხელი გაუშვი ეხლავე, თორემ...

ოსმალო. ხელს რათ გავუშვებ, ჩემი დავლაა?!
არც დაგანებებ, ვერც შენ გამცემ ხმას!
მე გიცნობ კარგად — ისკანდერი ხარ,
და ამას ვეტყვი ჩვენს ძლიერს ფაშას.

ოსკანდერ. (აქეთ-იქათ დაათვალიერებს)
არავინა სჩანს, ვერც მიხვდებიან...

სულ შენზედ ვაყრი დანარჩენთ ჯავრსა!

ოსმალო. როგორ თუ ჯავრსა?! მაშ დავიყვირებ...

ოსკანდერ. (დასცემს ხანჯალს) დაიყვირე, რომ ღირ-
(ოსმალო ძლიერს-და ამოიკრინებს) |სად ვკვდები-თქო.

ქალი. (გახარებული) დიდათა გმადლობ ქომაგობის-
მაგრამ კი ძნელი დასაჯერია, [თვის;
რომ მტრებში შევხვდეთ ეგრეთს სათნოსა;
და თუ მომეცა შემთხვევა როსმე
ამ სიკეთისა ნაცვალი გაგო,
მაშინ ნება მაქვს, ვსთქვა თამამადა:
აღარ გახლავარ შენი მოვალე!
მანამდისინ კი უნდა ვიკისრო.

ოსკანდერ. მე დაგიხსენი განა იმისთვის,
სამაგიეროს ვითხოვდე შენგან?

ქალი. პრა, მე თვითონ ვთვლი თავს მოვალედ-
ერთს გთხოვ, მომეცი რამე ნიშანი,
რომ თავის დროზე მით მოვაგონო;

აი, მომეცი თუნდ ეგ ხანჯალი
 მურასად მორთულ და მოკაზმული.
 ისკანდერ. (აძლევს) თუმც ნაკლებია, არ გეკადრება,
 მაგრამ ინებე თხოვნის-და გვარად.

ქალი. მხლა მომეცი გზა წასასვლელად.

ისკანდერ. ინებე... მაგრამ მეც მომე რამე
 შენს საგონებლად—სახელი მაინც.

ქალი. ჩემი სახელი არის ქალთამზე,
 მადლობის ნიშნად გქონდეს ეს მძივი.

(აძლევს მძივს და საჩქაროდ გადის, მეორე მხრით-
 გან შემოდის ფაშა და მხლებელნი, ისკანდერი ფა-
 შის დანახვაზედ უკან დადგება)

ფაშა. ალლახმა მოგვცა ჩვენ გამარჯვება
 ჯაუტ გურჯებზედ, ვით კვლავცა ბევრჯერ
 მეომრებსა აქვთ ყველაფრის ნება,
 რაც მოისურვონ, ის აისრულონ...
 პაწა ბიჭები ბევრი მოკრიფეთ;
 იანიჩარნი ამ გურჯებითგან
 ძლიერ მხნე ჯარი დადგება ხოლმე,
 მხოლოდ რაც იყოს ქალი ლამაზი,
 სანაქებო და ტურფა შვენებით,
~~ჩემს უპირატესი გამთამაშებელი;~~
~~კვირის ბუნებრივად გვიღებოთ.~~
 ციხის ზღუდენიც გაამაგრეთ,
 რომ ან მეშველი არ შემოაუშოთ,
 ან აქეთგანა არვინ ფაუშოთ
 ჩვენს უნახავად, თუ არ ოსმალო.
 გურჯებს სახლებში გაუნაწილეთ
 ჩვენი ჯარები და ჯართ-უფროსნი.
 ეხლა წავიდეთ სხვა საქმეცა გვაქვს. (ვავლენ)

ს ც ე ნ ა III.

ჯიმშერის სახლი. შემოდინ ანა და სალომე.

ანა. ჩემო სალომე, ვერ გაიგე, თუ
 ჯიმშერი ასე რად იგვიანებს?
 კარგა ხანია, რაც ის წავიდა,
 მიკვირს აქამდის იქ რას აკეთებს?

სალომე. ჩემო ბატონო, ვაჟ-კაცი არის,
 სახლში რომ იჯდეს, რა გააკეთოს,
 როდესაც ჩვენს ხალხს ქირის დღე ადგას,
 როცა ურჯულომ ლამის გაგვთელოს!..
 აღარაფერსა ერიდებიან,
 მათთვის ერთია დიდი, პატარა;
 წმინდა საყდარი, ბინძური სახლი
 მათთვის ერთნაირ მოსახმარია...
 ვინც კი გაჟლიტეს, ისინი მორჩნენ!
 ჩვენ, ვინც გადავრჩით, ვართ უბედურნი:
 არ გვასვენებენ, შიშის ზარს გვცემენ,
 შინ ძმურად ყველას შუა გვიყოფენ.
 ამ უბედურს დროს კაცი შინ იჯდეს,
 საქმეს საშველი არ მოუნახოს?!
 სირცხვილიც არის, ჩემო ბატონო,
 რომ შენი ჯიმშერ მით დაიძრახოს!

ანა. მართალსა ამბობ, ჩემო სალომე,
 მე სულ სხვა აზრით იგი ვიკითხე...
 დღეს იმათ, მგონი, დარბაზობა აქვთ,
 უნდა არჩიონ ხერხითა ღონე,
 რომ მტარვალს აქვე მოუღონ ბოლო.
 ცუდად დაგვჩაგრეს ამ ურჯულოთა,
 თითქმის უომრად ციუე დაიპყრეს.
 ოჰ, ღმერთო, შენ ხარ მხოლოდ-ღა სასო

ჩაგრულ-უბედურ-უმწეო ხალხის...

საღამე. ძალი, ნუ სწუხარ, იმედი გქონდეს,
 ღმერთი უმწეოდ ჩვენ არ გაგვიშვებს,
 იმას მივანდოთ ჩვენი ცხოვრება...

ანსა. ღმერთია ჩვენი სასო მოწყალე,
 მითი ქართველს აქვს უღრეკი გული,
 მით იმედოვნებს, განდევნოს მტერი,
 სამშობლო იხსნას, დაიცვას რჯული.
 მაგრამ მას ვწუხვარ, რომ სამშობლოსთვის
 დღეს მარტო ქმარი ჩემი იომებს
 და ჩემი შვილი, ჩემი იმედი,
 მოხუცსა მამას ზურგს არ უმაგრებს...
 მახსოვს ის წამი, თვალ-წინ მიდგია,
 როცა არჩილი წამართვეს მტრებმა,
 როგორ წამგლიჯეს ხელიდან შვილი
 და გაიტაცეს დაწყევლილებმა.
 ზედ ამ ადგილას თოკით შებოჭეს
 და შენს ლევანსა ზედ გადააბეს;
 იმის ცოცხალი გიშრის თვალები
 მწარედ აფრქვევდნენ ცხარე მღულარეს;
 მაგრამ იმ გულ-ქვა და უღმრთო ხალხმა
 ჩემი ბიჭუნა არ შეიბრალა!
 ალერსის ნაცვლად ხანჯლით დამიქრეს,
 მაზედ იხმარეს თავისი ძალა...
 ოჰ, თქვე ურწმუნო, რაზედ მომტაცეთ
 ჩემი პაწია — ტურფა ქმნილება!..
 თუ ცოცხალია და თუ არ მოჰკლეს
 დიდი ვაჟ-კაცი ეხლა იქნება...
 ვაჰ, მაშინ ჩემს თავს, თუ იმ უბედურს-
 დაჰვიწყებია ღვთის მსახურება
 და ჩვენი ტკბილი, წყნარი გალობა
 მისს ქართველს გულს არ ესალმუნება!

საღამე. შენ მაგას ამბობ, ქმარი მაინც გყავს,
 მე რალა ვქნა... მე?.. რომ არც ქმარი მყავს,
 შვილიც ხომ შენებრ მტარვალთ მომტაცეს...
 ზე რას ვარგივარ ტანჯულს სამშობლოს?
 ჩემს მაგიერ მხვერპლს მას ვინ შესწირავს?
 წყეულმც იყოს ის დრო შავ-ბნელი,
 როცა შვილები მოგვეტაცა მტერმა.
 მას აქვთ განვლო თვრამეტმა წელმა...
 ჩემი ლევანი ხომ იქმნებოდა
 ეხლა მაინცა ოც-და-ექვსის წლის...

ანა. ჩემი პრჩილი სწორედ გუშინ-წინ
 შესრულდებოდა ოც-და-ორისა;
 უხილავ ცეცხლით ორივე ვიწვით,
 გული დედისა მკვდარია ამით.

(შემოდის ჯიმშერ)

ანა. რა ჰქენით ჯიმშერ, რა გადასწყვიტეთ
 ამ ურჯულთა საქმის შესახებ?
 ხომ ემზადებით და მეფის ჯარიც
 მოგეშველებათ თავისს დროზედა?

ჯიმშერ. ჩვენი განზრახვა დღეს ვერ მოგვიხდა
 და შემდგომისთვის გადავდეთ საქმე.
 რომ არვინ გვნახოს, ან არ შეგვიტყოს,
 აღვიღს მოვსძებნით უფრო კარგს სადმე...
 დღესაც კინალამ თავს წამოგვადგენ...
 ოჰ, დაწყევლილო, შენ დროვ ტანჯვისა,
 რაზედ მოგვისპე ჩვენ მყუდროება?..
 ქართველს ერს ტანჯულს მშვიდად ცხოვრება
 მტარვალთა შორის როს ეღირსება!?.
 არ ერთჯერ მდგარან ამის მეტადა
 ურჯულონი გარს შემოდგომილნი;
 განძი ივერი მაგან გალია,
 რომ მტერს მიჰყვანდა ქართველთა შვილნი.

მაგრამ ღმერთია ჩვენი მძლე შემწე,
ამით ივერი არ დაეცემა!

კვლავ ვნახავთ ივერს დიდებით ამდგარს
და შურიანს მტერს ელდა ეცემა!
ჩვენც—იმის შეილნი ჯანს ნუ დავზოგავთ,
ჯაფას, მხნეობას ნუ დავიშურებთ
და დაცემულსა ჩვენს ტკბილს სამშობლოს
ჩვენის ზრუნვითვე წამოვაყენებთ!

ანნა. მაშ რას აპირებთ, მაინც რას ჰფიქრობთ?

ჯიმშეკ. იმას, რომ ხვალვე გავგზავნით კაცსა
მთაში, მოძმეთა შემომკრებელსა...
ჯარს გამოუძღვეს წინ ვით შურდული,
დაგვდვას წამალი, მოკვირჩეს წყლული.

სადამე. ღმერთო ძლიერო, ნუ გაიმეტებ
ქართველთა ბუდის ადრიან დაშლას!
ნუ გამოსწირავ ამ ტურფა კუთხეს,
კიდევ აღირსე დროშათა გაშლას!..

ანნა. ოხ, ნუ თუ უნდა შევესწრო იმ დროს,
რომ ვნახო ქართლის გადაბრუნება?
ჰე, ღმერთო, მსხვერპლად ეს ჩემი თავი
შეიწირევი თუ შეიძლება!
ნეტავ შემეძლოს, რომ მტლედ დავედო,
მკურნალ-მალამოდ წავეცხებოდე...

ჯიმშეკ. ცარიელ სიტყვით არ გაკეთდება,
რასაც შენ ამბობ, უნდა იბრძოდე;
რომ ჭკვასთან მოძმედ გყვანდეს მკლავები
და ამოქმედო, რაც გაქვს უნარი,
სიტყვას აქცევდე ყოველთვის საქმედ,
მაშინ ხარ ქვეყნის შენ მეგობარი.

ანნა. რითაც შევიძლებ, არას დავზოგავ,
თუნდ მხარში შენვე ამოვიდგები,
ომშიც ვიქნები მე მეომარი,

ყველგან ვისაქმებ, საც გამოვდგები;
 ოღონდ სამშობლოს კეთილი ღღენი
 ვნახო, დაწყნარდეს ეს ჩვენი მხარე.

ჯიმშერ. მაგ აზრით შენა ღონე მიჩვენე
 და გამახარე სულით მქჳუნვარე;
 ქალებმა ყველამ უნდა გვიშველონ
 და კაცებს მოკვცენ საშველად მაარი,—
 ერთად შევებათ მხნედ-მამაცურად,
 უკუ ვაქციოთ მტარვალთა ჯარი.

საღამე. მართი ქალი მყავს—თქვენი ვაზრდილი,
 ის მამულისთვის მე შემიწირავს;
 აიღოს ფარი, შეირტყას ხმალი,
 შეაკვდეს მტერსა მხეცივით მბრდღვინავს.
 შვილო, მეც ბერი, თუმც არ მაქვს მუხლი,
 მტერთან საომრად ავიღებ ხმალსა...

(ტირილი ერევა)

ის კი აღარ მყავს, ვის ჩემმაგვირად
 უნდა ებრძოლა, დასდებდა თავსა!

ჯიმშერ. რათ მომაგონე მწარე ფიქრები!.. (სიჩუმე)

ჩემი პრჩილი რომ ეხლა მყვანდეს,
 თუნდ ასი კაცი მომმატებია,
 ვინ არ შეჳნატრებს ჩემსა სიბერეს!..

მაგრამ წარსულზედ ფიქრი-ოცნება,
 როცა აწმყოა ყურადღებისა,
 ვერ გაჳკურნავენ ღღევანდელს წყლულსა,
 არიან მახე აზროვნებისა.

აქ რომ ურჯულო ჩამოგვიყენეს,
 ყოველთვინ სადილს კარგს მიაწვდიდეთ,
 რომ მასპინძლობა არ დაგვიწუნოს,
 მტრობის დროს—მტრობას არ მოუშლიდეთ.

ანნა. მეტი ნაწილი ასლანი თურმე
 ფაშასთან არის, გვერდს არ იშორებს.

ის ჩვენსა მხოლოდ ხანდის-ხან მოდის.
როცა კი მოვა, არ დავიმდურებთ..

სადღამე. მე მიმაქვს ხოლმე მასთან ხორაგი,
ამიტომ ერთხელ შემთხვევით ვკითხე:
სადაურია, ან ვისი შვილი.
მან დაუდევრად მითხრა შემდეგი:
ვინ მიაქვავა იანიჩარსო
სამშობლო მხარე, ნათესავები,
ან სადღა ახსოვს მას დედ-მამაო...
ასე რომ მაგას არა სკოდნია
არცა დედ-მამა და არც მამული..
ისიც კი მითხრა, რომ მის მაგვარი
ბევრია თურმე ოსმალეობში.

ჯიმშერ. მგრგა, ეგრე. მართალი უთქვამს,
ჰო და მაგიტომ სჯობს, დავანახოთ,
რომ ქართველობა განთქმული არის
პურ-მარილითა მთელს ქვეყანაზედ;
მაგრამ მტრობის დროს კი არ გიმოყვრებს.
მტრულად დაგზვდებათ ყოველს სიტყვაზედ.

ანსა. მაგაზედ, ჯიმშერ, აი რას გეტყვი:
მართალი არის, რაც შენ ეხლა სთქვი,
საგრამ ხან-და-ხან ეგ გულ-უხვობა
ჩვენ გაგზვდის ხოლმე სასაცილოდა;
დიდის ამბითა მივიდებთ სტუმარს,
უხვად ვმასპინძლობთ, არასა ვზოგავთ,
გვეგონია ჩვენი კეთილის მყოფი;
მაგრამ კი შემდეგ ვრწმუნდებით, ვხედავთ,
თვალი აგებმია, მწარედ შევმცდარვართ.
და ის სტუმარი— ძმა მეგობარი,
სადილების დროს ბუღბული მტკბარი,
ჩვენი ყოფილა უზნეო მტერი,
გულ-შავი, გველი, ფარისეველი.

ჯიმშუკ. მე მართალია, ბევრი წავაგეთ
ჩვენის ბრმა-ყრუის მინდობილობით ..
მაგრამ მაინც კი პურ-მარილობა
და გულ უხვობა არ დაიძრახვის...

საღამო. რათ დაიძრახვის, როდესაც შენა
კეთილ საქმისთვის არაფერს ჰზოგავ...
ჯერ რაც სიკეთე მე ბებერს ზიჟავ... [კეთე?

ჯიმშუკ. (გააწყვეტილებს) რა სათქმელია, ან რა სი-
ეგ იყო ჩემი მოვალეობა
და აღვასრულე, მორჩა, გათავდა... (წამოდგება)
კარში არიან ვინმე ბიჭები?

ანნა. თვით მოურავი ჭაბუ მანდ არის.

ჯიმშუკ. მაშ წავალ, ვნახავ, ცოტა საქმე მაქვს!..
(შემოდის ძალთამზე)

ქალთამზე. ღილა მშვიდობის, ჩემო ბატონო!

ჯიმშუკ. შვილო, ძალთამზე, გკითხავ ერთ რასმე,
კაცის საამო პასუხი გამე,
თუმცა ქალი ხარ, მაგრამ ვერ-გასცვლი
მაგ შენს სამკაულს მძიმე ჩაჩქანხედ?
ხელ-საქმის ნაცვლად ეგ შენი ხელი
ვერ შესძლებს ხმალი იხმაროს მტერზედ?

ქალთამზე. ოღონდ მეღირსოს სამშობლოს შველა,
რატომ ვერ გავცვლი, რატომ ვერ შევძლებ?
მოვალეცა ვარ, რომ თავი დავდო,
სიკვდილსაც უფრო ტკბილად მივიღებ.

ჯიმშუკ. როცა ეს ნაზი ტურფა ქმნილება
ამ სიტყვებს ამბობს და არც-კი ჰკრთება,
ნუ თუ დაჩაგრულ სამშობლოსათვის
თავის შეწირვა სხვას დაჰზარდება?! (გავა)

ქალთამზე. ძეკელა გახლავთ.

ანნა. ძალიან კარგი. (გავა).

საღამო. რა საქმისათვის მოსულა აქა?

ქალთამზე. მგონი, რაღაცა სათხოვარი აქვს.
საღამე. მაგასლა აკლდა მათხოვარობა!..

ქალთამზე. აქ მოდი, დედი; — ერთი მითხარი,
ამ ოჯახში ჩვენ იმიტომა ვართ,
რომ ჯიმშერია ჩემი ნათლია?
და მხოლოდ თავის გულ-კეთილობით
ჩვენ აქ გვაცხოვრებს, ტკბილად გვინახავს?

საღამე. ეკ არის, შვილო; გულ-კეთილია
და თან, იცოდე, აი როგორი:
აქამდის ეს ხომ არ მითქვამს შენტის,
რომ მამაშენი, ის უბედური,
იყო ჯიმშერის ყმა აზნაური.
როდესაც ერთხელ ოსმალთ აიკლეს
ჩვენი ქვეყანა, ის მაშინ მოჰკლეს.
შენ ძმაცა გყვანდა შენზედ უფროსი,
ლევანი ერქვა იმას სახელად...
ვაჰ იმ დღის მომსწრეს, რად ვარ ცოცხალი!..
ისიც ოსმალთა თან წაიყვანეს;
დატოვეს ობლად, შენ დამრჩი მარტო,
მხოლოდ სამის თვის იყავი მაშინ.
ჩვენი პატრონი არავინ იყო...
მაგრამ ჯიმშერმა რომ მნახა კირში,
თავის ოჯახში მოჰცა მე ბინა,
შენცა მიგიღო ვით ღვიძლი შვილი,
თავის ნუნოსთან არაფრით გარჩევს,
ისე მინახავს როგორც ძმა დასა,
რასაც შენისვე თვალითა ჰხედავ.
ანნასა ვშველი ოჯახობაში,
როგორც შეჭფერის ჩემის ხნისასა..
თვრამეტი წელი... აგერ აქ ვცხოვრობ...

ქალთამზე. აგრეა?..

საღამე.

სწორედ.

ქალთამზე.

ბამიგონია,

რომ ნინოს გარდა ჯიმშერს ჰყოლია
ერთი ვაჟიკა, მართალი არის?

საღამე. ჰყვანდა. ლამაზი, ცქვიტი რამ იყო;

ჩემი ლევანი და მაგის შვილი
სულ ერთად იყვნენ გაუყრელადა...
მაგრამ ოსპალთა ის მოიტაცეს
ჩემს ლევანთანა ერთად შეკრული,
და როცა იგი გაჭირვეულდა,
არ ჰნებდებოდა წასაყვანადა,
დასკრეს მხარშია იმ საზიზღრებმა.

ქალთამზე. რა ხნისა იყო ლევანი ან ის?

საღამე. ჩემი ლევანი იყო შვილისა,
ის-კი, არჩილი, მგონი ოთხისა.

ქალთამზე.

(მცირე ფიქრის შემდეგ)

რაკი ჩვენს ოჯახს პატრონი არ ჰყავს,
ჩემი ძმა ვეღარ ამოიღებს ხმალს
სამშობლოსათვის სისხლის საღვრელად,
მაგრამ-კი ვალი მამულისშვილის
ითხოვს, დედილო, ჩვენგან ზვარაკსა,
ამიტომ ვბედავ და აღთქმას ვაძლევ
ზენაარს უფალს, რომ სამშობლოსთვის
აბჯარს ავისხავ, შევიჭურვები,
ბრძოლის ველზედა თავ-გასულს მტერთან
ვიბრძოლებ, როგორც შეჭფერის ვაჟიკაცს;
და მაშინ სცნობენ, რა შეუძლიან
მამულისათვის განწირულს დიაცს!

საღამე. შენ გენაცვალოს დედის თვალები,

რომ მაგეთი ხარ—გულადი, წრფელი!..
თუმც მენანები, რადგან ქალი ხარ,
მაგრამ ღმერთია შენი მფარველი...

ქალთა-მზე. მაგას რას ამბობ? ქალი სუსტია!
 რა ვუყოთ მერე? სუსტი არსებაც
 რითაც-კი ძალუძს ემსახურება
 საერთო საქმეს... ძალიც კაცია,
 იგივე გული და გონება აქვს!..

(შემოდის ნინო ისე, რომ ეს სიტყვები ესმის)

ნინო. შენ მართალი ხარ, ჩემო ძალთამზე;
 ამიტომ გვფერობს, გვერდში მოვუდგეთ
 მამაკაცებსა ყოველისფერში.

სალომე. ღმერთმა ინებოს, ეგ თქვენი თქმული
 საქმედ მენახოს გადაქცეული.

ნინო. ცოტა დაიცა, მაგასაც ჰნახავ,
 არა, ძალთამზე?

ქალთა-მზე. მე უფალს მივე
 მაგაზედ აღთქმა და აღვასრულებ...

ნინო. მაშ, საქმე თურმე გადაწყვეტილა...
 მამაჩემსა ხომ არა უთქვამს რა
 ჩვენს შესახებ, თითქოს რაღასაც
 მაგის მაგვარსა მოვკარი ყური?

ქალთა-მზე. შენ მართალი ხარ; ჯიმშერმა მითხრა,
 რომ თქვენ — ქალებიც მოგვეშველეთო.

ნინო. ძალიან კარგი!

სალომე კარგი, შეილებო!
 ძალთამზე, წამო, ცოტა საქმე მაქვს.

ქალთა-მზე. (ნინოს) მე ისევ მალე შემოვბრუნდები.
 (გადიან ორნივე)

ნინო. (მარტო). ეს ძლიერ კარგი... კარგი... მაგ-
 [რამ ის

თავიდგან მაინც არა მშორდება,
 ძილში თუ ცხადათ ის მელანდება...
 რა წამს ასლანი დასახლდა ჩვენსა,

მან წარიტაცა ჩემი გონება
 ნეტავ ოსმალთა მინც არ იყოს,
 იყოს ქართველი რჯულითა წმინდა...
 ან, როგორც მითხრეს, იქნებ თითონაც
 არ იცის, ვინ და სადაურია!
 თუმც ურჯულოა, მაგრამ ჩემს გულში
 გრძნობა სპეტაკი, საამო წრფელი
 იმდენი აღძრა და აღმიშფოთა,
 რომ კლდეს დაადნობს, ცვარებათ აქცევს.
 იმ გრძნობათ პატრონს მსხვერპლად შეიწევს...
 მაგრამ, ურწმუნოვ, თუმცა მიყვარხარ,
 მინც შენ ამას არ გაგრძობინებ,
 და თუ ბრძოლაშიც შემხედები წინა,
 უმალვე თავსა გაგადებინებ,
 ვით არა წმიდას და სამშობლოს მტერს...

(სიჩუმე)

თუმც სიყვარული ამეგზნო მწვაფი,
 მაგრამ, მამულო, შენსას ვერა ჰგავს;
 შენი ვარამი მე გონსა მირევს
 და შენი ჭირი სულსა მიხუთავს!
 შენთვის მზათა ვარ თავი გაესწირო,
 საყვარელ კაცსაც კი განაცვალე...

(ჩოქით ლოცულობს)

„ღმერთო მაღალო, ქვეყნის გამჩენო,
 ამ წმინდა ცეკხლსა ველარ ვინელებ!
 ისმინე ხალხის მოაქმა, ვედრება,
 დაიხსენ იგი განსაცდელთაგან!
 მიეც მამაცთა გზა გამარჯვების,
 მამულის დახსნა მტრისა ხელთაგან...

შთაჰბერე მძლავრი მათ ძალი ზენა...
 მეფეს მოჰმადლე გონება სრული,
 ხალხს ერთგულება თავისს მამულის,
 ყველას-კი ერთად უბიწო რჯული“!..
 (ჩუმად განაგრძობს ლოცვას)

ფარდა

დ. ნახუცრიშვილი.

(შემდეგი იქნება)

საქართველოს მქსარხოცეუი.

1783 წელს ქალაქ ზიორგიევსკში ქართლ-ძახეთის მეფეს მრეკლე მეორეს და რუსეთის ხელმწიფე მკატერინე მეორეს შორის მომხდარ ხელ-შეკრულობის მერვე მუხლის ძალით, აღმოსავლეთ-საქართველოს კათალიკოზ-პატრიარქი ანტონი I ცნობილ იქმნა წვერად რუსეთის უწმიდესის სინოდისა, და ამ ნაირად მან, როგორც სინოდის წვერმა, დაჰკარგა ზოგიერთი უფლებანი დამოუკიდებელის მღვდელმთავრისა... ჰაგრამ რუსეთას უწმიდესი სინოდი ამის შემდეგ ქართველთ ეკკლესიის საქმეებში მაინც და მაინც არ ერეოდა, და კათალიკოსი ანტონი მეორე, ანტონი პირველის მოადგილე, საეკკლესიო საქმეებს დამოუკიდებლად განაგებდა. 1796 წელს 30 მაისს ქალაქ ძიევში დასავლეთ-საქართველოს კათალიკოსი მაქსიმე მეორე გარდაიცვალა, და ამ მხრის ეკკლესიაც ანტონი მეორეს დაემორჩილა. მსრედ ორი ეკკლესია, განუყოფელი სარწმუნოებით, ეკკლესია ზემო და ქვემო ივერიისა, რომელიც მებუთე საუკუნიდგან დამოუკიდებელ ეკკლესიის სახელით არსებობდა, დიდის ხნის განცალკევების შემდგომ კვლავ შეერთდა (1796—1472=324)... იმპერატორმა პავლე პირველმა უბოძა კათალიკოსს საქართველოსას ანტონი მეორეს თეთრი ბარტყულა სერაფიმებით შემკული. რუსეთის მთავრობამ სხვა-და-სხვა გარემოებათა გამო ათს ივლისს 1811 წელსა კათალიკოსი ანტონი მეორე გაანთავისუფლა საეკკლესიო საქმეების გამგეობისგან და გაიწვია რუსეთში... ამის შემდეგ მოისპო საქართველოში კათალიკოსობა და იმავე წელსვე დაარსებულ იქმნა ექსარხოცობა. მქსარხოცს მიეცა წო-

დება მთავარ-ეპისკოპოსისა და უწმიდესის სინოდის წევრისა. 1814 წელს საქართველოს საექსარხოზოდ მიწერილ იქმნა დასავლეთ ივერიის ეკლესია, და 1810 წლიდგან აფხაზეთის ეპარქიაც. 1818 წლიდგან აღმოსავლეთ საქართველოს ეპარქია იწოდება ქართლ-ძაზეთის ეპარქიად, რომლის პირდაპირი მღვდელ-მთავარი საქართველოს ექსარხოზია... ეპარქიები იმერეთისა, ზურია-სამეგრელოსი და სოხუმისა ემორჩილება ექსარხოზს, როგორც პირველ მღვდელ-მთავარს საქართველოს ეკლესიისას და თავმჯდომარეს სრულიად საქართველოს სინოდალურ კანტორისას. ექსარხოზობა ღიახ საპატიო და მაღალ უფლებებით აღჭურვილი თანამდებობაა... ექსარხოზად ძველ საქრისტიანო ეკლესიაში იწოდებოდა მთავარ-ეპისკოპოსი ისეთის ეკლესიისა, რომელსაც ოდესმე დამოუკიდებელი არსებობა ჰქონდა .. აგრეთვე ამავე სახელით იწოდებოდა მთავარ-ეპისკოპოსი ისეთის ეკლესიისა, რომელიც სახელმწიფოს განაპირა ადგილს არსებობდა... წელს, 10-ს მკათათვეს, შესრულდება 90 წელიწადი, რაც საქართველოს საკათალიკოსო ეკლესია გამოცხადებულ იქმნა საექსარხოზო ეკლესიად. ამიტომ საჭიროდ ვრაცხთ გავაცნოთ „მოგზაურის“ მკითხველებს მოკლეთ საქართველოს ექსარხოზების ვინაობა და მათი საეკლესიო მოღვაწეობა.

ა) პირველი ექსარხოზი საქართველოსი ბარლამი (მრისთავი 1811—1817 წ.) ქართველთაგანი იყო. ის 1801—1808 წლებში მსახურებდა წევრად უწმიდესის სინოდისა და ესწრებოდა ყოველს მისს სხდომას და საქართველოს ეკლესიის ბედობლის შესახებ მსჯელობაში დიდს მონაწილეობას იღებდა. 1811 წელს იგი დანიშნულ იქმნა მცხეთის მიტროპოლიტად. იმის დროს მოხდა იმერეთას ეპარქიის შეერთება აღმოსავლეთ საქართველოს საექსარხოზოსთან. ამავე წელში დაარსებულ იქმნა ქართლ-ძაზეთ-იმერეთის სინოდალური კანტორა, რომლის თავმჯდომარედ დანიშნულ იქმნა ექსარხოზი. მიტროპოლიტი ბარლამი მართავდა საქართველოს საექსარხო-

სოს 14 მაისამდის 1817 წლისა, როდესაც ის პეტერბურგში გაწვეულ იქნა უწმიდეს სინოდში დამსწრე წევრის თანამდებობაზედ; აქ ის იმყოფებოდა 1825 წლის 9 თებერვლამდის, შემდეგ იგი მოსკოვში წავიდა და იქ გარდაიცვალა 18 დეკემბერს 1830 წ. ბარლაამი კარგი მქადაგებელი იყო... მან მიაქცია ყურადღება მცხეთის და ქვაშვეთის ეკლესიების გამშვენებას და გაუკეთა მათ კარის-ბჭე. მანვე აღაშენა კუკიაში ეკლესია ჯვარის გამოჩინების სახელზედ იმ ადგილს, სადაც ახლა კუკიის წმ. ნიკოლოზის ეკლესია არსებობს. აგრეთვე ტფილისის სიონის ტაძრის დასავლით აღაშენა მან მაღალი სამრეკლო. მანვე დიდად იმოღვაწა ქართულ საეკლესიო წიგნების შესწორების და ბეჭდვის საქმეში.

ბ) საქართველოს მეორე ექსარხოზად დანიშნულ იქმნა 14 მაისს 1817 წელსა რიაზანის მთავარ-ეპისკოპოსი თეოფილაქტე (რუსანოვი 1817—1821). საქართველოში მან მიიღო მიტროპოლიტის ხარისხი. იმისი მაცადინობით ქრისტიანობა მიიღო 47 ათასმა მთიულმა (განსაკუთრებით ოსებმა). ის აქცევდა ყურადღებას ეკლესიების აღშენებას და განახლებას; მარტო ოსთათვის აღშენებულ და განახლებულ იქმნა 29 ეკლესიამდის. მას ამ საქმეში შველოდა ერთგულად მთავარ-ეპისკოპოსი ღოსითეოსი, ტომით ქართველი (შიცხელაური), რომელსაც ებარა ყველა საქმეები, ესრედ წოდებულის „ოსეთის კომისიის“ და დავალებული ჰქონდა კავკასიის მთაულთა შორის ქრისტიანობის აღდგენა. ექსარხოზმა თეოფილაქტემ დაარსა ტფილისის სასულიერო სემინარია (მკვლე მეორის დროს დაარსებული სემინარია ხოჯამ 1795 წ. დაანგრია) და მასთან სასულიერო სასწავლებელი ავლაბარში, დედოფლის ღარეჯანის (ღარიას) სახსლეში, სადაც 1821 წლიდან დაარსებულ იქმნა მაცხოვრის ფერისცვალების მონასტერი. მანვე დაარსა სასულიერო სასწავლებლები გორში, თელავში და სიღნაღში. უწინდელი, 1617 წელს ბოდბეში დაარსებული სასწავლებელი, სამ-კლასიანად გადააკეთა. ამ

სასწავლებლის კეთილ-წარმატების საქმეში დიდი ღვაწლი მიუძღვის აგრეთვე მიტროპოლიტს იოანე ბოდბელს. ექსარხოსის თეოფილაქტეს დროს მოხდა საეკლესიო აღრეულება იმერეთში. იმერეთის სამწყსოს სურდა ჰყოლოდა დამოუკიდებელი მწყემს-მთავარი; ეს სამწყსო ექსარხოსს არ ემორჩილებოდა 1819 წლამდის. პრეულობის მეთაურებად იყვნენ მიტროპოლიტები: ქუთათელი ფსითეოსი და გენაძელი ექვთიმე, რომელნიც, მთავრობის განკარგულებით, შეპყრობილ და რუსეთში გაგზავნილ იქმნენ. ამის შემდეგ დამშვიდდა იმერეთის სამწყსო და დაემორჩილა ექსარხოსს. მის გამგეობა ჩაბარდა რაქის მთავარ-ეპისკოპოსს სოფრონს, რომელსაც ებოძა წოდება იმერეთის მთავარ-ეპისკოპოსისა. 19 ივლისს 1821 წელსა ექსარხოსი თეოფილაქტე ძახეთში უეცრად გარდაიცვალა და დასაფლავებულ-იქმნა ბოდბის წმ. ზიორგის ტაძარში. მსთა და სხვა მთიულთა შორის ქრისტიანობის გავრცელების საქმეში ექსარხოსს თეოფილაქტეს და მთავარ-ეპისკოპოსს ფოსითეოსს შველოდა მრავალი ქართველი საერო და სასულიერო პირი. სასულიერო პირთა შორის შესანიშნავნი იყვნენ დეკანოზები: ნიკოლოზ სამარღანიშვილი, იოსებ მლიოზიძე, პეტრე ავალიანი, ბესარიონ ილურიძე, ვასილი ცერაძე, ათანასი მაჭავარიანი, ზიორგი ამირიძე, ზაქარია მამაცაშვილი, იაკობ ლომაური, აღექსანდრე თევდოროვი და მღვდლები: ზაბრიელ საძაგლიშვილი (წინაპარი ზორის აწინდელის მღვდელ-მთავრის ყოვლად-სამღვდელო ძირიონისა) და იაკობ ზაქარაულიშვილი.

გ) საქართველოს მესამე ექსარხოსად დანიშნულ იქმნა იონა (ვასილიევსკი 1821—1832), ასტრახანის მთავარ-ეპისკოპოსი, 1 დეკანოზისთვის 1821 წელსა. შვიდი წლის შემდეგ საქართველოშივე მას ებოძა მიტროპოლიტის ხარისხი. იმან განაგრძო თვისის წინა-მოადგილის ღვაწლი საქართველოს სამწყსოს კეთილ-წარმატებისა და ძავეკასიის მთებში მკვიდრთა შორის ქრისტიანობის დამყარების საქმეში. მან

ჯაამრავლა სკოლების რიცხვი და მიაქცია ყურადღება მათში სწავლა-აღზრდის საქმის კეთილს გზაზედ დაყენებას. მან აღაშენა სამ-სართულიანი სახლი ტფილისის სას. სემინარიისთვის, მაგრამ ეს სახლი მალე დაირღვა. მისი შუამდგომლობით ქავკავში დაარსებულ იქმნა სასულიერო სასწავლებელი და სოფელს ალაგირში ორკლასიანი პანსიონი. ამავე ექსარხოსის დროს დამყარებულ იქმნა ღვთის-მსახურების შესრულების საქმე ოსურს ენაზედ .. აზნაურმა ივანე იალოღუზიძემ, რომელმაც მშვენიერად იცოდა ქართული და ოსური ენა, ქართულის ასოებით გადათარგმნა ქართულიდგან ოსურს ენაზედ ლოცვები, კატეხიზმო, კურთხევანი, სახარება და სხვა წიგნები. ამ გვარად მან პირველად დაარსა მწერლობა ოსურს ენაზედ ქართულის ენისა და ასოების შემწეობით. 5 მარტს 1832 წელსა ექსარხოსი იონა გადაყვანილ იქმნა პეტერბურგში სინოდის დამსწრე წევრად და გარდაიცვალა 22 ივნისს 1849 წელს.

დ) საქართველოს მეოთხე ექსარხოსად დანიშნულ იქმნა მოსე (ბოგდანოვ-პლატონოვი (1832—1834), სარატოვის მღვდელ-მთავარი, 12 მარტს 1832 წ. და მაშინვე ებოძა მთავარ-ეპისკოპოსის ხარისხი. მაღალ-ყოვლად-უსამღვდელოესი მოსე ღრმად განათლებული პირი იყო; იმას ჰქონდა მიღებული ღვთის-მეტყველების დოქტორის უმაღლესი ხარისხი. იგი იყო გამოცდილი და ფრიად გონიერი, შორსმხედველი გამგე და უფროსი. სამწუხაროდ, მას ცოტა ხანს მოუხდა ყოფნა მის მიერ შეთვისებულს საქართველოში: იგი გარდაიცვალა 1834 წ. 13 ივლისს. მთელი ქართველი ერი შავის ზღვიდგან კასპიის ზღვამდის ღრმად შეაწუხა მისმა გარდაცვალებამ. მისი გვამი, მორწყული სამწყსოს მღუღარე ცრემლით, დასაფლავებულ იქმნა ტფილისის სიონის ტაძარში. ექსარხოსი მოსე დიდის პატივით ეპყრობოდა საქართველოს ეკკლესიის სიძველეთა, გარდმოცემათა, გალობას, ღვთის-მსახურებას და სხვათა... იმან დიდად ხელი შეუ-

წყო ქართულ საეკლესიო გალობის გამშვენების საქმეს. ხშირად თვისს სასახლეში შეაგროვებდა საქართველოს ყოველ კუთხიდან საუკეთესო მგალობლებსა და ნაგალობებს თითონვე საგალობელს ნიშნებზედ (ნოტებზედ) იღებდა. იგი მცოდნე იყო ოსურის ენისა, მან შეადგინა ოსური გრამმატიკა ზმნებადის. მის ამ შრომას სახელ-მძღვანელოდ ხმარობდნენ ტფილისის სასულიერო სემინარიაში ოსურის ენის შესასწავლად... აკადემიკოსი შეგრენი ამ შრომით სარგებლობდა ოსურის ენის გამოკვლევის დროს. მანვე განიძრახა განეახლებინა თვისის ხარჯით წმ. ილიას ტაძარი, რომლის ნანგრევები დღესაც მოსჩანს ავლაბრის ახლოს, მახათას მთაზედ, მაგრამ, როგორც ვსთქვით, სიკვდილმა აღარ აცალა. თუმცა ცოტა ხანს, სულ ორი წელიწადი, სცხოვრებდა ის საქართველოში, მაგრამ მისი სახელი მაინც ძლიერ შორს გაითქვა: მას ერთნაირის მოწიწებით მოიგონებდნენ როგორც ქართლ-ძახეთში, ისე სამეგრელო-სვანეთში, როგორც ბარად, ისე მთაში. მს იყო მიზეზი, რომ მისმა უდროვო სიკვდილმა ერთნაირი გულითადი გლოვა გამოიწვია საქართველოს ყველა კუთხეში და ქართველის ერის ყველა წოდებაში... ამითი აიხსნება ის გარემოებაც, რომ იმერეთის მიტროპოლიტმა ღავით წერეთელმა სტამბოლიდან გამოიწერა ძვირფასი მარმარილოს ძეგლი და თვისის ხელით დაადგა მისს საფლავს, რათა ამ სახით უკვდავ ეყო საქმით უკვდავ-ყოფილი სახელი მწყემს-მთავრისა, რომელსაც ასე ღრმად უყვარდა თავისი სულიერი სამწყსო.

ე) მეხუთე ექსარხოლად საქართველოში დანიშნულ იქმნა მინსკის ეპისკოპოსა ეგგენი (ბაჟენოვი), (1834—1844), 1 ენკენისთვის 1834 წელსა... მს იყო მტკიცე და მთავრობის მოყვარე ხასიათის კაცი... იმის დროს გარედგან შეკეთებულ იქმნა სვეტი-ცხოვლის ტაძარი, რასაც 30,000 მან. მოუწდა. მან ტფილისის სასულიერო სემინარიისთვის 1838 წელს იყიდა ის შენობა, რომელშიაც ახლაც იგი მოთავსე-

ბური. ამ ადგილს ძველად არსებობდა ქარვასლა, რომელიც ეკუთვნოდა ბატონიშვილს ლეონს მეჩვიდმეტე საუკუნის გასულს. 12 ნოემბერს 1844 წელსა, ექსარხოზი მეგენი გადაყვანილ იქმნა ეპისკოპოსად ასტრახანში. იგი გარდაიცვალა 22 აპრილს 1869 წელსა.

ვ) საქართველოს ეკლესიის მეექვსე ექსარხოზად განწესებულ იქმნა მოგოლიოვის მთავარ-ეპისკოპოსი ისიდორე (ნიკოლოსკი), 12 ნოემბერს 1844 წელს, (1844—1858). იმის ექსარხოზობის დროს განახლებულ და აღშენებულ იქმნა ბევრი ტაძარი. საეკკესიო მამულების შემოსავლით შეკეთებულ იქმნა მცხეთის, ტფილისის სიონის, ალავერდის, სამთავროს, მარტყოფის და ქვაბთახევის ტაძრები და მონასტრები. მის დროსვე აღშენებულ იქმნენ ექსარხოზის ახალი სასახლე და შენობა სინოდალურს კანტორის მოსათავსებლად. სასულიერო წოდებას იმის შუამდგომლობით მიეცა ჯამაგირი; მცხეთაში დაარსებულ იქმნა ქალთათვის სასწავლებელი, ხოლო ბურიაში ჯუმათის მონასტერთან — ვაჟთა სასწავლებელი. მის დროსვე ახლად გამოცემულ იქმნა დაბადება (ბიბლია) ქართულს ენაზედ, რისთვისაც ცნობილი მენისტორიე პლატონ იოსელიანი მის მიერ გაგზავნილ იქმნა ათონის მთაზედ, საიდგანაც მან მოიტანა ძველი ისტორიული თარგმანი დაბადებისა, შესრულებული 976 წ. წმ. ექვთიმე მთაწმიდელის-მიერ. ექსარხოზმა გადაწერინა სამი ასლი: ა) სამეგრელოს მთავრის ღავით ლევანის ძის ღადიანისთვის; ბ) ტფილისის სიონის ტაძრისთვის და ბ) იმერეთის მიტროპოლიტის ღავითისთვის ექსარხოზის ისიდორე მოგზაურობდა თავისს საექსარხოზოში და ყოველგან ყურადღებას აქცევდა ეკლესიების და სასულიერო წოდების მდგომარეობის გაუმჯობესებას. იმის დროს 1851 წელს, 1200 გამაჰმადიანეაულმა ქართველმა საინგილოდგან მიიღო ქრისტიანობა. 1856 წელს მას ებოძა მიტროპოლიტის ხარისხი

და 1858 წელს-კი გადაყვანილ იქმნა ძიევის სამიტროპოლიტო კათედრაზედ. გარ 7 ენკენისთეგს 1892 წ.

მოგვყავს დეკანოზის ბ. ხელიძის „მოგონებათაგან“ ერთი ამბავი მიტროპოლიტის ისიდორეს შესახებ:

1850 წელსა ექსარხოსი ისიდორე ბრძანდებოდა ჭუთაისში მიტროპოლიტს ღავითან. ამდღების წინა დღეს ექსარხოსმა უბრძანა ცნობილს ახალ-ქალაქის მაზრის მისსიონერს დეკ. ბამრეკელს, რომელიც იმ ჟამად ჭუთაისის საკათედრო საკრებულო ტაძრის წინამძღვრად იყო, გადაეხადა საღამოზედ მწუხრი ცირკითურთ ჩვეულებისამებრ რუსთა ეკლესიისა. მაგრამ მიტროპოლიტმა ღავითმა არ ინება და ექსარხოსის განკარგულება დეკანოზს არ შეასრულებინა. ექსარხოსი დამორჩილდა... მიტროპოლიტმა შეასრულა ღამის თევით ლოცვა მთელის ღამის განმავლობაში, საქართველოს ეკლესიის წესით, როგორც მას ჩვეულება ჰქონდა.—მე უფროსი ვარ, მე ვარ მმართველი ეკლესიისა“, —ბრძანა წყრომით ისიდორემ. — „მართეთ კანონის, წესდების თანახმად“, —მოახსენა მიტროპოლიტმა. ექსარხოსმა ისიდორემ დიდი ყურადღება არ მიაქცია ასეთს პასუხს მიტროპოლიტისას და ამიტომ მათ შორის უთანხმოება არ გამწვავებულა. მიტროპოლიტი ისიდორე საქართველოს ეკლესიის მფარველად ითვლებოდა თავისი გარდაცვალების დღემდის.

ზ) 1 მარტს 1858 წ. საქართველოს ექსარხოსად დაინიშნა ძამენეც-პოდოლსკის ეპისკოპოსი ევსევი (ილინსკი, 1858—1877). მის დროს, 1860 წელს დაარსებულ იქმნა ოსეთის კამისიის მაგივრად „ძავკასიაში ქრისტიანობის აღმადგენელი საზოგადოება“ და შემდეგში მის მიერ ბევრი სხვა სასიკეთო საქმეცგაკეთდა საქართველოს ეკლესიაში. ექსარხოსი მესვეი კარგა ხანს ემსახურა ამ ეკლესიას და დიდი სიყვარული დაიმსახურა სასულიერო წოდებისა და სამწყსოსი. ღიდის სიყვარულით გააცილა თავისი საყვარელი მწყემს-მთავარი საქართველოს სამწყსომ, გადაყვანილი ტვერის საეპისკოპოსო კა-

თედრაზედ 1877 წ. 8 დეკემბერსწ. (გარ. 12 მარტს 1879 წ.). ექსარხოზი მესვეი მქადაგებელიც იყო და უყვარდა დღესასწაულებრივად ღვთის-მსახურების შესრულება.

ს) შოვლად სამღვდელო ევსევის მაგივრად საქართველოს ექსარხოზად დანიშნულ იქმნა 8 დეკემბერს 1877 წ. ნიჟეგოროდის მთავარ-ეპისკოპოსი იოანნაკე (რუდნევი 1877—1882) ხსენებულმა მღვდელ-მთავარმა დიდი ამაგი დასდო საქართველოს ეკლესიას: ა) სასულიერო წოდებას გადასცა საეპარქიო სანთლის ქარხანა, რომლის შემოსავალი შეიქმნა სასულიერო წოდებისთვის მრავალ სიკეთეთა წყაროდ; ბ) დაარსა საეპარქიო დედათა სასწავლებელი ქ ტფილისში და იმის სასარგებლოდ 40,000 მან. შესწირა თვისთა საშუალებათაგან; გ) გააუმჯობესა ტფილისის სას. სემინარიის მასწავლებელთა და მოსწავლეთა ცხოვრება; დ) დაარსა ამავე სემინარიაშივე „ძმობა წმ. ანდრია პირველ-წოდებულისა“ ღარიბ მოწაფეთათვის ნივთიერ დახმარების აღმოსაჩენად; ე) დიდი ყურადღება მიაქცია იმის ღროს (1878 წ.) რუსეთთან შემოერთებულს „ძველ მესხეთს“, დასახლებულს ძალათი გამაჰმადიანებულის ქართველის ტომით. მაღალ ყოვლად-სამღვდლო იოანნიკეს ჰაზრით, ამ მხარეში, სადაც 200,000 სულზედ მეტი გამაჰმადიანებული ქართველი სცხოვრობს, საუკეთესო მისიონერებად შეიძლება ცნობილ იქმნას ქართველები, რომელთ ენაზედაც ადგილობრივი მკვიდრნი ლაპარა რაკობენო. ვ) მისივე დახმარებით და შუამდგომლობით დაარსებულ იქმნა ქართულის ენის კათედრა ტფილისის სასულიერო სემინარიისა და საექსარხოზოს ექვს სასულიერო სასწავლებელში; აგრეთვე დიდი ყურადღება მიექცა ქართულ საეკლესიო გალობის ადგენისა და სწავლების საქმეს; ქართულის ენის მასწავლებლებს მიეცათ სახელმწიფო სამსახურის უფლებანი; და ქართული ენის შესწავლა სავალდებულოდ ცნობილ იქმნა სასულიერო სასწავლებელთა ყველა ქართველთათვის. საზოგადოდ ექსარხოზმა იოანნიკემ დაიმსახურა

სახელი სიმართლის და ქველ-მოქმედების მოყვარე მღვდელ-მთაერისა. დიდი და პატარა, თავადი და აზნაური, მღვდელი და გლეხი ერთ-ნაირის პატივისცემის გრძნობით მოიხსენებ და იმისს სახელსა... ამის გამო დიდის ამბით გააცილა ის საქართველოდგან თვისმა სამწყსომ, მოსკოვის სამიტროპოლიტო კათედრაზედ გადაყვანილი, 17 ივნისს, 1882 წ. (გ. 7 ივნისს 1900 წ.). როდესაც ყოვლად-სამღვდლო იოანნიკეს შეუსრულდა ორმოცდა ათი წელი სამღვდლო სამსახურში მოღვაწეობისა (7 ნოემბერს 1899 წ.) ქ. ტფილისიდგან მრავალმა ქართველმა მისალოცი დეპეშები გაუგზავნა, რომელშიც გამოხატა თვისი უღრმესი პატივის ცემის გრძნობა მის მიმართ, გამოწვეული ყოვლად სამღვდლოს საქართველოში უანგარო და კეთილ-შობილურის მოღვაწეობის სასიამოვნო მოგონებით.

ილ. შერაძე.

(დასასრული იქნება)

მოკლე აღწერა თბილისის ნაწილისა

(Тифлисский участок). *)

თბილისის ნაწილად დღეს იწოდება ის ადგილი თბილისის მაზრისა, რომელიც მდებარეობს ქ. თბილისის სამხრეთ-დასავლეთისკენ მდინარე ხრამსა და მტკვარს შორის, ვიდრე გამოღმა სანახებამდე მცხეთისა (ორ ვერსზე ამ სოფლიდამ, სადაც თავდება თბილისის მაზრა და იწყობა ღუშეთისა და ზორის მაზრები). სივრცე თბილისის ნაწილისა იქნება 4500 კვ.ვერსი და უმეტეს ნაწილად წარმოადგენს ერთიანს მთაგორას, შემოსილს ადგილ-ადგილ საშენებელ და ადგილ-ადგილ საშეშე და წვრილის ტყით. შაკე და დაბალ ადგილთა შორის აქ აღსანიშნია ორი: დიდომის ვეღი, მტკვრის მარჯვენა კი-დით, ექვს ვერსზე ქ. თბილისიდან მის ჩრდილო-დასავლეთისკენ, სივრცით 36 კვ. ვერსი და სოფანლუდის ვეღი, სივრცით 40 კვ. ვერსამდის, მტკვრისავე მარჯვენა, 10 ვერსზედ ქ.

*) თბილისის გუბერნატორის თანამდებობის აღმასრულებელის ბ. სკეჩინის განკარგულებით, მის ხელ-ქვეით მაზრების ნაწილების ბოქაუღნი დაგალებულ იუვნენ, რათა უველა მათგანს დაწვრილებით აეწერა თავ-თავისი საბოქაუღო ნაწილი და წარედგინათ მისთვის, ზედ-დამატებით იმ მოსაზრებათა, თუ რა ნაკლი აქვს ნაწილის დღევანდელს მდგომარეობას, ხელს რა უშლის მის ჩივთიერად და ქონებრივად გადონიერებას და სხვ. ჩვენ საჭიროდ ვცანიით დრო-გამომშვებით ადგილი დაუთმით „მოგზაურში“ ბოქაუღთ ასეთ აღწერებს და ამ მიზნით პირველ ხანად ვბეჭდავთ ბოქაუღის ე. გუბუ-შვილის თბილისის საბოქაუღო ნაწილის აღწერას. რედ.

თბილისიდან, მის სამხრეთ-აღმოსავლეთის მხრისაკენ. ჰავა ორსავე ვაკეში ცხელი და დამცდელია, ხოლო დანარჩენს ადგილებში—გრილი და სადი, რისგამოც აქ მრავლად მოიპოვება სააგარაკო ადგილები.

მცხოვრებლები თბილისის ნაწილში უმეტესად არიან ქართველები, შემდეგ სომხები, რუსები, ბერძნები, თათრები, ოსები, ნემცები და მალაკნები. აქვე დგას გრენადერთა ორი პოლკი: ლეიბ-მრევნის მეცამეტე პოლკი დაბა მანგლისში 1824 წლიდან და გენერალ პოტლიარევსკის ქართველთა მე-თოთხმეტე პოლკი დაბა აღბულაღში 1848 წლიდან.

ამავე ნაწილში ძვეს უდიდესი მამულები ქართველ წარჩინებულ თავადიშვილთა და აზნაურთა, ვითარცა: ჯამბაკურ-მრბელიანებისა, ბარათაშვილებისა, სოლოლაშვილებისა, მუხრან-ბატონისა, ბებუთაშვილებისა, თარხნიშვილებისა, შერვაშიძისა, ამილახვრებისა, აფხაზისა, სუმბათაშვილებისა, ბაბაშვილებისა, საგინაშვილებისა, შავრიშვილებისა, თულაშვილებისა, მნიკაშვილებისა, ისარლოვებისა და სხვ. აქვე აქვთ დიდ-ძალი მამულები თბილისის მდიდარ სომხებს, ვითარცა მირზოვეებს, თაიროვეებს, ისტომანოვს, მამიკონოვს, ტერ-ლუკასოვს, შახ-აზიზოვს, არაფელოვს, მანანოვს, მნიკალოფოვს, ძალანთაროვს, ჩითახოვს, ღოლუხანოვს, მარკოზოვს და სხვ.

მთელს ნაწილში ითვლება 25 სასოფლო საზოგადოება: აღბულაღისა, შაშლოვანისა, ღიღისა, ღურნუკისა, ძუმისისა, ლისისა, სამშვილდისა, თონეთისა, თელეთ-ხატისა, წავკისისა, წყნეთისა, წინ-წყაროსი, მანგლისისა, მნაგეთისა და სხვ. უდიდესი სოფლები არის: ძუმისი—222 კომლი მცხოვრებით, ძოღი—120 კომლით, სამშვილდე—105 კომლით, დიდი და პატარა თონეთი—274 კომლით, წყნეთი—115 კომლით, წინ-წყარო—174 კომლით, მანგლისი—109 კომლით და სხვ.

როგორც ვსთქვით თბილისის ნაწილი მდიდარია სააგა-

რაკო ადგილებით; მათში აღსანიშნია შემდეგნი:

კოჯორი, 18 ვერსზე ქ. თბილისიდან, სამხრეთ-დასავლეთისკენ მისგან, 300 სააგარაკო სახლით. ძვეს 5893 მწყურთაზე (ფუტზე) ზღვის მაღლა და უჭირავს 5 ოთხ-კუთხი ვერსი ადგილი. ზაფხულობით აქ ცხოვრობს მთავარ-მართველი ძავეკასიისა, მისი თანაშემწე, საგუბერნიო მთავრობა და თბილისის უმაღლესი წოდება და სოფდაგრობა, ასე რომ რიცხვი მეაგარაკეთა ზაფხულში უწევს 6,000 სულს. უწინდელს დროში აქვე ცხოვრობდნენ ზაფხულობით საქართველოს მეფენი. მაგალითად, ცნობილია, რომ აქ ჰქონდათ მშვენიერი სასახლენი როსტომ მეფეს (1634—1658), ზიორგი XI (1676—1688) და ვახტანგ VI ეს (1703—1714). აქვეა ძველი შესანიშნავი კაყრის-ცხენი, აწ უვიცობით წოდებული ქარ-ფაქის ციხედ.

მანგლისი, 60 ვერსზე ქ. თბილისიდან, დასავლეთისკენ, ძვეს 3949 მწყურთაზე ზღვის მაღლა და უჭირავს 9 ოთხ-კუთხი ვერსი ადგილი. აქ არის სადგომები ლეიბ-ერევენის პოლკისა და სამი სოფელი — სერგეისა, ბოლიცინისა (ძველი მანგლისი) და საკუთრად მანგლისი, დასახლებული სამსახურიდგან გადამდგარ ჯარის-კაცებით. სერგეის სოფელში აღსანიშნია დიდად მშვენიერი ფიჭვნარი.

აღბულადი (Бѣлый-Ключъ), 54 ვერსზე ქ. თბილისიდან, მის სამხრეთ-დასავლეთისკენ, ძვეს 4785 მწყურთაზე ზღვის მაღლა და უჭირავს $4\frac{1}{2}$ ოთხ-კუთხი ვერსი ადგილი. აქ არის სადგომი გენერალ ძოტლიარევსკის ქართველთა პოლკისა და ორი სოფელი: საკუთრად აღბულადი და ძონსტანტინესი, დასახლებული აგრეთვე სამსახურიდამ გადამდგარ ჯარის-კაცებით.

ღისი, 12 ვერსზე ქ. თბილისიდან, ჩრდილო-დასავლეთისკენ მისგან, ძვეს 2326 მწყურთაზე ზღვის მაღლა, აქაც არის რამდენიმე სააგარაკო სახლი.

ზნაუცა, 38 ვერსზე ქ. თბილისიდან, ძვეს 4528 მწყურთაზე ზღვის მაღლა, შეიცავს 60 სააგარაკო სახლს.

კაკეთი, 25 ვერსზე ქალაქ თბილისიდან, ონიკაშვილების მამულში, თეჯოფანი—ლილომის საზოგადოებაში და სხვ.

მცხოვრებნი თბილისის ნაწილისა უმეტეს ნაწილად მისდევენ მიწად-მოქმედებას და უფრო ნაკლებ—საქონლის მოშენებას, რძის საქმეს, კირაზე სიარულს ზე სამეურნეო ნაწარმოებთა გადაზიდვა-გასყიდვას ქ. თბილისში და აგარაკებში. ხოლო სამხრეთ ნაწილში მისდევენ მევენახობას ზე ბალოსნობასაც. მცხოვრებნი ზოგიერთ სოფლებისა, განსაკუთრებით ბერძნები, მისდევენ სასაფლაო და სატროტუარო ქვის ქრას. რუსები მისდევენ სააგარაკო სახლების შენებას და ქირით ძლევას, მეაგარაკეთა გადაყვან-გადმოყვანას თბილისიდან აგარაკებში და აგარაკებიდან თბილისში და სხვ. თონეთის მცხოვრებნი მისდევენ ნამჯილად კალათების წვნას, რომლებსაც ასაღებენ ზაფხულობით მეაგარაკეებზე. სოფელ წინწყაროს მცხოვრები ბერძნები, მისდევენ ფარდაგების ქსოვას; მდინარე ხრამის პირად მცხოვრებნი მისდევენ თევზის (ხრამულის) ქერას და სხვ. თბილისის ნაწილშივე არსებობს ერთი საწუმწუმო ქარხანა საბურთალოზე, მტკვრის პირად, 250 მუშით, 2 ტყავის ქარხანა მანგლისს ახლო მდ. ალგეთზე და სხვ.

თბილისის ნაწილი საკმაოდ მდიდარია ხეირიანის გზებით. მასზე გადის: 1) თბილის-შარსის რკინის გზა, რომელიც გაივლის აქ 25 ვერსის მანძილზედ, სადგურებით სოლანულში და ჭანდარში.

2) საქართველოს სამხედრო გზა, გაივლის მასზე 16 ვერსის მანძილზედ, უსადგუროდ.

3) თბილის-მანგლისის გზა. ტკეცვილი სიგრძით 60 ვერსი, მდის თბილისის ამაღლების აღმართით ძოჯორში, შემდეგ გაივლის სოფელ მლისაბედზე, დიდ თონეთზე და ჩადის მანგლისში; ეს გზა არის გაგრძელება საქართველოს სამხედრო გზისა და გადაწყვეტილია გაიყვანონ ქ. ახალ-ქალაქამდის (ჭავჭავთვი). ამ უამად მანგლისიდან გზა უკვე გაყვანილია 15 ვერსზე. როგორც საქართველოს სამხედრო გზა, თბილის-მანგლისის

გზაც იმყოფება ძავეასიის საგზაო ოლქის გამგეობაში. ამ გზით სიარული და მოძრაობა ყოველ-გვარის ეტლით—ურ-მით, ფაეტონით, დილიჩნებით, საფოსტო ეტლებით და სხვითი, ფრიად გაცხოველებულია, განსაკუთრებით ზაფხულობით. ამ გზაზედ სადგურები გამართულია: ტაბახმელაში, ძოჯორში და პრიუტში, ხოლო საფოსტო-სატელეგრაფო განყოფილებანი — მანგლისში და ზაფხულობით ძოჯორში.

4) ტაბახმელა-აღბუჯადის გზა ტყეცილი, იწყება თბილისი-დამ 15 ვერსზე სადგურ ტაბახმელიდან, გაივლის სოფელ ვაშლოვანზე, ბორბალოზე, მლისაბედპოლზე, დიდ მნაგეთზე, ბოკვზე. საღარაშენზე, ჩხიკვათაზე და ჩადის ალბულალში. ამ გზაზედ სადგურები არის: ბორბალოში, საღარაშენში და ალბულალში, ფოსტა-ტელეგრაფის განყოფილება-კი მხოლოდ ალბულალშია გამართული.

5) თბილის-სოღანჯურ შუალავკის გზა-ტყეცილი, გავლის მხოლოდ სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში, მდ. მტკვრის მარჯვენა კიდით, სოფელ სოღანლულამდის და შემდეგ პოდამდის, სადაც გაიყოფება ორად: ერთი მიდის სოფელ მარნეულზე შულავერში (ბორჩალოს მაზრაში), ხოლო მეორე—სოფელ მუხათზე სოფელ ბარბალომდის, სადაც უერთდება ზემოთ-მოხსენებულ ალბულალის გზა-ტყეცილს. ამ გზაზე საფოსტო სადგურები არ არსებობს და მისვლა-მოსვლა და ზიდვა საქონლისა სწარმოებს კერძო ეტლებით და ურმებით.

6) საქანდის სატაკებელი დიდი გზა, რომლითაც ზაფხულში დაჰყავთ ცხვარი და სხვა საქონელი თრიალეთისკენ, ძახეთისკენ და არტანისკენ, მიდის თბილისიდან ძრწანისზე, შინდისზე, ტაბახმელაზე, გაივლის ძოჯორსა და მის ციხის (ქთროლლის) შუა, შემდეგ სამადლოზე, პრიუტზე, აქედამ უხვევს მარცხნივ და მიდის ტყე-ტყე ბედენამდის, გაუვლის პატარა მონეთს, ჩაუხვევს მდ. ალგეთს, რომელზედაც 1898 წელს გააკეთეს ხიდი, გადივლის ბედენის მთებს და შედის წალკაში (ბორჩალოს მაზრაში), საიდანაც სიგრძე მისი კიდევ იქნება 80 ვერსამდის

სახალხო განათლება თბილისის ნაწილში ჯერ-ჯერობით ფრიად სამწუხარო მდგომარეობაშია. აიხსნება ეს იმით, რომ აქეთკენ თითქმის სულ არ არსებობს სახალხო სკოლები. აქ არის სულ ოთხი სასწავლებელი: მანგლისში, აღბულაღში, მლისაბედპოლში და თონეთში. ეს უკანასკნელი ეკუთვნის საქართველოში წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას. უკანასკნელს ხანებში ადგილობრივ მღვდელთა მეცადინეობით დაარსდა ხუთიოდე სამრევლო სკოლა: ირაგაში, ღიდმნაგეთში, ძველს მანგლისში, პრიუტში და ღილომში. განზრახვა აქვთ გახსნან ასეთივე სკოლები წავკისში, წინ-წყაროში და სამშვილდეში.

ხალხის ჯან-მრთელობა მთელს ნაწილში, გარდა დაბლობ ადგილებისა, ჰავის სისაღის წყალობით საკმაოდ კარგს მდგომარეობაშია. ციებ-ცხელება და სხვა ავთამყოფობანი იშვიათია და ზოგჯერ თუ ვრცელდება აქ რომელიმე გადამდები სენი, ეს აიხსნება მხოლოდ უსუფთაობით სოფლებში. ციებ-ცხელება ყველაზე მეტად გავრცელებულია აქ სოფელ ძუმისში; ამისი მიზეზი უნდა იყოს ძუმისის ტბა, რომლის თხელი კიდენი ზაფხულობით საშინლად შხამავენ ტბის ახლო მდებარე სოფლებსა. 1897-98 წელს ამ ტბის ახლო-მახლო მდებარე სოფლებში—ძუმისში, შაშლოვანში, ძალში და ხატის თელეთში მარტო ციებ-ცხელებისგან გამოესალმა წუთი სოფელს 200-ზე მეტი სული.

ზნეობის მხრივ, თბილისის ნაწილის მცხოვრებლებში აღსანიშნია ერთი დიდი მანკი—დამნაშავეთა დაფარვა და ტყუილი ფიცია. ეს სენი განსაკუთრებით გავრცელებულია თათრებში, ოსებში და ერევნის გუბერნიიდან გადმოსახლებულ სომხებში, რომლებისგანაც ისწავლეს ეს მკვადრმა ქართველებმა, რუსებმა და ბერძნებმაც. ზვარწმუნებენ, რომ ეს სენი გავრცელდა აქ მას აქეთ, რაც ჩვენში შემოვიდა მომრავლებელი მოსამართლეები და ადვოკატობა. ამისი უმთავრესი მიზეზი იმაში უნდა ვეძიოთ, რომ

სასამართლოებში საქმე სწარმოებს ხალხისათვის სრულიად გაუგებარს ენაზედ, რისგამოც ხალხს არ შეუძლიან ჩივილის დროს პირდაპირ მოსამართლესთან დაიჭიროს საქმე. ეს გარემოება ჰბადავს ადვოკატს, რომელიც საშინლად ჰრყვნის და მიწასთან ასწორებს ისედაც უვიცს ხალხს. ადგილობრივ ქართველებში წინეთ გაცილებით უფრო მაღლა იდგა ზნეობა, პატიოსნება და სიმართლის სიყვარული. აწ ყოველი ეს განქრა სამუდამოთ და ხალხს ჰგონია, რომ სასამართლოებში უთუოდ ტყუილი უნდა ილაპარაკოვო. ზნისა და ჩვეულებათა ასეთის ცვლილებით უნდა აიხსნას აგრეთვე გავრცელება ხალხში ყაჩაღობისა, ქურდობისა, გარყვნილობისა და სხვათა დანაშაულობათა, თუმცა უნდა ვსთქვათ, რომ იმავე დროს ხშირია მათში ძველებური პურადობა, სტუმართ-მოყვარეობა და კეთილი გული.

შემდებით და კეთილის ცხოვრებით და მდგომარეობით თბილისის ნაწილში ყველაზე მაღლა დგანან ნემცები, რუსები და ბერძნები. ნემცები გადმოსახლებულან აქ ჰამბურლიდამ 1817 წელს; ესენი ცხოვრობენ აქ მდ. ასურეთის და ალგეთის ხეობაში, სადაც დაუარსებიათ ახალ-შენი მლისავეტალი, 188 კომლით, სწორის ქუჩებით და მშვენიერ ვენახ-ბოსტნებით; ჰყავთ საკმაო საქონელი, ცხენები და სხვ. რუსები ცხოვრობენ აღბულაღსა და მანგლისში, დაუსახლებიათ ისინი აქ ვორონცოვის დროდამ და აქვთ გეგმით აშენებული სოფლები, საკმაოდ კარგის სახლებით. მათს კეთილს ცხოვრებას და წარმატებას განსაკუთრებით ხელს უწყობს სიმრავლე ადგილ-მამულისა და შემდეგ სააგარაკო ცხოვრების აღორძინება აქეთკენ. ძარგად მოწყობილან აგრეთვე ბერძნები ირანის საზოგადოებისა, 15 ვერსზე აღბულაღიდამ. აქ ამათ დაუსახლებიათ ოთხი სოფელი, სადაც ყოველს ბერძენს უდგას ქვითკირის სახლი, ხშირად ევროპიულ გეგმაზე და გემოვნებაზეა შენებული. თავისს კეთილს ცხოვრებას აქაური ბერძნები მეტ ნაწილად იძენენ ქვის თლაზე მუშაობით. მათ თქვენ ნახავთ

თითქმის მთელის კავკასიის დაბა-ქალაქებში, სადაც ესენი დიდს ფულს შოულობენ. მისდევენ აგრეთვე ხენა-თესვას და ჰყავთ საკმაოდ საქონელი. ბერძნები გადმოსახლებულან აქ ამ 30 წლის წინათ ოსმალეთიდან და დაუარსებიათ, როგორც ვსთქვით, 4 სოფელი: ივანოვკა, დიდი და პატარა ირაგა და ჰიგრაშენი. მსენი აქამომდე ირიცხებოდნენ ოსმალეთის ქვეშევრდომებად და მხოლოდ შარშან თუ წელს მთავრობამ აღძრა საქმე, რომ ესენიც შეირიცხნენ რუსეთის ქვეშევრდომებად. რაც შეეხება ქართველთ, სომხებს, თათრებს და ოსებს, ამათი ცხოვრება ვერ არის წარმატებული და ჯერაც იმ მდგომარეობაშია, რა მდგომარეობაშიაც იყო იგი წარსულის საუკუნის დასაწყისში. ოსები გადმოსახლებულან აქეთკენ სხვა-და-სხვა დროს და დაუარსებიათ 6 სოფელი შემამულეთა მიწებზე: ორი სოფელი მანგლისიდან 10 ვერსზე თავად თარხნაშვილების მამულში და 4 სოფელიც აღბულაღის ზემოთ აზნაურ ბრეშოვების და წაიროვების მამულში. ასეთ-სავე მდგომარეობაში არიან აქაური თათრები, რომელთაგან ზოგიერთნი, განსაკუთრებით დაბლობ ადგილებში მცხოვრებნი, მაგალითად, სოდანლოელნი და კოსალარლები აქამდე მისდევენ მთაბარობას, ე. ი. ზაფხულობით მთელის დედა-წულობით და ქონება-საქონლით გადადიან მთაში, საილამაც კვლავ ბრუნდებიან თავიანთ სოფლებში შემოდგომაზედ.

მოხსენებული მხარე ფრიად მდიდარია ძველის ნაშთებით. ჩვენ აღვნიშნავთ აქ ზოგიერთ მათგანს: ბეთანაის მონასტერი, შერის ხეობაში, 30 ვერსზე ქ. თაილისიდან, ბართაშვილების მამულში, აღშენებული, როგორც ამბობენ, მეფე ბაგრატ IV-ის დროს (1027—1072). ამბობენ აგრეთვე, რომ თამარ მეფეს ძლიერ უყვარდა იგიო და ზაფხულობით ხშირად ცხოვრებდა აქა. მონასტრის უმთავრეს ტაძრის კედლებზედ აქამომდე შენახულია სურათები: თამარისა, ქმარისა მის ღავითისა, ძისა მათისა ლაშა ბიორგისა, შოთა რუსთაველისა და ღავით აღმაშენებლისა. 1997 წ. აქ

დასახლდა 7 ბერი და თავადმა დ. ბარათაშვილმა შესწირა მონასტერს 70, ხოლო ბაბაღე ბარათაშვილისამ და მისმა შვილებმა 40 დესეტინამდის მამული.

კაბენას მონასტერი, 4 ვერსზე ქოჯრიდამ, სამხრეთ-დასავლეთისკენ, ღრმა დღეში, თავად სოლადაშვილების მამულში. 1898 წელს აქაც ჩასახლდა რამდენიმე ბერი (რუსები) და სკდილობენ აღადგინონ იგი. როდის არის აღშენებული უმთავრესი ტაძარი, ცნობილი არ არის, ერთს პატარა საყდარზე კი შენახულა წარწერა, რომელიც მოიხსენიებს **თამარ მეფეს**.

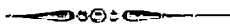
ზიდაგეთის მონასტერი, დიდად მშვენიერი, მღ. ხრამის კილით, 24 ვერსზე აღბულაღიდამ, აღშენებულია ბიორგი ბრწყინვალისაგან (1318 1346) თავად მრბელიანების მამულში, რომელიც ახლა შეუძენია სყიდვით **თაბოვს და ნონასტერიც** იმის ხელშია.

გუდარქვას მონასტერი, ცნობილის მდიდრის მირზოევის მამულში, რომელიც აგრეთვე შეუძენია მას სყიდვით თავად ბარათაშვილებისგან, 10 ვერსზე აღბულაღიდამ. აშენებულია რუსუდანის მიერ მე-XIII საუკ. გარდა უმთავრესი საყდრისა აქ არის რამდენიმე მომცროსი საყდარი მშვენიერის ჩუქურთმებით. მონასტერს ჰქონია თლილის ქვის გალავანი.

ძანგლასის ძველი მონასტერი, თლილის ქვისა, აღშენებულია მე-IV საუკუნეში ძონსტანტინე მეფის გამოგზავნილებისაგან.

აღწერა ყველა შესანიშნავ ნაშთა ჩვენ შორს წაგვიყვანს და ამიტომ დანარჩენებს მოვიხსენებთ აქ მარტო სახელით: შავ-ნაბადა, ხატის თელეთის საყდარი, წვერის წმ. ბიორგის საყდარი, შიძო, თელოვანისა, დიღმისა, სამშვილდისა, წინ-წყაროსი, ღურჩუკისა, ძუმისისა და სხვ. და სხვ.

მღ. ბუგუშვილი.

გეოგრაფიული და ისტორიული აღწერა

ჰერეთისა.

ჩვენი „შართლის ცხოვრება“ ძახეთს ორ ნაწილად ჰყოფს: ერთს უწოდებს „ძახეთი“, მეორეს ეძახის „ჰერეთი“; მაგრამ როცა იწყებს ამ ნაწილების გეოგრაფიულსა და ისტორიულს აღწერას, ის ორივე ნაწილს აერთებს და ეძახის „ჰერეთ-ძახეთი“, ხოლო ხალხს უწოდებს „ჰერ-ძახნი“.

ეს ორი პროვინცია, რომელნიც შეადგენდნენ ძახეთის სამეფოს, გეოგრაფიულად არ განისასღვრება ერთმანერთისაგან რომელიმე ბუნებითი საზღვრით და შეერთებულია ველ-მინდვრებით, ასე რომ, ალაზნისა და იორის ხეობათა (ბასენების) ნახევარი (ე. ი. ზემო ნაწილი) ეკუთვნის კახეთს და ნახევარი (ი. ი. ქვემო ნაწილი)—ჰერეთს.

ასრე ამ სახით ჰერეთს შეადგენდნენ: სიღნაღისა (შიზიცი), ზაქათლისა (საინგილო), ნუხისა და ალტაშ-არეშის მაზრები. როგორც ეს ჰერეთი, აგრეთვე მიწა-წყალი ძასპიის ზღვამდე, *) თეიმურაზ ბატონიშვილის აზრით, ეკუთვნოდა საქართველოს, მაგრამ ამ ჟამად სრულიად დაკარგული აქვს მას ნუხისა და ალტაშ-არეშის მაზრები, რადგან მათში აღარ სცხოვრობენ ქართველნი. პირველი დაჰკარგა მან მე-XV საუკუნის დასაწყისიდან, ხოლო მეორე მონგოლების დროს მე-XIII საუკუნის დამლევს.

*) შესანიშნავია, რომ ჯუანშერის მატეანის სომხური თარგმანი ძასპიის ზღვას უწოდებს ჰერეთის ზღვად. აწ აჩსებულ „ქართლის ცხოვრებაში“ ჰერეთის ზღვა წოდებულია „გურგენის ზღვად“.

რედ.

ამ ორის მაზრის დაკარგვამ ძახეთის სამეფოს დიდი ზარალი მისცა. აღმოსავლეთის მხრით ესენი შეადგენდნენ საქართველოს სიმაგრეს. აქ მცხოვრებნი ქართველნი შეადგენდნენ სამეფოს სანაპირო ხალხს, რომელსაც უცხო ხალხნი უწოდებდნენ „საპირნი“ (სანაპირონი), „გარგარენი“ (გარეგანი, გარეთ-მცხოვრებნი). მსენი იცავდნენ საქართველოს გარეშე მტერთა შემოსევისაგან სამხრეთ-აღმოსავლეთის მხრიდან (იხ. НОВ. ИЗВ. О Кавк. Шоп.) და, მართლაც, აღტაშ-არეშის მაზრები მრავალის ხეობით არის შემოკული, ნაჭერ-ნაჭრად დასერილი და გარეშე მტერიც ამიტომ ეგრე ადვილად ვერა ჰბედავდა ამ მხრიდამ შემოსევას ჭერეთ-კახეთის სამეფოში.

როგორც ძახეთი, აგრეთვე ჭერეთი განიყოფება ორად ტივ-გომბორის მთით, რომლის ჩრდილოეთ მხარეს მდებარებს შიგნითი ჭერეთ-კახეთი, ხოლო სამხრეთ მხარეს—გარეთა ჭერეთ-კახეთი, გადაბმულნი ერთმანერთზე ველ-მინდვრებით. მტერი რომ შემოესეოდა ჭერეთს, ტალღა აწიოკ-დაწიოკებისა ძახეთსაც ჰხვდებოდა და ერთის სატკივარი მეორეს გადაეცემოდა ხოლმე. ამისათვის საქართველოს ერი, მეფენი და სასულიერო წოდება ძალიან უფრთხილდებოდნენ ჭერეთს და არ ანებებდნენ მას მტერს. ხოლო, როცა საქართველოს წაერთო ძალ-მომრეობით ნუხისა და აღტაშ-არეშის მაზრები და აქაურმა ქართველებმა დასტოვეს ეს მხარე, მაშინ გარეშე მტერს გაეხსნა კარები და ის დაუბრკოლებლად აწვებოდა გულზე ჭერეთს და, რაღა თქმა უნდა, დანარჩენ კახეთსაც, რომელიც პირდაპირი გაგრძელებაა ჭერეთისა. მიმეორებ, რადგან ჭერეთი იყო საქართველოს სიმაგრე აღმოსავლეთის მხრით, ამისთვის დიდი ყურადღება იყო მიქცეული მასზე ქართველთაგან. შარნაოზ მეფის დროიდგანვე ერი ქართველთა იცავდა იმას, როგორც თავის თვალის გუგასა და სამშობლოს საფარს; ის იყო საქართველოს სამეფოს გვირგვინის თვალ-მარგალიტი.

შარნაოზ მეფის დროს ჰერეთი შეადგენდა ერთ საერისთოს, მის შემდეგ კი მეფეები ნიშნავდნენ აქ მთავარმართებელს. **VI** სადამდის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ჰერეთს საქართველოსთვის, სჩანს იქიდან, რომ ხანდის-ხან მეფეები ნიშნავდნენ მის მთავრად თავიანთ მემკვიდრე შვილებსაც და ჰყოფდნენ ოთხ საერისთოდ. მაგალითად, მირიან მეფემ ჰერეთის გამგებელად დანიშნა თავისი შვილი რევი; მეფე ბაქარმა გაამთავრა აქ სამუდამოდ რევის ნათესავნი და შთამომავალნი; **მახტანგ ზორგასლანმა** თავისი მემკვიდრე შვილი **ღაჩი** დანიშნა მის გამგებელად ოქ აქვე მისცა მან **ღაჩის საუფლის-წულოდ ქალაქები: შერემი, ნეკრესი, ძამბეჩი და ხორნაბუჯი** მდინარე მტკვრის აღმოსავლეთად მდებარე ადგილებით, სწერს ბროსე (იხ. ისტ. ბროს. გვ. 79). ჰერეთში მთავრობდა აგრეთვე მეფის ბაკურ მესამის შვილი ადარნასე, დევნული სპარსთაგან. **VI**ვით მეფე არჩილი მოწამე აქა სცხოვრობდა და სასახლე ჰქონდა **ლაგოდახში**, ორს წყალს შუა-

ზგონებ, ამ არჩილის შემდეგ ჰერეთი სამეფოდ იქცა. **მახუშტიც** სამეფოდა ჰსწერს ჰერეთსა, მაგრამ არ იცის, რამდენი მეფე ჰყვანდა ჰერეთს, ვიდრე ადარნასე პატრიკისამდე, რომელსაც ეომებოდა **ბაგრატ მე-III** და **ბაგრატ მე-IV**. ჰერეთი დაიპყრეს ძმის-წულთა ადარნასე ბრმისათა“, სწერს **მახუშტი**, — „რომელთა დასწევს თვალნი მამის-ძმისა, და არჩილ მოწამემან მიუბოძა ამას შაკიხი და ცოლი აბუნოსროსი (თუშთა და ხუნზახთა ერისთავისა), და ამის ძეთა დაიპყრეს შაკიხი და გუჯგუჯამდე, და შემდგომად ჯუანშერის *) სიკვდილისა დაიპყრეს სრულიად ჰერეთი და იწოდნენ მეფედ, და დასხნეს ერისთავნი, ვითარცა იწერვის: ერისთავი შტორისა, ერისთავი ხაჩნახუჯისა (ძიზიყისა), ერისთავი გუჯონისა, ერისთავი მაჭისა (ზაქათალის ოლქისა); მაგრამ არა

*) არჩილ მეფის მხედართ-მთავარი და მის სიკვდილამდე ისტორიის დამწერი.

არს უწყებული, თუ რამდენნი მეფენი ესხდნენ“. იგივე სწერს: „ჭერეთი დაფარული და დაბურული იყო ტყითა და შეუვალი მტრისაგან, მდიდარი და აშენებული, სცხოვრობდა დინჯად და მყუდროდ, ხოლო თუ ოდესმე მოადგებოდა მტერი, მეფენი ხარკს აძლევდნენ და აბრუნებდნენ უკანვე“.

მცხოვრებნი ჭერეთისა იყვნენ ივერიელები. ისინი ცხოვრობდნენ ძაგკასიის მთის ძირში (ხეობებში) და მის (მთის) მწვერვალებზედ. ასე სწერს სტრაბონი. იმათ ეძახეს ის მთიულ ივერიელებს. მისივე სიტყვით ისინი დაჰყურებდნენ ალბანიას და ეკუთვნოდნენ მას.

ჭერეთი ალბანიის ნაწილი არისო, სწერს თეიმურაზი-ცა (იხ. ისტ. მისი). მაგრამ სომეხთ მწერალი მე-IV საუკუნისა მლიშე (იხ. გვ. 124) და მე-IX საუკუნისა მოსე ძალანკატვაცი (იხ. გვ. 84) სწერენ, რომ ივერიელები სცხოვრებენ ხაფხაფადეთ (ს. მართაშანის ახლო), რომელიც ალბანიისა და ივერიის მიჯნას შეადგენსო. ამასვე მოწმობს „მართლის ცხოვრება“-ცა, რომელიც სწერს: „აღსართანი იყო მეფე შირვანისა და მოვაკანისა და ზღვისა პირისა ღარუბანდით ხაფხაფადის (იხ. გვ. 272), და მოვიდა საზღვარსა ივერიისასა, ქალაქსა, რომელსა ჰქვიან ხილხალა“ (იქვე გვ. 58).

ამ ისტორიული ცნობების ძალით ჩვენ ეჭვი არა გვაქვს, რომ ჭერეთელი მართლაც ქართველი იყვნენ. ამ ჩვენს რწმენას ექიმავება, ჰმეგლის, ამაგრებს და ამტკიცებს სტრაბონის ის თქმულებაცა, რომ ალბანიაში სცხოვრებდა 26 ხალხი. ამ თქმულებას ემოწმება აგრეთვე ქართული წოდება ქვეყნისა ჭერეთი. არა ვგონებ, ყველანი არ დამეთანხმნენ, რომ სიტყვა ჭერეთი წარმოსდგება ლექსიდგან ერი, რომელიც ქართულს ენაზე ნიშნავს მრავლობითი რიცხვზე ხალხებს—კრებულს. ამასვე ამტკიცებს ჭერეთის მეორე წოდება ელისენი, რომელიც მონგოლთ უთარგმნიათ თავიანთ ენაზე და უწოდებიათ „ელი“, ნაცვლად ქართულის წოდებისა, რომელიც უდრის ქართულს სიტყვას ერი. ხოლო ეხლანდელი თათრუ-

ლი წოდება ჰერეთის ერთის ნაწილისა, სახელდობრ ზაქათალის ოლქისა (საინგილოსი) გერჯისტან ამტკიცებს, რომ ჰერეთი ყოფილა საქართველოს მიწა-წყალი. ძლასიკური მწერლები მთლად ერთიანად ჰერეთს ეძახიან ალბანია-ს, ხოლო ქართველები — აფჯანია-ს, რადგან ძველს დროს ის ეპყრაჲ ალბანიის მეფეთაჲ. მაგრამ ალბანია ერქვა მხოლოდ შირვანს, ბაქოს, ღერბენდს და ტაბასარანს. ხანდის-ხან მას ეპყრა ჰერეთიცა და შარაბალიც (ქართულად სევანი, სომხურად აღვანი). ამ შემთხვევაში ალბანია განიყოფებოდა სამად: ქართველთა ჰერეთი, სომეხთა აფჯანია და საკუთრათ ალბანია, და შეადგენდა ერთს სამეფოს ალბანია-ს.

საქართველოს ალბანია ანუ ჰერეთი მრავალს ქართველს, მსწაველულს და უსწავლელს, გლესს და აზნაურს უნახავს, მაგრამ აქამდე არ იციან არც მსწაველულ ქართველებმა, არც უსწავლელთ, რომელი მაზრები შეადგენდნენ იმ ქვეყანას, რომელსაც „ქართლის ცხოვრება“-ში ეწოდება ჰერეთი.

აწ ჩვენ ვეცდებით მოკლედ აღვსწეროთ ჰერეთი გეოგრაფიულად და ისტორიულად და დავამტკიცოთ, რომ ჰერეთს შეადგენდნენ მაზრები: სიღნაღისა, ალტაშ-არეშისა, ნუხისა და ზაქათალის ოლქი (ანუ საინგილო).

ამ განზრახვის აღსასრულებლად ჩვენ ვიწყებთ აღწერას, ერთ დროს ქალაქად ყოფილ, ყაზაღადგან.

ინგილო ჯანაშვილი.

(შემდეგი იქნება)

სამხრეთი საქართველო

(ს ო მ ხ ე თ ი).

(დასასრული *)

სამხრეთ საქართველოში მოიპოვება წითელი, ყვითელი, ცის-ფერი, მუქ-ფერი საღებავ წამლებთა მიწა, მაგალითებრ, არის დიდი ნიშნები, რომ უგრა, ოხრა და სხვა ასეთი წამლები ბევრი უნდა იყოს; ასეთი წამლები ერთობ ბევრი აღმოჩნდა პლგეთის ხეობაზედაც, სოფ. ბოგვის მახლობლად; აქ ერთ დროს ქარხანაც გააკეთეს და რამდენიმე ურემი ოხრა და უგრაც გამოიყვანეს; ეს წამლები ვინც ნახა, ყველანი აღტაცებულნი დაშთნენ, მცირედ მომზადება აკლდა მათ, მაგრამ იგი მაინც გაიყიდა თბილისში სახლების გარედგან საღებავად. ასეთ წამლებს გარდა ცარცის მთებიც არის აქეთ, გოგირდის ნიშნები, კირი, გვარჯილა და ბევრიც სხვანი.

ვერცხლის მადნები აქ ხომ ძველადვე იქნა შენიშნული; თვით საქართველოს უკანასკნელ მეფემდის, აქ იყო გამართული ვერცხლის მადნის ქარხანა, ვერცხლი აქედგან გამოჰქონდათ, ქართველ მეფეთა ფულს ამ ვერცხლიდგან სჭრიდნენ, ქარხანას ადრე ქართველნი ამუშავებდნენ, შემდეგ ბერძენთა ხელოსნები. ვერცხლის ქარხანა აქეთ რამდენსამე ალაგას ყოფილა, არის კიდევ ნიშნები რკინისა, თითბრისა, სპილენძისა, თუჯისა, ნახშირიც სჩანს და როგორც ამბობენ, აქეთ ძველად საცალა ოქროს მადნის ნიშნებიც უნახავთ, მრეკლე მეფემ ოქროს ფულის მოქრა რომ დაი-

*) იხ. № 2, გვ. 128.

წყო, მაშინ მოუძებნიათ აქეთკენ და ნიშნებიც უპოვნიათ.

აქაური დედა-კაცობა და კაცებიც ძლიერ მისდევდნენ ფეიქრობას და ნამეტურ ხალიჩების, ფარდაგების და ყაითნების ქსოვას, ნაბდების კეთებას და სხვანი; აქაური ხალიჩა, ხალები და ფარდაგები ქებული იყო ყოველგან, მის მომქსოვნიც ქართველნი იყვნენ, რაც შემდეგ ერთობ მოისპო ქართველთ შორის.

ამას გარდა, რადგანაც ხსენებულ იკუთხის ქვა და მიწა ხალხს ბევრ ნაირად უწყობდა ხელს, ამიტომ მათში ქურჭლის კეთებაც წინ ყოფილა წასული. იგინი ყველაფერს ქურჭელს და სახლის საჭირო ნივთებს თვით აკეთებდნენ. სპარს-ოსმალთ იცოდნენ ამ კუთხის ქართველთა ასეთი ღირსება, მხნეობა და მიტომაც იყო, რომ ამათგანს ისინი ვისაც კი ჩაიგდებდნენ ხელში, აღარ ანთავისუფლებდნენ; ასე ჰქმნეს შაჰ თამაზ და შაჰ-აბასმაც, რომელთაც აქაურ ქართველთა უმეტესი ნაწილი სპარსეთში გადაასახლეს ძალადობით და მათ მაგიერ თათრები მოიყვანეს. მას შემდეგ იწყეს თათრებ ა აქ გამრავლება.

აქაური ქართველნი ვაჭრობაშიაც წინ იყვნენ წასულნი; მეზობლობა სპარსთა, სომეხთა და სხვათა მათში ჰბადავდა ვაჭრობის და აღებ-მიცემობის ცოდნას, ამის უარყოფა ჩვენგან არ შეიძლება, რადგანაც ტაშირელ ქართველთაცოდნა და მხნეობა თვით ჩვენის ისტორიიდგანაც სჩანს, ამაზე არც სომეხთ მემორიენი სდუმებენ. ომში, ბრძოლაში და ქვეყნის სამსახურშიაც შესამჩნევი ადგილი ეკავათ: ვიდრე ტაშირ-ბერდუჯელნი მაგრა იდგნენ, მინამდის საქართველოს სატახტო ობილისსაც მტერნი ვერას აკლებდნენ. რადგანაც ესენი გზაში უხვდებოდნენ და ბრძოლას უმარტავდნენ, მტერს ძლევით უკან აბრუნებდნენ. როცა ტაშირი დაეცა, როცა იგი განადგურდა და ქართველობა მოისპო, მას შემდეგ-კი შიდა ქართლის საქმეც ცუდათ წავიდა, ობილისს უადვილესად ეცემოდნენ თავზე.

ამ კუთხის მაღალ მნიშვნელობის შესახებ საუბარს ჩვენ რომ სრულიად თავი დავეანებოთ, კმარა გავიხსენოთ ის მწერლობითი ძალა და გადამწერლობითი ოსტატობა, რაც-კი აქაურს ქართველობას შესწავლილი ჰქონდა. ამ კუთხეში ქართულ წიგნების გადაწერის ოსტატობა და სიმრავლე მაღალს ხელოვნებამდის იყო ასული; აქ იწერებოდა ძრიელ ბევრი შესანიშნავი წიგნი, საღვთის-მეტყველო, ფილოსოფიური და ისტორიულიც. შახუშტის სიტყვით თვით უშორიეს ლორეს კუთხის მახლობლივ, ერთს მაღალ კლდეში გამოკვეთილია ძველნი ქვაბნი ქართველთა, ამ ქვაბებში სხვათა შორის აწყვია ქართული ძველი ხელთ-ნაწერი წიგნებო; ამ წიგნების ისტორიას განცვიფრებაში მოჰყვანდა მრავალი, ყველა განკვირვებით კითხულობდა, ნეტავი ერთი ვაგვაგებინა და გვაჩვენა, თუ ამ ადგილებში რა წიგნები მოიპოვებო. სხვათა შორის არის ნათქვამი:

„აქ არს მადღეს კლდესა შინა, ქვაბნი მრავალნი და მას ქვაბსა შინა მდებარებენ წიგნნი მრავალნი ძველნი, არამედ, კაცთა აუსვლელობით უხმარ არიან“-ო

მს ხელთ-ნაწერი წიგნები ამ ბოლოს დროს ამ ხსენებულის ადგილებიდან ჩამოიტანეს, მაგრამ მათი გარკვევა შეუძლებელი აღმოჩნდა, ეს წიგნები მთლად გაქვავებულან, ერთმანეთს დაჰკროდენ ისე, რომ მათი ერთმანერთისაგან გაცალკეება და განხილვა შეუძლებელი გახდა; დღეს ეს წიგნები ასე ერთიან გაქვავებული აწყვია ერთის სომხის მეისტორიეს სახლში, რომელმაც მოიპოვა ეს წიგნები.

ქართველებს აქეთ იმიტომ ჰქონდათ ჯეროვანი ყურადღება მიჰყრობილი, აქეთ იმიტომ ამაგრებდნენ ყველაფერს, რომ სომეხთაგან გადაბირების ერიდებოდათ, ქართველნი ჰაოსიანებმა არ მიიზიდონ, თავიანთ სარწმუნოებას არ შეუერთონო; დიან, ამის მორიდება ჰბადებდა აქეთკენ ყველაფრის წარმატებას; ქართველთა წარმატება და მორიდება დიდხანს დარჩა, კაი დრომდის გაგრძელდა, შემდეგ-კი იკლო, რადგანაც მტე-

რი ყოველთვის პირველათ ამ კუთხეს მომართავდა ხოლმე, პირველათ ამათ ეცემოდნენ. მაჰმადიანთა ტომის განძლიერების შემდეგ ქართველნი უძლურ იქმნენ არა მარტოთ სამეფოს საქმეთა მართვის მხრით, არამედ სარწმუნოების საქმეებშიაც შეემჩნიათ დიდი ნაკლი; სამეფოს უძლურების მეოხებით დაუძლურდა სასულიერო წოდებაც, მრევლის საქმეთა პატრონობას ვეღარ ასდიოდა, უყურადღებოდ დასტოვეს და მათ მაგიერ ქართველებზე სომხის სამღვდელოებამ იწყო გავლენა და პატრონობა; იგინი, როგორც მეზობელნი და ქართულის ენის მცნობნიც, ხშირათ მოგზაურობდნენ ქართველთა სოფლებში და, რადგანაც მაშინ ქართველებში ქართველთა მღვდლები ნატამალობდნენ, ამიტომ ბევრს აღაგას ქართველნი გრიგორიანთა მღვდლებს ასრულებინებდნენ მღვდელ-მოქმედებას. ეს ამბები ქართველთ უმაღლეს სამღვდელოებამაც იცოდა, მაგრამ იგინი უძლურების გამო ვერას ღონობდნენ, მათ შინაურთა პატრონობაც არ შეეძლოთ, არამც თუ გარე-ყოფილთა პატრონობა, რომელიც შუა გულ დედა ობილისთან ერთობ შორს იყო. მართალია აქეთ ხშირათ ქართველ მეფეთა მოურავებიც იხსდნენ, მაგრამ ამას არც ესენი დასდევდნენ, ხშირათ თვით მოურავებაც-კი უერთდებოდნენ მათს სარწმუნოებას.

ნელ-ნელა, დროს მიმავლობაში აქეთ ქართველნი ისე შემცირდნენ, რომ სულ შეუმჩნევლად მოისპნენ და გაჰქრნენ. ეს ამბავი ყოველ ქართველს დიდათ შეაწუხებს. იქმნება ბევრისთვის ეს დაუჯერებელი იქმნეს, ვინ იცის, მაგრამ დაუჯერებელი აქ არაფერია! ჩვენ მოკლეთ გადავავლეთ თვალი ამ კუთხეს, ჩვენ გვსურდა მარტო ერთის შეხედვით შევხებიყავით და აღგვეჩუხსხა ის კითხვები და ცნობები, თუ ამ კუთხეში როგორ მოისპო ქართველობა. ზეითაც ვსთქვით და აქაც ვიტყვით, რომ ქართველთა გაწყვეტის უმთავრეს მიზეზათ უნდა ჩაითვალოს შემდეგი:

მაჰმადიანთაგან თავ-დასხმა, ხშირი ომები, აქაურ ქართ-

ველთა ტყვევნა და სპარსეთში გარდასახლება, გარდასახლებულთ ნაცვლად აქ თათრების დასახლება, როგორც ეს ქმნეს სპარსეთის შაჰებმა. მებატონეთაგან ყმათა დევნა და მათი დაყიდვა, სპარს ოსმალეთში გარეკვა და იქ თათრის დიდ-კაცებისთვის მიერთმევა. შიში, ტანჯვა და ათასი შინაური და გარეული უბედურება. მინც დარჩნენ, ისინიც უმღვდლობისაგან გრიგორიანებს დაუკავშირდნენ, დროს მიმავლობაში გადაგვარდნენ, თავიანთი ენა და გვარტომობა დაივიწყეს, დღეს ქართველობისა აღარა ახსოვსთ რა, ზოგმა ქართული ენაც იცის, მათს დედა ენას ქართული ენა შეადგენს, მაგრამ რადგანაც გრიგორიანობას ეკუთვნიან, ამიტომ იგინიც თავს ჰყუთ აღიარებენ, სომეხობენ, დროის წყალობით, შემდეგ ესენიც დაჰკარგავენ ქართულ ენას ისევე, როგორც დაკარგეს მრავალთა ქართველთა, რომელნიც ჩვენის ეკლესიისაგან გადრკნენ. ზოგი გათათრდა, ზოგი გასომხდა, ზოგი აქეთ წავიდა, ზოგი იქით გაიქცა და მის მეოხებით ოდესმე დიდებულათ წოდებულს, აყვავებულ ქართველთა მხარეში მოისპო ქართველთ ტომის ძეთა რიცხვი და მათის მოსპობით იქ ქართველთა კვალიც გაქრა.

თუ რაოდენად ძლიერი იყო ეს კუთხე ქართველთა ტომის ძეთა რიცხვით და თუ იგი რა მნიშვნელოვანი იყო ჩვენს ისტორიაში, ამას გამოაჩენს ამ კუთხეში ძველად ყოფილ ქართველთ სოფლები, რომლებიც მოგვყავს აქვე: ხოჯორნა, მბოლქაშენი, ტეფური, წოფა, ახტალა, შაზანჩი, ჭაჭვანი, ბადექი, ბორდაძირი, ჩორთანი, ბორნაკარი, შანგირი, ნაქალაქევი, შულავერი, მატეკას სოფელი, თეთრი სოფელი, მახრახაჯი, ხუცის სოფელი, ჯონხოში, ბორული, ღალარი, წერაქვი, ალეგი, ველი, ბესთის სოფელი, ჩალაუბანი, ციხის სოფელი, მფრეთი და სხვა და სხვა, სულ 466 სოფელი.

ამ რიცხვში ჩათვლილია მხოლოდ ის სოფლები, რომლებიც თბილისის მაზრის სოფლებს შორავს, მას გარს აკრავს;

ჩვენ აქ არც თრიალეთის სოფლებს შევეხეთ, მარტო მის საზღვრამდის მდებარე სოფლები მოვიყვანეთ, ამ სოფლების რიცხვი ძველად არის შედგენილი შახუშტის ბრძანებით მისი გეოგრაფიისთვის. სოფლებთა სახელები ძველად სულ ქართული იყო, მაგრამ შემდეგ და შემდეგ მათი სახელები თათრულურ და სომხურად შეიცვალა, რადგანაც ქართველმა ტომმა იწყო კლება და მათ მაგიერ თათრებმა და სომხებმა იწყეს გამრავლება, ზოგს სოფელს ნახევარი სახელი შესცვლია, მრავალ ალაგას ეკლესიები კი დაშენილა და ესენი ცხადლივ მოშობნენ, იქ ოდესმე ქართველთა ტომის სიძლიერეს. ამის შემდეგ, მკითხველს ამაზე რწმუნება აღარ დასჭირდება, იგი კარგად მიხვდება, რომ ოდესმე აქეთ სწორედ ეს ასე უნდა ყოფილიყოს.

მხლია მოვიყვანთ ცნობებს, თუ სოფლების ამოდენა რიცხვში ქართველები სადღა ცხოვრობენ, მათ სად შეინახეს თავი დიდის ტანჯვით და მწუხარებით. მს ცნობები შეკრებილია მთავრობის განკარგულებით და დაბეჭდილია სარწმუნოს ცნობებით, მაშასადამე, აქ შემცდარი არა უნდა იყოს რა, ასეთ შემთხვევებში ცნობების დაფარვა და შემცირება მათ არ გამოადგებათ.

კლდეისი, სოფელი, სცხოვრებენ ქართველნი, 19 კომლი, მათში 76 მამა-კაცია და 80 დედა-კაცი, ყველა ესენი საბატონოთ ყოფილი გლეხები არიან, ბატონის მონაწილედ ითვლებიან.

აკაურთა, სოფელი, 25 კომლი ქართველია, აქ ცოტა სომხები და თათრებიც სახლობენ. ამათში 38 მამა-კაცია და 32 ქალი; ეს რიცხვი ჩვენ შემცდარად მიგვაჩნია, რადგანაც აკაურთას ქართველთ რიცხვი შემცნეულია; მათი მებატონე არღუთაშვილია, ამის მეოხებით ამ სოფელში ქართველთა სასოფლო სკოლაც არსებობს, აქ სწავლობენ ვაჟები და ქალები, მებატონეს ერთობ დიდი ამაგი აქვს ამ საქმეზედა, იგი დიდათ ზრუნავს ამ სკოლის მომავალში კეთილად წარ-

მართვას. სკოლაში ბავშვებს ხელსაქმესაც ასწავლიან, ქალებს ქალებისას და ვაჟებს ვაჟებისას, ბავშვებს პურსაც სასწავლებელში აქმევენ, ერთის სიტყვით დიდსამაგსა სდებს ეს მებატონე თავისს ყმათ ყოფილ გლეხთა შვილების განვითარების საქმეს.

ბაღიჭი, ქართველები სცხოვრებენ, 36 კომლი, 137 მამა-კაცი და 167 დედა-კაცი. ნახევარი ქართველობა გრიგორიანთა სარწმუნოებას აღიარებს, ამიტომ ისინი დღეს თავიანთ თავს ჰაებათ სცნობენ.

ბოსლუჯი, ქართველები სახლობენ, 45 კომლი, 200 მამა-კაცია მათში და 180 დედა-კაცი. ნახევარი ქართველები გრიგორიანთა სარწმუნოებას აღიარებს, ამიტომ ესენი დღეს თავიანთ ვინაობას ჰაებათ ჰხატვენ, თუმც ჰაური ენა არ იციან და ქართულ ენით ლაპარაკობენ.

ვარდის-უბანი, ქართველები სახლობენ, 23 კომლი, 80 მამა-კაცი და 45 დედა-კაცი. ასევე ნახევარი ქართველებისა გრიგორიანობას აღიარებს, ქართულს ენაზე არიან მოლაპარაკენი, მათ ერთმანეთში ნათესავობაც აქვთ და გრიგორიანთ სარწმუნოების მიქონთ ქართველთ გვარები ცხადათ მოწმობს მათს განვლილ დროს, ისტორიას და გვარტომობას.

დიდი ღმანისა, სახლობენ ქართველები, 40 კომლი, მათში 200 მამა-კაცია და 160 დედა-კაცი. ნახევარი გრიგორიანთ სარწმუნოებას აღიარებს, შთამომავლობით ქართველები არიან, ამიტომ ისინიც ქართულს ენას ხმარობენ დედაენად, მაგრამ ესენიც თავს ჰაებათ სცნობენ. ღღეს-ხვალ ესენიც ისე განვლენ ჩვენგან, როგორც სხვები განგვეთვისნენ. მთლად გლეხნი არიან.

ჰატარა ღმანისი, სახლობენ ქართველნი, 10 კომლი, 30 მამა-კაცი და 25 დედა-კაცი. მთლად გლეხნი არიან.

კაზარეთი, ქართველები სცხოვრებენ, 25 კომლი, 105 მამა-კაცი და 95 დედა-კაცი. ნახევარი გრიგორიანთა სარწმუნოებას აღიარებს, შთამომავლობით ქართველნი არიან,

ქართულ ენას ხმარობენ, ზოგს სომხის სახელებზე შენაცვლებიათ გვარები. მაგალითებრ ძირაკოზაშვილი, მიკირტუმაშვილი და სხვანი, მთლად გლეხნი არიან.

კაღმაშა, სცხოვრებენ ქართველები, 42 კომლი, 150 მამა-კაცი, 140 დედა-კაცი. სასულიერო წოდების 8 სული ირიცხება. მთლად მართლ-მადიდებელნი არიან. დედა-ენათ ქართულ ენას ხმარობენ.

მიჯა, სცხოვრობენ მთლად ქართველნი, 35 კომლი, 130 მამა-კაცი და 117 დედა-კაცი. შველა სახელმწიფო გლეხებად ირიცხებიან, მამულები თავიანთ საკუთრებად აქვთ შექმნილი, მართლ-მადიდებელნი არიან, ქართულს ენაზე მოლაპარაკენი.

ტანძია, სახლობენ ქართველნი, 10 კომლი, 25 მამა-კაცია და 23 დედა-კაცი. ქართულ ენაზე მოსაუბრენი, მართლ-მადიდებელნი, სცხოვრებენ საბატონო ადგილებზე.

ქვეში, სცხოვრებენ მთლად ქართველნი, 30 კომლი, მამა-კაცი 105 სული და დედა-კაცი 95 სული. მთლად მართლმად-იდებელნი, ქართულს ენაზე მოლაპარაკენი, საბატონო მიწაზე სცხოვრებენ.

რატყვანი, ქართველები სცხოვრებენ, მთლად ქართულს ენაზე მოსაუბრენი, 30 კომლი, 105 მამა-კაცია და 95 დედა-კაცი. სცხოვრებენ საბატონო მიწებზე, არიან დროებით ვალდებულნი. ნახევარი ამათგან გრიგორიანის სარწმუნოებას აღიარებს, გვარები ზოგს შეუცვლია, სომხურებ გადაუკეთებიათ, ამათი დედა-ენაც ქართულია.

ხატის სოფელი, მთლად ქართველი ტომისანი სცხოვრებენ, 30 კომლი, 106 მამა-კაცია და 97 დედა-კაცი. სახელმწიფო გლეხნი, სცხოვრებენ საბატონო მამულებზე მეიჯარადრეთ. მთლად ქართულს ენაზე ლაპარაკობენ, ნახევარი ამათგანი გრიგორიანის სარწმუნოებას აღიარებენ და თავი სომხად მიიჩნიათ, ესენიც ქართულ ენას ხმარობენ დედა-ენად.

წერაქვი, ჩვენგან შორი სოფელი, ობლად შთენილი,

გარშემო მთლად თათრები და სომხები აკრავან. მოსახლობენ მთლად ქართველნი, მართლ-მადიდებელნი, ქართულს ენაზე მოლაპარაკენი, თათრული და სომხურიც იციან. მოსახლეთ რიცხვი 20 კომლია, მათში მამა-კაცი 50 და დედა-კაცი 47 სული. სცხოვრებენ საბატონო მამულებზე და ირიცხებიან ღროებით ვალდებულ გლეხებად.

სიონი, ახალი სოფელია, აქ წერაქვიდამ რამდენიმე მოსახლე გადმოსახლდა და დასახლდა. სოფელი მოშენდა, ღმერთმა ჰქმნას. სიონი ამისთვის უწოდეს, რომ ამ სოფელში ძველი ტაძარი სიონი სდგას.

ამათ შესახებ ჩვენ აქ მცირედ უნდა ვისაუბროთ და იმეღია, რომ ეს საუბარი მრავალთათვის იქნება საყურადღებო, რადგანაც მცირე მიზეზებს ესეც გამოაჩენს ამ მხრის ქართველთა მოსპობის ცნობებს. წერაქველები ადრე ერთის ქართველის მებატონის მამულზე სცხოვრებდნენ; ეს ქართველი მებატონე მათ არაფერს ყურადღებას არ აქცევდა, ცხოვრების პირობებს უძნელებდა, უხლართავდა, საქმე ისე გაუჭირა, რომ მცხოვრებნი ერთ დღეს კინაღამ არ აიყარნენ აქედგან და სხვაგან არ გადასახლდნენ; შემდეგაც არ შესწყდა მათი ღრტვინვა, აქეთ-იქით კაცები გაგზავნეს და ადგილებს ეძებდნენ, რომ სხვაგან ვიშოვნოთ სადმე და ეგები გადავსახლდეთო. ამათ საჩივარს და გოდებას საზღვარი არ ჰქონდა, ჩვენ ეს ამბები კარგად შევიტყუეთ და მაშინათვე დიდის გულის წყრომითაც ავივსენით; მაგრამ რას ვიზამდით, ერთის პირის საშუალებით ხსენებულ გლეხთა მებატონეს მუდარება შევეუთვალეთ, რომ მას თავისს გლეხებისთვის დევნა დაეჭოვებინა, მაგრამ მან არ შეისმინა ჩვენი ვედრება და გლეხებს კვლავინდებურად უწყო დევნა, გლეხნი ამისაგან შესწყუბნენ ძალიან, კვალად იწყეს ღრტვინვა. ამ დროს მოხდა შინაური შემთხვევა და ამ ცნობილს ქართველს მებატონეს ხსენებული სოფლის მამულები გაეყიდა; ეს მამულები ერთმა რუსის გენერალმა იყიდა, მან როგორც

შეიტყო, რომ წერაქვის გლეხნი ქართველნი არიანო, მან მაშინათვე ყურადღება მიაქცია, დაიბარა, გაიცნა, ხარჯი შეუმსუბუქა და ბევრი რამ გარდასახადი გაუადვილა; გლეხებს დიდათ გაეხარდათ, ისინი მიემკვიდრნენ იმ ახალს მებატონეს და დღეს მისის წყალობით იგინი მოსვენებით სცხოვრებენ, აქედგან აღარსად აპირებენ გარდასახლებას, დღეს ამ რუსის ხსენებას ლოცავენ. ამ სოფლის გლეხნი აქამდის უეკლესიოთ და უმღვდლოდ იყვნენ დაშთენილნი, მათში ეს იშვიათი იყო: წერა-კითხვის ცოდნა ხომ მთლად მოსპობილი იყო და მთელს სოფელში ერთი კაციც არ მოიპოვებოდა, რომ ქართული წერა-კითხვა სცოდნოდა. მხლა კი ამ სოფელში პატარა ეკლესიასაც აკეთებენ ზემოხსენებულის ახალის რუს მებატონის დახმარებით. ახლა ჩვენ უნდა ვჭკითხოთ ჩვენს თავს, თუ ნეტა ჩვენ რაღა უნდა ვიქმნეთ ჩვენის გლეხების წინაშე!?

მანკუფი, ცნობილი ძველი სოფელი, სადაც სცხოვრებენ მთლად ქართველნი.

ვაღამშია, 120 კომლი. სცხოვრობენ მთლად ქართველნი.

ეკრისი პატარა. მს სოფელი დაუარსებიათ ლარაძიანთა.

ლარაძიანი ძველათ აქეთ სამეგრელოდან გადმოსულან, ანუ ეგრისიდან. ღღეს ამ გვარის მებატონეთაგან აქ არავინ სცხოვრებს, ქართველთა რიცხვი დიდათ შემცირებულა.

აქამდის, ხსენებულ კუთხეში, თუმცა ქართველთ რიცხვი ერთობ მცირე იყო, ის რაც ზემოთ მოვიყვანეთ, მემამულენი მთლად ქართველნი იყვნენ. ღღეს ეს მემამულე პატრონებიც ისპობიან, ვინც რჩებიან ისინიც თავიანთ მამულებს უცხოელებზე ჰყიდიან, ასე რომ რამდენიმე წლის განმავლობაში ხსენებულ ადგილების პატრონებათ მთლათ სომხები გამოცხადდებიან ჭე მაშინ რაღა ფიქრი უნდა, რომ „მანგლა-ფორა“ და „ბოლნა-ფორას“ მსგავსი სახელ-წოდებანიც უცბად და უხვად მოიფინება ხსენებულს საქართველოს ძირეულს კუთხეში, უკანასკნელ, იგი ნამდვილ არმენიად შეიქმნება,

ჩადგანაც მამულები მათ შეგვარტომეთა მეტრფეთ საკუთრება იქმნება, მაზედ მცხოვრებ ხალხიც მათისავე სარწმუნოების იქმნებიან და მაშინ რაღა ფიქრი უნდა, რომ მთელი ამ მხრის წარსული, აწმყო და მომავალიც მათს საკუთრებად შეიქმნება, მასზე ქართველთა ყველაფერს თავისი სახე შეეცვლება, მის ნაცვლად სხვა დაეკერება. შეიცვლება თვით უდიდეს შთენთ ეკლესიების წარწერანი და სახელ-წოდებანიც. ამას ჩვენ მიტომ ვამბობთ, რომ ამის მსგავსი შაგალითები ბევრი გვინახავს.

ასე ამ გვარად ქართველებს ხელიდამ გამოგვეცალა ბორჩალოს მაზრა, ის კუთხე, სადაც ადრე ქართველთ ეპისკოპოზის სამი კათედრა არსებობდა, სადაც ძველად ქართველ მცხოვრებთა რიცხვი იმოდენი იყო, რომ ამ კათედრის ეპისკოპოზნიც-კი ვერ ჰყოფნიდნენ სამწყსველად!.. ღღეს იქ ის მცირე რიცხვიდა არს დარჩენილი ქართველებისა, რაც ზემოთ მოვიყვანეთ და რაც, ცხადისაქმეა, თუ მეტი შორს-მხედველობა, მუყაითობა და მოქმედება არ გამოვიჩინეთ, მომავალში ესეც მოისპობა.

ზ. ჭ.

გარდმოცემა აკოევეების გვარის ხმალზედ.

დიგორიაში *) ძველითგანვე დიდის დიდებით იხსენიება აკოევეების გვარის საკვირველი ხმალი, რომელსაც დიდის მოწიწებით წმიდა ნაწილივით ინახავენ ერთ-ერთ მათის გვარის სახლში საიდუმლოდ და ხელ-უხლებლად დაკრძალულსა. ამ ხმალს, როგორც ზებირ-გარდმოცემა მოგვითხრობს, საკვირველი ძალა და მოქმედება აქვს და ამიტომ აკოევეების გვარნი დიდის ანბით და სისხლოვანის მსხვერპლის შეწირვით დღესასწაულობენ ყოველ წელს მაისის თვეში მინდვრად (ნებითი-ქრისტიან სოფელში), სადაც ესენი სწირამენ ცხვრებს, მთელს დღეს ატარებენ ლხინ-თამაშობაში (მარტო მამრობითი სქესი, დედათა სქესს დაშლილი აქვთ მონაწილეობა მიიღონ ამ დღეობაში) და საღამოთი ბრუნდებიან შინ სიმღერა-თამაშობათ და თოფის სროლით. ზებირ-გარდმოცემას ამ ხმალზედ ასე მოგვითხრობენ:

მამათ-მთავარი აკოევეების გვარისა, სახელად „აკო“, ჩამომავლობით დიგორელი არ იყო, არამედ სხვაგნიდან მოსული ერთად თავისს ძმასთან ბადელასთან, რომელიც გამხდარა მამა-მთავრად ახლანდელ დიგორელ ბადილოვების გვარისა. ეს ორი ძმა, აკო და ბადელა მოვიდნენ თურმე დიგორიაში სხვა უცხო ქვეყნიდან (ამბობენ საქართველოდან). აკო იჯდა ცხენზედ, როგორც უფროსი ძმა და ბადელა ჯორზედ. ბადელა უფრო ეშმაკი კაცი ყოფილა; როცა ძმები მოახლოვდნენ დიგორიას, ბადელამ აკოს ცხენი სთხოვა. აკომ ეშმაკობა ვერ გაუგო, ათხოვა

*) დ ი გ ო რ ი, დ ი გ ო რ ი ა — ნ ა წ ი ლ ა ა ო ს ე თ ი ს ა, რ ა ჭ ი ს გ ა დ ა ღ მ ა, კ ა ვ ა ს ი ა ს მ თ ე ბ ი ს ჩ რ დ ი ლ ო ს ე ო ბ ე ბ შ ა. რ ე დ.

ცხენი და ამ ნაირად ბადელა ცხენზედ შეჯდა და აკო კი მის ჯორზედ. როცა ორივე ძმები შემოვიდნენ სოფელში, მოხუცებული კაცები, რომელნიც ნიხასში**) ისხდნენ, წამოდგნენ ფეხზედ და სტუმრებს მიეგებნენ, ჩამოართვეს ბადელას ცხენი და უფროს ძმას აკოს კი ყურადღებაც არავინ მიაქცია, რადგანაც ჯორზედ იჯდა. ამ დღიდგან ბადელას დაუწყეს პატივის-ცემა ლიგორიაში და ღირსეულ კაცად ჩათვლა, როგორც ცხენით მოსულს და აკოს კი ყურადღებას არავინ აქცევდა, როგორც ჯორით მოსულს.

რადგანაც ამ ძმებს არა ჰქონდათ ლიგორიაში სამკვიდრო ადგილი და სხვა რამე საქმე, ამიტომ ბადელა დაუდგა ლიგორელებს ყარაულად და მცველად მაშინდელ მტრებისაგან, ხოლო აკომ დაიწყო ცხოვრება საწყლად, რომელსაც ერთის ძროხის მეტი არა გააჩნდა რა. მრთ დილით, საწყალმა აკომ, ჩვეულებისამებრ, გამოუშვა თავისი ერთად-ერთი ძროხა სოფლის ნახირში საძოვრად. მისდა საუბედუროდ თუ საბედნიეროდ, დილით მშვენიერი დღე, საღამომდას ცუდ ტაროსიანად შეიცვალა. პირივინ შევი ღრუბლები, დაჰბერა ქვენა ქარმა და დაუშვა წვიმა. შეშინებულმა მენახირემ შეაგროვა ნახირი, რომ არ გაფანტულიყნენ. შეცრად დაიელვა, დაიჭექა და გავარდა მენხი. შეშინებული ნახირი აქეთ-იქით გაიფანტა; დარჩა მხოლოდ ერთი წაქცეული ძროხა. რამოდენიმე წამის შემდეგ გადილო წვიმამ, გადიწმინდა ღრუბელი და გამოჩნდა ლაჟვარდი ცა. მენახირე მიუახლოვდა წაქცეულ ძროხას, რომ შეეტყო რა ამბავია და ნახა, რომ თითქოს ზარბაზნის ტყვია მოხვედრიაო, ისე გახვრეტილი ეგდო ძროხა. ბადააბრუნა მკვდარი ძროხა და მიწაც ძირს ჩახვრეტილი ნახა. მისდგა მენახირე თავისი წვეტიანი რკინის ჯოხით და დაუწყო თხრა ჩახვრეტილ მიწას. ძარგა ხანს დასჭირდა მენახირეს წვალება. თითქმის ერთ საყენზედ მეტი რომ ამოთხარა, მე-

***) ნ ი ხ ა ს ა —სადაუბო, სადაზარაკო ადგილი.

ნახირემ იპოვნა მიწაში ბატის კვერცხის სიმსხო ზარბაზნის ტყვიის მსგავსი რალაც ნივთი და სალამოთი შინ რომ დაბრუნდა, ის ტყვიაც თან წამოიღო, რათა დაერწმუნებინა ძროხის პატრონი, რომ მისი ძროხა მოკლულია ამ ნივთით. მრთი ანდაზისა არ იყოს: „ფარეხში მგელი შევარდა, ვაი ერთის პატრონსაო“, ისე, ეს ძროხაც საწყალის აკოსი გამოდგა. რას იზამდა. აკომ მიიღო მენახირისგან ეს ზარბაზნის ტყვიის მსგავსი ნივთი, რომლითაც მისი ძროხა იყო მოკლული და ამით დაიმშვიდა გული.

ამ დროს ღიგორიაში სცხოვრობდა ერთი ვინმე ბრძენი კაცი, რომელმაც ყველაფრის შეტყობა კარგად იცოდა. ამ ბრძენ კაცს მოუტანა აკომ თავისი ნივთი საჩვენებლად. ბრძენმა კაცმა გასინჯა ნივთი და სთქვა: „ეს წინასწარმეტყველის ძლიას იარაღიაო, იმ ძლიასი, რომელიც მფლობელობს ელვა-ღრუბელს და კეკა-ქუხილსო; გააკეთებინე აქედამ რამე იარაღი და იგი ძვირფასი რამ იქნებაო“. აკომ მოისმინა დარიგება მეცნიერისა და შეუკვეთა მჭედელს ამ ნივთიდგან ნამგალი. ნამგალი ისეთი რამ გამოდგა, რომ მკის დროს კაცის ხელს ვერ შეეძლო მისი დაკავება. ამიტომ აკომ ახლა შეუკვეთა მჭედელს ამ ნამგლიდგან ცელის გაკეთება; მაგრამ ესეც ვერ გამოდგა, რადგანაც თიბვის დროს, ცელი ყოველ შემოქნევაზედ კაცს ციბრუტივით შემოატრიალებდა ხოლმე და ბალახი კი გაუთიბავი რჩებოდა. როცა მთიბავი დასდებდა მიწაზედ ცელს, ცელი თავისით იწყებდა თიბვას, იკარგებოდა სრიალით ბალახში და კაცი ძლივს ლა ეწეოდა თვით-მთიბავს ცელს. ასეთი ცელი, რასაკვირველია, გამორუსადეგარი იყო პატრონისათვის და ამიტომ აკომ ახლა ხმლის გაკეთება შეუკვეთა მჭედელს. მჭედელი თითქმის ერთ თვეზედ მეტი ეწვალა ხმლის გაკეთებას და ბოლოს, როგორც იყო, როცა გააკეთა, გადასცა ხმალი აკოს და უთხრა: „ატარე ეს შენი ხმალი მშვიდობაში და ბედნიერებაში, საძლევლად მტერთა და სასახელოდ

შენის შთამომავლობისაო“. ბახარებულმა აკომ მშვენივრად გაკეთებულის თავისის ხმლის ძალისა და ღირსების გამოცდა აქვე მოინდომა. მოუქნია იქვე მდგომარე ხარს თავისი ხმალი, შუაზედ გასწყვიტა ერთის დაკვრით და მიწაც ერთ საყენამდის გააპო. ამ საქმის მნახველებმა ეს ამბავი იმავ წამს მთელს ღიგორიაში მოსდეს და მალე მთელს ოსეთშიაც. რადგანაც ძველს დროებაში იარაღი ძვირად ფასობდა, ამიტომ სანახავად აკოს საკვირველის ხმლისა, მოაწყდა ხალხი ოსეთის ყველა სოფლებიდან.

პირველ დღეებში აკო სიამოვნებით იღებდა ქარქაშიდგან თავისს ხმალს ხალხისთვის საჩვენებლად, მაგრამ, რადგანაც ხმალი ყოველთვის აღარ ამოდრიოდა ქარქაშიდგან, სანამ არ შესვამდა (რამდენჯერაც ამოიღებდნენ, იმდენჯერვე უნდა დაედვართ რამე საქონლის სისხლი) სისხლსა ხარისას, ძროხისას ანუ სხვა რომელიმე ცხოველისას, ამიტომ მან (აკომ) დაიფიცა — მეტი აღარავისთვის ეჩვენებინა თავისი ხმალი *). ამ ხმლის შეძენის დღიდან საწყალი აკო შესამჩნევად გამდიდრდა. ბოლოს, როცა აკო კვდებოდა, მან მოუწოდა თავისს შვილებს, შემოიკრიბა გარშემო, დაარიგა და უთხრა:

„მე ეს არას ვკვდები და ჩემი ხმალი დეე დაცული იყოს თავისთვის საიდუმლოდ და ხელ-შეუხებლად ვისგნით-მე გარდა თქვენის გვარის უფროსისა. ზიტოვებთ აგრეთვე ანდერძად, რომ შემდეგ ჩემის სიკვდილისაც არ აჩვენოთ ეს ხმალი არავის და არც გადასცეთ იგი არავის, სანამ ერთი მაინც იყოს ცოცხალი ჩემის შთამომავლობისა. ამ ჩემმა მ-

*) ამბობენ აგრეთვე, რომ როცა აკოს ხმალი ზედ ერტყა, ცოტა ღანჯანაკიცი რომ მოსვლოდა ვისთანმე, ხმალი მაშინვე ტოკვას დაიწყებდა, ქარქაშიდან ამოიწოდა და ჩაიწოდა ხოლმე თავისთავათაო.

ხეილმა გაამაგროს და გაამხნგოს თქვენი ერთობა და დიდებაო“...

აკოს შთამომავლობა გამრავლდა და გვარიც მათის მამათ-მთავრისა დარქმევიათ, ე. ი „აკოევი“. აკოევები წმინდად იცამენ წინაპრის ანდერძს. ეს ხმალი დღესაც მათში არის დაცული, უსათუოდ გვარის უფროსის სახლში, დაკეტილს სკივრში, ასე რომ გვარის ერთის უფროსის მეტი, თვით აკოევების გვარისაც, ვერაფერს ნახავს მას აგრე ადვილად, რათა მით არ გატეხონ ანდერძი მამა-მთავრის აკოსი. აკოევებს, ისე ძვირად უღირთ თავიანთ არა ჩვეულებრივი ხმალი, რომ სყიდვა მისი არ შეიძლება არაფერის მილიონ ფასითა, რადგანაც აკოევები სთვლიან ამ ხმალს იშვიათ „თილისმად“ და თავიანთ გვარის სიამაყედ.

ქართველი ოსებში.

ჟველის ბერძნების ახალშენები შავის ზღვის ნაპირებზედ
იმერეთში.

(შეზღვები *)

საქართველოს და განსაკუთრებით მისის დასავლეთის ნაწილის იმერეთის ანუ ქოლხიდის სიმდიდრე უძველეს დროდამ იზიდავდა ბერძნებს, რომლებიც ყოველ საშუალებასა ხმარობდნენ, რომ როგორმე ფეხი მოეკიდათ ქოლხიდის შავის ზღვის ნაპირებზე. მსენი ბლომად აფუძნებდნენ აქ თავიანთ დაბაქალაქებსა და არ სტოვებდნენ უყურადღებოდ არც ერთს კუთხესა, რომელიც გამოსადეგი იყო მათის მრეწველობისა და აღებ-მიცემობისათვის. ჟველა დიდი მდინარის შესართავში, ყოველ მოხერხებულ ზღვის ყურეში, ყოველ სავაჭრო ადგილას ისინი აფუძნებდნენ დიდ ქალაქებსა. როცა ამისთანა ქალაქები გამდიდრდებოდნენ, მაშინ ისინი, თავიანთ გარშემო, სხვა პატარა ქალაქებს აარსებდნენ და ასეთის მოხერხებით ნელ-ნელა იპყრობდნენ ქართველების მიწა-წყალსა. ამისთანა ქალაქები იყო: ფანავოკია, რომლის მდებარეობა მდინარე ჟუბანის ბოლოში ძლიერ მოხერხე-

*) იხ. მოგზაური № 3, გვ. 24.

ბული იყო. სადაც ახლა ნოვოროსიისკია, იქ მაშინ იყო ორი ქალაქი: ტორკოსი და ბატა, ხოლო სადაც ახლა სოხუმია, იმის მახლობლად იყო დიდი ქალაქი ღიოსკურია. აქ იყო დაარსებული მთელი რესპუბლიკა, *) რომელიც იწყობოდა მდინარე პოდორიდამ და მიდიოდა მნგურამდის. ღიოსკურიის რესპუბლიკა ისეთი ძლიერი იყო, რომ როცა საქართველოს პირველმა მეფემ შარნავაზმა (302—237 წ. ქრისტეს წინად) განდევნა საქართველოდამ ბერძნები და მაკედონელები და თვით დაიპყრო მთელი აღმოსავლეთის და დასავლეთის საქართველო, ეს ღიოსკურიის რესპუბლიკა ვერ დაიმორჩილა და იგი ისევ ბერძნებს დარჩათ. ღიოსკურიას გარდა ბერძნების უმთავრესი ახალშენები იყო: გენო ანუ ტკუანა, ილორი, ბედია და ჰერაკლე (ეხლანდელი ანაკლია). ამ ახალშენებს ძალიან ეშინოდათ გარშემო მთებზე მოსახლე ხალხებისა, რომელთა შორის ყველაზე უფრო მამაცნი იყვნენ სვანები და ბორჯღაფსეხები (ეხლანდელი წებელდელეები). მსენი თავიანთის მალლობიდამ, საიდგანაც ჩამოდის პოდორი, მუდამ აშინებდნენ ღიოსკურიას და სწორედ, ეს იქმნებოდა მიზეზი, რომ ბერძნებმა უშველებელი ზღუდე ააგეს აქ, რომელიც დღესაც აკვირვებს მნახველსა. ეს ზღუდე იწყობა ზღვის პირიდან სოხუმის მახლობლად, ეხლანდელს ძელსურში, აქედამ მიემართება შიგ შუა-გულ აფხაზეთში, პოდორის სათავისაკენ და ებჯინება მდ. მნგურსა. როგორც

*) რესპუბლიკა—ისეთი საწყობი იყო, რომელიც საქმეებს განაგებს თვითონ ხალხი ანუ ხალხისგან ამოჩეული პირები.

ამბობენ, სიგრძე ამ ზღუდისა იყო 160 ვერსი და შიგა და შიგ ჩატანებული ჰქონია კოშკები.

ღღეს ღიოსკურია მიწასთან გასწორებულია, ასე რომ მოგზაურები ვერც-კი პოულობენ იმ ადგილს, სადაც ის არსებობდა, რადგანაც მისი ნაქალაქევი ამ ჟამად ტყით არის დაფარული.

მეელის ბერძნების თქმულებანი ჩვენს ქვეყანაზედ

უწინდელს დროში ბერძნები იყვნენ ყველაზე უფრო მამაცი და განათლებული ხალხი. იმათი გმირები უშიშრად დადიოდნენ შორეულს ქვეყნებში სალაშქროდ და მსწავლულნი კიდევ სამოგზაუროდ და აღსაწერად სხვა-და-სხვა ქვეყნებისა. აი, მაგალითად, რა ამბავი დაგვიწერეს ძველმა ბერძნებმა თავიანთის გმირების „არგონავტების“ მოგზაურობის შესახებ ძოღხიდაში.

არგონავტების გალაშქრება კოლხიდისაკენ.

1350 წლებში ქრისტეს შობამდე, ცხოვრებდა საბერძნეთში მეფე ვინმე ათამასი და ცოლი მისი ნეფელა. ამათ ჰყვანდა ერთი ქალ-ვაჟი: ვაჟის სახელი იყო ფრიქსი და ქალისა ჰელა. ნეფელა ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო, რომ მეფე ათამასმა სხვა ქალი მოიყვანა ცოლად. ნეფელა დიდად გაჯავრდა და მიატოვა ქმარი. მას აქეთ უბედურება მუდამ სდევნიდა ათამასის ოჯახს. ღედინაცვალი ბოროტი ქალი გამოდგა და

დაუწყო დევნა ნეფელას შვილებს. ნეფელამ რომ გაიგო ეს ამბავი, გამოუგზავნა შვილებს ოქროს-მატყულოვანი ჯიბი *) და შემოუთვალა შვილებსა—მოშორდით მამასაო. შერძმა შეისვა ყმაწვილები ზურგზე, ააფრინა ჰაერში, გადაატარა მთა-მინდვრები და, როცა მიაღწვია იმ ზღვას, რომელსაც მაშინ ღაღანჯეს უწოდებდნენ, ჰელლა ჩამოუვარდა და დაიხრჩო. ამის გამო დაერქვა იმ ზღვას ჭეჯეს-ჰონტი, ე. ი. ჰელლას ზღვაო.

შრიქსმა-კი, ჰაერში დიდხანს მოგზაურობის შემდეგ, მიაღწია ძოლხიდას და ეწვია ჩვენს სახელ-განთქმულს მეფეს აეტსა.

აეტმა სიყვარულით მიიღო შრიქსი და, როცა გაიზარდა, შერთო მას ცოლად თავისი ქალი ხალკიობი. ნიშნად მადლობისა გადარჩენისათვის, შრიქსმა ვერძი ღმერთებს შესწირა და მისი სწმინდა-კი **) მართვა მეფე აეტსა. აეტმა ეს ძვირფასი საუნჯე ჩამოჰკიდა მუხაზე სამღრთო ქალაში და დარაჯად დაუყენა საშინელი გველშაპი ***), რომელიც არასოდეს არ იძინებდა. აქ, ამისთანა სანდო დარაჯის ხელში, ეს ოქროს საწმისი დიდ ხანს ეკიდა. იმისი აქედამ წაღება მეტის-მეტად საძნელო და საშიშო საქმე იყო.

ამ ოქროს საწმისის თაობაზე და საზოგადოთ

*) შერძი — ცხვარი.

**) საწმისი — ოქროს-მატყულოვანი ტყავი.

***) გველშაპი — ზღაპრული გველი, ფრთებიანა და ფეხებიანი.

ძოლხიდის სიმდიდრეზე დიდი ხმა იყო დავარდნილი მთელს საბერძნეთში და განსაკუთრებით შრიქსის ნათესავებში. ამ ნათესავებს ჰსურდათ უკან დაებრუნებინათ ოქროს საწმისი, რადგან, იმათის აზრით, ამ საწმისზე იყო დაძოკიდებული მთელის იმათის გვარეულობის ბედი და კეთილ-დღეობა. ამ ნათესავთა შორის განსაკუთრებით შესანიშნავი იყო შრიქსის ბიძის შვილის-შვილი — აზონი, ჭაბუკი ოცის წლისა და სრული ძალითა და სილამაზითა. მაშინდელის გმირების ჩვეულებისამებრ, მას ხელში ეჭირა ორი მაგარი ლახვარი *) და მხარზე წამოსხმული ჰქონდა ვეფხვის ტყავი.

ასე აღჭურვილმა იაზონმა შემოიარა მთელი საბერძნეთი და, სადაც-კი მივიდოდა, იწვევდა მაშინდელ გამოჩენილ გმირებსა მშვენიერის და მდიდარის ძოლხიდისაკენ გასალაშქრებლად. ბევრმა სიამოვნებით მიიღო მისი მოწოდება და, აი, შეიკრიბნენ ორმოც-და-ათამდე გმირები ქალაქ იოლკოსში, კოლხიდისაკენ გასამგზავრებლად. აქ ესენი ჩასხდნენ იაზონისაგან წინათვე დამზადებულს, მშვენიერს ხუთ-ნიჩბიანს ხომალდში, რომელიც იყო მეტად მსუბუქი და მსწრაფლ-მოსიარულე, და გაუდგნენ შორი გზას.

მს იყო პირველი დიდი ხომალდი, რომლითაც ბერძნებმა პირველად გაბედეს შუა ზღვაში სიარული. ამ ხომალდს ერქვა თავისი გამკეთებლის ოსტატის ლახვის სახელი და ამიტომ მასში მსხდომარე გმირებ-

*) ლახვარი — პირ-განიერი და გრძელ-ტარხანი შუბი.

საც უწოდეს აკრონაგტები, ე. ი. არგოს ნავში მსდომნი.

ბევრის ცურვის შემდეგ, არგონავტები მიადგნენ ერთს კუნძულსა, რომელსაც ერქვა აკრეთა, და გამოვიდნენ ნაპირზე, სადაც ნახეს სამი ყმაწვილი, დაკონკილს ტანისამოსში. აღმოჩნდა, რომ ესენი იყვნენ ჳრიქრის შვილები, რომელთაც მამამ თურმე სიკვდილის დროს ანდერძად დაუტოვა, დაბრუნდით ჩემს სამშობლოში მამიჩემის ათამასის მდიდარს სახლშიო, და იძიეთ თქვენი სამკვიდროო. მამის ანდერძის შესასრულებლად ეს ახალგაზდა ყმაწვილები დიდის იმედით გამგზავრებულიყვნენ საბერძნეთისაკენ იმ ხომალდით, რომელიც მათთვის ჰაბა აეტს მიეცა, მაგრამ გზაში ერთს ბნელს ღამეში, საშინელი ღელვა ასტეხოდათ, მათი ხომალდი დაემსხვრია და თითონკი ხსენებულს კუნძულზე გამოეგდო, სადაც ახლა მოადგა იაზონი თავისი თანამოგზაურებით.

არგონავტებს ამ ჭაბუკებმა სთხოვეს ტანისამოსი და საჭმელი და თავიანთი ვინაობაც აუხსნეს. არგონავტებმა შემოსეს და გააძღეს ისინი. მაშინ უთხრა იმათ იაზონმა: „მე თქვენი ნათესავი ვარ და მივდივარ ძოლხიდაში ოქროს საწმისის საშოვნელადაო; გაგვიძეხით წინ და შემწეობა აღმოგვიჩინეთ ამ ძნელს საქმეშიო“. ბაოცდნენ ჳრიქსის შვილები ამ ამბავზე და უპასუხეს: „დიდის სიამოვნებით შეგეწევით, მაგრამ იცოდეთ, რომ აეტის სასტიკი და შაფრა *) მეფეა, ის მბრძანებლობს დიდსა და ძლიერს ხალხში, რომელიც მეტად ერთგულია მისი. თვით აეტმა რომ

**) მძაფრი — ძლიერი, სასტიკი.

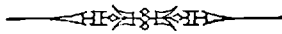
კიდევ მოინდომოს ოქროს საწმისის მოცემა, ამ საწმისის მაინც ვერავინ ვერ გამოჰგლეჯს იმ საწმინელ გველაშაპსა, რომელიც უდარაჯებს მასაო“.

ამ სიტყვებმა ძლიერ დააღონეს პრგონავტები, მაგრამ იმედი მაინც ამხნევებდა მათ და მეორე დილას ჴრიქსის შვილებითურთ განაგრძეს მოგზაურობა. მრთი დღე-ღამე იარეს ჴღვაში და მეორე დღეს დაინახეს შორიღამ ძავკასიის მთების თოვლიანი წვერები.

აქ ერთ კლდეზე მაშინ მიჯაჭვული იყო პრომეთეოსი, ღმერთების შთამომავალი. იმ დროის ადამიანები იყვნენ მეტად უგნურნი და უძლურნი. მსენი თუმცა თვალ-ხილულნი იყვნენ და ყურები ესხათ, მაგრამ ვერას ხედავდნენ და არც-არა ესმოდათ-რა, როგორც აჩრდილნი, ისე დაიარებოდნენ უაზროდ და უგზო-უკვლოდ. არ იცოდნენ ჯერ არც სანათი, არც ქვის სახლები და არც ხუროთ-ხელოვნება; ჴიანჭველებივით მიწის ორმოებში ცხოვრობდნენ და ბნელს მღვიმეებში ბუდობდნენ; არ იცოდნენ არც მოახლოვება ცივის ჴამთრისა, არც კეკლუცი გაზაფხულისა და არც მოსავლიანის შემოდგომისა. შეებრაღა ეს საწყალი ადამიანები პრომეთეოსსა და ასწავლა მათ ყოველი ხელოვნება და მეცნიერება, აუხსნა მნათობთა აღმოსვლა და ჩასვლა, ასწავლა თვლა და ანბანის ხმარება და მისცა ძალა მეხსიერებისა; ასწავლა იმ დრომდე გარეულის ხარ-კამბეჩის და ცხენის ურემში და ეტლში შებმა; გაუკეთა ხომალდები, შეასხა მას ტილოს იალქნების ფრთები და ასწავლა ჴღვაზედ

სიარული-მოგზაურობა. მანვე ასწავლა ადამიანებს ამოდება და მოხმარება მიწაში დაფლულ საუნჯეთა — სპილენძისა და რკინისა, ოქროსი და ვერცხლისა, ასწავლა აგრეთვე ყოველგვარი საცხები და დასალევი წამალი. მრთი სიტყვით, გამოიყვანა ადამიანები ველურ და უძლურ მდგომარეობიდან და გახადა ისინი წარმატებულნი და ბედნიერნი.

(შემდეგი იქმნება)

გ ა ნ ც ხ ა ლ ე ზ ა .

„მოგზაური“-ს ხელის-მომწერლებისთვის
აღდგომის შემდეგ დღეებში გამოვა ფოტოტიპით მშვენიერად
აღბეჭდილი ღიდა სურათი

პ ა შ ა რ ა პ ა ხ ი ს ა

(მეფე ირაკლი მეორისა, ქართულად მორთულ-შეიარაღებულისა).

რადგანაც სურათი გაეგზავნებათ მხოლოდ იმათ, ვისაც
ჟურნალის ფასი **ხუთი მანეთი** სრულად აქვს შემოტანი-
ლი, ამიტომ, რომ სურათის მიღება ხელის-მომწერლებს არ
დაუგვიანდეს, ვსთხოვთ დანარჩენი ფულიც გამოგვიგზავნონ
ამ ადრესით:

Тифлисть. въ редакцію „МОГЗАУРИ“.

Краткое объясненіе рисунковъ и древнихъ надписей и др.
болѣе важныхъ статей № 4 грузинскаго журнала „МОГ-
ЗАУРИ“.

	стр.
1. Портретъ поэта князя Р. Эрнстова	293.
2. Истор. Описаніе города Тифлиса съ 4 рис.	295.
3. Селеніе Фока и его древности съ 2 рис. и 3 древ.-груз. надп. XI в., упоминаются царь Багратъ Куропалать и каталикось Окроири	311.
4. Армянскій переводъ грузинской лѣтописи Джуаншера, Ю. Абуладзе	317.
5. Янычаръ (историч. драма въ 5 дѣйств.), Д. Нахуцришвили	328.
7. Экзархи Грузіи (истор. очеркъ), И. Перадзе	353.
8. Описаніе Тифлис. полиц. участка Э. Гугу- швили	36.
9. Географ. и историч. описаніе Эрети, Инви- лойца Джанашвили	372.
9. Южная Грузія (оканчаніе), З. Ч.	377.
10. Шашка Акоевыхъ (старин. преданіе).	387.
